

Михайло Городенко

Зачарована країна краси Чорногора

**Косів
Писаний камінь
2017**

ББК 42.891 (4 Укр)

Г70

ISBN

Городенко М.Д.

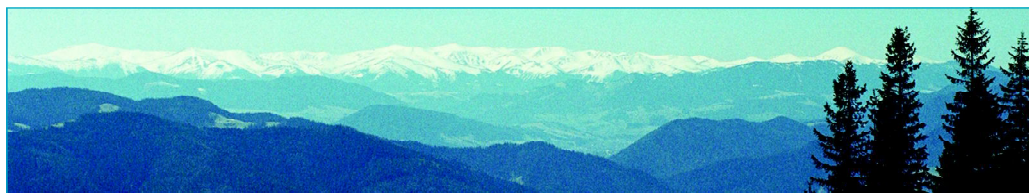
Г70 Зачарована країна краси. Чорногора. — Косів. Писаний Камінь 2017. — 208 с.
Ілюстрації

Книга запрошує всіх небайдужих у чарівний світ навколишньої рідної природи. У ній іде мова про уславлену Чорногору та її верхи у міфах, легендах, переказах, піснях, народних віруваннях, ритуалах, звичаях і обрядах Гуцульщини. Вона розповідає про розгадані і ще досі невідомі таємничі природні дива у наших горах.

Для широкого загалу.

ББК 42.891 (4 Укр)

ISBN

ОЙ, НЕМА ТО КРАЮ, КРАЮ НАД ТУ ВЕРХОВИНУ

Гуцульщина споконвіку приваблює людей надзвичайною екзотичністю, загадковістю і неповторними краєвидами гір, тому заслужено користуються славою країни чарів і краси.

Саме на Гуцульщині зосереджені усі найвищі гірські масиви українських Карпат — Свидовець, Бескид, Марамарош, Чивчини, Горгани, Гриняви і Покутсько-Буковинські гори. Над ними володарює Чорногора з її захмарними королевою гір Говерлою і королем Попом Іваном.

Гуцульщина охоплює Верховинський, Косівський, частково Надвірнянський райони і територію Яремчанської міської Ради Івано-Франківської області, Рахівський район Закарпатської області та Путильський і частково Вижницький райони Чернівецької області. Є також гуцульські населені пункти у прикордонній зоні Румунії, яка прилягає до південних окраїн Гуцульщини.

На Вухатому Камені у Чорногорі. Світлина Ярослава Соколюка

Село у горах.
Світлина Романа Печижак

Колись через Карпати, в тому числі і через Гуцульщину, пролягав великий міграційний шлях народів. Тут жили тракійці, карпи, беси, койстобоки. Заходили в наші гори і римляни, бастарни, тірагени, потім білі хорвати, анти, а на межі першого і другого тисячоліть нашої ери їх витіснили слов'яни. Ми успадкували терени уздовж найвідвідуваніших земель за часів усіх переселень народів, коли не сказати прямо — жили при битій дорозі з Азії до Європи.

Саме тому майже кожна третя географічна назва України утворена від

іншомовної основи. Тепер багато звичних нам слів, імен й назв, виявляється, побутували ще в древніх Оріані, Сумерії, Єгипті, Палестині, — у наших пращурів аріїв-оріїв, трипільців, кельтів, скотів, гетитів, роксоланів, сіндів, палів, расенів-русів ще п'ять — десять тисяч років тому, не кажучи про ті, що однаково звучать нині і у країнах Європи й таких далеких від України державах як Іран, Пакистан, Афганістан, Індія, Шрі Ланка. Якби їх усі, або бодай найголовніші зібрати і вивчити, ми б побачили нашу землю у новому світлі, збагатилися віковим досвідом людства, почерпнули таємні знання із вікових скарбниць, інколи знаних предками, але не відомих нам.

Багате й різноманітне було духовне життя наших пращурів. Вони щиро поклонялися Дажьбогу, Сварогу, Перуну, Хоросу, Велесу, Стрибогу, Симарглу, Ярилі, Мокоші, Ладі, Лелю, Білобогу і Чорнобогу та іншим. Прадавні предки вірили в їх могутність, котра управляє силами природи, з їх допомогою заклинали град, дощову зливу, річкові повені, посуху.

Ділили свій світ люди і з різними темними і світлими міфічними істотами — мавками, чугайстрами, перелесниками, бісами, відьмами, чарівниками, мольфарями та іншими. Заселяли вони ліси, річки, повітря, домівки і змушували людину реагувати на свою появу, творити різноманітні обереги, замовляння тощо. Існують і люди, які постійно перебувають між цими двома обширами. У Карпатах їх називають непростими, такими, що щось знають, або земними богами.

Та чи не найбільше возвеличували з небожителів бога Сонця — Дажьбога. Таких одновірців називали дайбожичами. Тому й не дивно, що про давніх богів наших пращурів уже мало що хто з наших сучасників знає, а от в народній пам'яті вони й досі десь у підсвідомості збереглися. На Гуцульщині та на Покутті і поважні газди часто вітаються «Дай, Боже, гаразд» чи «Дай, Боже, гаразд у хату», а відповідали «Дай Боже, здоров'я». І досі, коляди, що виголошують колядники на Різдвяні, свята, супроводжуються закличками «Ой дай, Боже» чи просто «Дай, Боже».

Із запровадженням християнства, старовіри зазнали переслідувань і змушені були втікати і ховатися в Карпатах, де асимілювалися із залишками карпів, антів,

білих хорватів. Втікачі будували в горах оселі. Переймали і взаємозбагачувалися в культурі і побуті.

Деякі переходили жити за Бабину гору (Чорногору) і там заводили господарство. Історики стверджують, що до приходу угрів (896 р.) русини переходили у Підкарпаття (Закарпаття), заселяли вільні землі і випасали отари овець. Грецький цар Константин Багрянородний (приблизно 950 р.) писав, що «Руські племена лемки і бойки живуть за Бабиною горою там, де перед тим жили білі хорвати, які біля 610 року забралися звідтіля і на їх місце прийшли лемки і бойки (і, звичайно, гуцули)».

Цей красивий загадковий край гуцули колись вважали центром землі, звідки народи розійшлися на всі чотири сторони світу. Чорногора і справді розташувалася у центрі нашого континенту, а Говерла знаходиться усього декілька кілометрів від географічного центру Європи у гуцульському селі Діловому Рахівського районі на Закарпатті. Отож і поселили на найвищу вершину своїх гір гуцули своїх богів, як древні греки — на Олімп, а не менш древні японці — на Фудзіяму.

Закоханий у цей прекрасний і суворий край подолянин, уродженець Тернопільщини, український етнограф, фольклорист, публіцист, культурно-громадський діяч Михайло Ломацький, доля якого на початку минулого століття закинула у далеке гірське село Голови на Верховинщині учителювати, одній із своїх багатьох книг про Гуцульщину «В країні чарів і краси» (Париж, 1959) писав, що «тут, у гуцульських горах, як ніде інде, можна почути гомін віків і зачерпнути силу й віру в майбутнє, тут, у зелено-срібних водах озер і рік можна скупати й очистити не лише тіло, але й душу, та карпатським сонцем зігріти її, а, вийшовши на верх Говерли, побачити Бога й почути Його добротливий і ласкавий голос — голос Творця гуцульських гір».

Михайло Ломацькому вторив надзвичайно популярний у Галичині на початку минулого століття поет, прозаїк, перекладач, критик, історик літератури, видавець, уродженець Тернопільщини Богдан Лепкий (1872-1941) у горах «...чимраз до неба ближче, чимраз дальше до землі!» Поет ніколи не приховував свого захоплення Гуцульщиною. Згадуючи своє перебування у селі Розтоках Косівського району, щиро зізнався у нарисі «Під Сокільським», що вперше побувавши у Карпатах, добираючись у село Розтоки він «туди приїхав перший раз 1894 року літом... До Розтік навідувався я з тої пори кожного року (з 1894 до 1901) хоч на короткий час, і вони так і осталися в моїй уяві як якась зачарована країна краси».

Народна коломийка навіть у цьому не сумнівається:

*Ой, нема то краю, краю
Над ту Верховину...*

Природа Карпат казково багата. Тут налічується близько 2 тисяч видів рослин, а з тварин — 74 види лише ссавців. Рідкісні і зникаючі види, унікальні при-

Різдво у Карпатах.
Світлина Романа Печижаса

родні явища та витвори природи, яких не побачиш ніде у світі... Скільки ще цікавого і неймовірного ховають в собі ці гори. Мабуть, ніхто й ніколи не збагне усіх законів і таємниць надзвичайного гуцульського краю. Карпати знову й знову не переставатимуть дивувати нас.

Отакими постають Гуцульські гори з галицької сторони, які з усіх сторін омиваються сріблясто-синіми водами численний рік і потоків аж до злиття на Покутті славних українських бистроплинних рік-красунь Черемоша і Прута.

Південні схили Карпат, що опадають у бік Закарпаття, у межиріччі Білої і Чорної Тис сонячніші від наших, північних, а також м'якші, лагідніші у самій будові гір. Там мало трапляється оголених скель, нема так багато проваль і берд, улоговини й долини більш розлогі й широкі. Нема і таких похмурих і густих смерекових лісів. Натомість величезні, дорідні, майже кулясті та ясні буки випинаються високо понад звичну межу лісу.

— Для того, щоб пізнати цей край (Гуцульщину), треба вірити у казку, — радить уродженець Косівщини письменник Роман Іваничук у своїй повісті «Рододендри». — Тут люди дійсність окутують у фантазію, реальне й фантастичне сприймають з однаковою впевненістю...

Йому вторить швейцарський письменник Ганс Цбінден, який у своїх «Мандрівках по гуцульських горах», зазначає, що «гуцули — мрійники, вони нічого так не люблять, як слухати оповідання і балади із давніх часів або довідуватись про чужі краї... Гуцули жагуче люблять красу. Вона для них дорожча над маєтки і почесті»...

У цьому переконаний і згаданий уже Михайло Ломацький. Він у книзі «У горах Карпатах» влучно підмітив, що «люблять, о, ще й як люблять гуцули ту кра-

Сокільська скала

су й чари своїх гір, та й люблять дуже свою старовину — як то кажуть, старовіччину, — люблять згадувати давне, а його згадки передають одні покоління другим. А вже, як почнуть згадувати й розповідати про Довбуша, так тим розповідям кінця немає»...

Здається, за тими плавними неспішними розмовами у горах відступають усі проблеми, залишаються тільки безмежний простір, безмірна висота та голубі вершини, спінені швидкоплинні ріки і потоки, які гонять свої прозорі води кам'яними греготами і горганями десь у низини. Шумлять, гуркочуть водоспади, райдужні веселкові бризки розбиваються об каміння...

Зачарований красою Гуцульщини і її гір, Михайло Коцюбинський у листі з Криворівні 29 липня 1911 року до Максима Горького писав: «Весь час проводжу в екскурсіях по горах, верхи на гуцульському коні, легкому й граціозному, як балерина. Побував у диких місцях, доступних небагатьом, на полонинах, де гуцулиномади проводять із своїми стадами ціле літо. Коли б ви знали, яка велична тут природа, яке первісне життя! Гуцули — оригінальний народ з багатою фантазією, з своєрідною психікою. Глибокий язичник — гуцул все своє життя, до смерті, проводить у боротьбі зі злими духами, які населяють ліси, гори і води. Християнством він скористався тільки для того, щоб прикрасити язичницький культ. Скільки тут гарних казок, повір'їв, символів! Збираю матеріал, переживаю природу, дивлюся, слухаю і учусь»...

Незрівнянна карпатська симфонія краси! Нею захоплювалися і діставали величезну творчу наснагу Іван Франко, Леся Українка, Михайло Драгоманов, Михайло Павлик, Михайло Грушевський, Антін Крушельницький, Василь Стефаник,

У Чорногорі зацвів рододендрон. Світлина Ігоря Меліки

Едельвейс

Цбіндена, француза Жюль Верна та багатьох інших.

Завдяки їм та багатьом інших світ одержав сотні неоціненних книг, тисячі статей, репортажів та нарисів, однак поки що багатий і надзвичайно цікавий історико-документальний, і художньо-літературний фольклорно-етнографічний матеріал є розкиданим і неузагальненим.

Знати про особливості і примхливий характер наших гір, не забувати звичаї, обряди, пісні, легенди і перекази місцевого населення, відати походження тутешніх назв, зберегти та донести їх до наших майбутніх поколінь є почесною і благородною справою. Тому в мене й виникла ідея зібрати хоча б частково розрізнені перлини народного багатства і викласти їх у книзі «Чарівний край Черемоша й Прута», яку випустила у світ редакція Косівського журналу «Благовіст» у 1999 році. За декілька років видання повністю розійшлося серед читачів.

З того часу я не полишав роботу над обраною темою, зібраний багатий матеріал творчо опрацьовував. Перероблена і доповнена книга помітно потовстіла, тому довелося її розділити на декілька повноцінних самостійних частин, які вийшли далеко за межі «Чарівного краю Черемоша й Прута» та охопили практично усю Гуцульщину — «Зачаровану країну краси». Тому вирішив так і назвати словами Богдана Лепкого нове перевидання книги. Увазі читачів пропонується її перший том, в якому вміщено нариси про Праматір гір Чорногору (її галицьку частину). Далі на читачів чекають захоплюючі розповіді про Покутсько-Буковинські, Гринявські, Свидовецькі, Горганські, Чивчинські і Марамурські гуцульські гори та гірські ріки, потоки, озера й джерела.

Марко Черемшина, Юрій Федькович, Сидір Воробкевич, Єротеї Пігуляк, Богдан Лепкий, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Ольга Кобилянська, Мирослав Ірчан, Ірина Вільде, Платон Воронько, Тарас Мельничук, Дмитро Павличко, Роман Федорів, Роман Іваничук, Марія Влад, Федір Зубанич, Ліна Костенко, Михайло Стельмах, Іван Драч, Степан Пушик, Михайло Андрусак та багато інших відомих українських письменників. Та не тільки вони зачаровувалися Гуцульщиною. Вона полонила серця таких відомих польських письменників як Станіслава Вінценза, Юзефа Коженювського, австрійських — Леопольда фон Захера-Мазоха, Карл-Еміля Францо́за, Оскара Кольберга, Раймонда Фрідріха Кайндля, шотландки Меріел Дові, англійця польського походження Джозефа Конрада, швейцарця Ганса

ЧОРНОГОРА

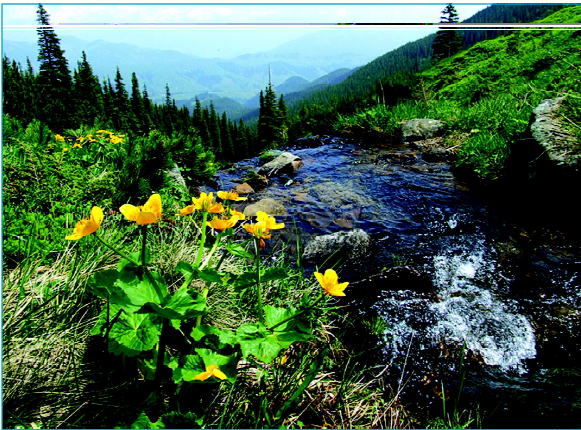
— Чорногора... Всякий гуцул знає її бодай з назвиська. До неї тоскує кожне гуцульське серце, і побувати далекому гуцулові на Чорногорі це однаково, як правовірному в Мецці. До неї звертаються гуцульські очі, коли її видно на обрії, й контури її знає кожний хлопець, хоч би він жив і коло бойків, — не поскупився у повісті «Довбуш» Гнат Хоткевич на високі слова про Чорногору, яка за його твердженням в уяві гуцулів була центром Землі, звідки народи розійшлися на всі чотири сторони.

— Тому й не дивно, — продовжував письменник, — що серце Довбуша, як і не в одного гуцульського легія, коли показувалося на обрії її величне пасмо, — рвалося туди, до тих незвіданих скель та ізворів, повних таємниць гірських озер і всякого іншого дива.

Див на праматері усіх тих гуцульських гір насправді багато. Чорногора, нагадує Гнат Хоткевич в повісті «Камінна душа», є «таємницею всіх річок і потоків, і всіх народних казок, страшних переказів, легенд і ідеалів. Ось гніздо дощів, хранилище снігу, віковічне притулиско всіх озимнених і занадто гарячих!.. От де всі оті «Нечисті місця», «Прокляті озера», «Чортівські доли», «Дідчі верхи», всі зарослі непроходимим жерепом страшні полонини, зі схованками для ведмедів, диких кабанів і опришків. І віковічні дебрі непробитні, повні страхів непотривоженного притулку темних сил; і урвище скал з витоптаними могутньою ногою, вигрезиними зубром слідами боротьби кентаврів; і вічний сніг, і виття звіра уночі, і буря, і далекий вистріл, що несеться потім з незрозумілою швидкістю, б'ється об усі

Навколо Бербенського озера. Світлина Андрія Коваля. Польща

Тече вода бистра.
Світлина Романа Печижаса

верхи і скелі, і щити лісів».

І все оте загадкове і мало кому зрозуміле згромадження чомусь хмуриться, майже завжди оповите туманом і хмарами, часто сірими і грозовими, постає перед очима непрохідною стіною, навіваючи задуму і тугу, а під час затяжної негоди — чорний смуток.

Тому звуть гуцули найвищий масив Українських Карпат — Чорногора, Чорногірський хребет. Вони відіграють важливу роль у традиційному світорозумінні і повсякденному побуті верховинців,

збереженні старовіських вірувань у чари, ворожіння, щасливе і нещасливе місце, добрий і поганий час. Добрими вважаються дні, коли на небі повний місяць, найкращою порою дня — першу половину, а ось під вечір уже небезпечний час, після заходу сонця до півночі панує злий дух — чорна погана недобра потойбічна ворожа сила, найвідомішим представником якої виступає чорт.

— А де перебуває найбільше нечистих духів? — задається питанням Михайло Ломацький у книзі «Країна чарів і краси». І сам собі відповідає. — Очевидно, в Чорногорі. Там пониже королевої гір Говерлі є простора й дуже манниста полонина. Серед неї велике й дуже глибоке озеро. В ньому повно нечистих сил і поганих духів. У ньому й усі ті люди, що їх пірвали чорти, опирі і відьми та вергли в озеро.

Раймонд Фрідріх Кайндль у своєму дослідженні «Гуцули: їх життя звичаї та народні перекази», оповідав, що у Чорногорі чекає велика та важка кара і на сільських урядовців — війта, двірника або ватамана, його помічників присяжних (присіжних, журатів), поліцейники, патрульників, ваташків, пушкарів або врешті панцірників. Гуцули, передовсім, закидають їм хабарництво. Несправедливі судді за народними уявленнями — будуть по смерті прикуті чортом до великих дерев, які вони повинні тягти на Чорногору (найвищу вершину Карпат на Гуцульщині) так довго, поки не спокутують своїх гріхів. Гуцули не вельми добре відгукуються так само і про адвокатів (адукантів), котрих зневажають й уникають. «Адуканти здирають шкіру», — мовить крилате слово, а ще інша приказка звучить: «Краще солом'яна (блага) згода, ніж золота розправа».

Правда, деколи можна одержати від отієї братії і добру вигоду, як це трапилося з Олексею Довбушем. У легенді «Життя Олекси Довбуша» старий чарівник кладе в рот Олексі маленьке трав'яне стебельце, аби той дістав силу, і благословить його на опришківську дорогу: «Єдина твоя вірна зброя — це чарівний топірець, який ти повинен добути собі сам. Він є на Чорній горі у Дідька (Агідника), що літає. Його можна убити ярою пшеницею, штолею від коня та гудзиком срібним». Звичайно, майбутній ватажок опришків скористався порадою чарівника сповна.

Але чому темні сили так облюбували собі Чорногору?

Ще за трипільських часів на ній (власне на трьох сусідніх верхах — Попі Івані, Смотричі і Вухатому Камені), як впливає з досліджень прикарпатських учених під керівництвом доктора історичних наук, професора Миколи Кугутяка було поганське святилище — місце паломництва сповідників індоєвропейських вірувань, де помітне місце відводилося культу бога Тангри, відомого також як богатворця з двома обличчями. В карпатських легендах ця двоїстість Тангри відобразилася в історії про космічну битву Білобога і Чорнобога — персоніфікацій вселенських Сил Добра і Зла.

З прийняттям християнства всі ці сили — і добрі, і погані стали поганськими — чорними, чортовими, сатанинськими, диявольськими, прямо пов'язані з культом Чорнобога — бога зла і темних сил.

Саме давні вірування наших предків і відбиті в назві Чорногора та багатьох інших подібних у Карпатах — Чортка, Чортчин, Чортові Гори, Чортик, Чортій, Чортів Камінь, Бісуватий Діл, Біси.

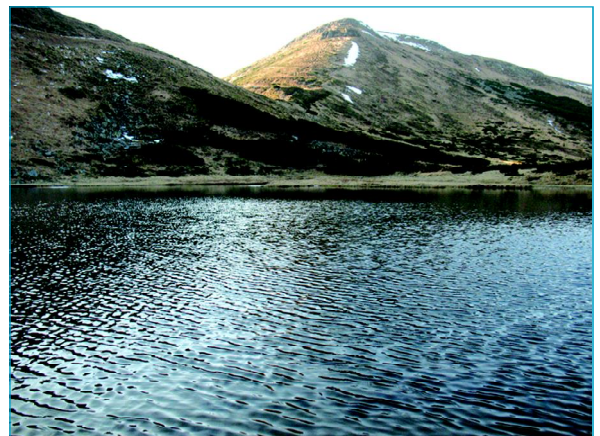
Хоча народна етимологія має на цю справу і свій погляд. Кажуть, що чотири століття тому через Дземброню проходила гірська дорога, яка з'єднувала Румунію, Угорщину, Чехословаччину та Польщу.

Перекази свідчать, що коли люди, перш за все різnorідні купці і крамарі, поверталися з закордонних мандрів, зупинялися у селі під горою Пільце, де у ті далекі часи у Поганому Місці між Бальзатулом і Смотричем був ринок, який називали Чорним. Після торгів люди розходилися по навколишніх селах та і дальших околицях. Але в лісових дебрях під плаєм на них чекали грабіжники і відбирали гроші, товар, коней. Тож говорили про повну небезпек та ризику місцевість — під Чорною горою. Звідси і пішла назва гори Чорногора.

Людина, що потрапляє на Чорногору, відчуває себе птахом, бо стоячи над хмарами, весь світ стелиться у неї під ногами десь глибоко внизу, а за далеким горизонтом темніють інші, значно нижчі хребти, крізь синє марево проглядають тонесенькі блискучі ниточки річок і казкові іграшкові хатчини. Навколо вражають альпійські ландшафти, де суворі скали покриті майже круглий рік сніговими шапками, а крутосхили одягнені в яскраво-зелені килими жерепу і зелені або устелені бурими плямами трав'янистих рослин. Тут все урочисте і святкове.

Не раз доводилось і мені пережити оте дивне незвідане очарування. Вперше вибрався я на побачення з таємничою Чорногорою у святоіванівські липневі дні ще на початку дев'яностих років минулого століття. Ледь світало, як був я уже у селі Дземброні Верховинського району біля підніжжя Чорногірського хребта.

Ранок видався прохолоднуватий (напередодні на вершинах гір пролітав

Озеро Несамовите
Світлина Марії Томич

Світанок на Вухатому Камені. Світлина Антона Петруся

сніг), але ясний і погожий. Лише чубки гір задумлено виглядали з-за легких хмар. За загадовими кам'яними громаддями Смотрича і Вухатого Каменя, покритих зеленкувато-жовтуватими лишайниками, посеред гігантських заломів з невеликими залишками снігових плям найжачила своє скалисте тім'я Чорногора, або як ще її величають Піп Іван, з залишками руїн колись славної на весь світ обсерваторії на самому її вершечку. До речі, Чорногорою називають і хребет, і окрему гору на ньому. Ця історико-географічна назва зберігається уже впродовж кількох століть, її широко застосовують у науковій і популярній літературі як цілісну фізико-географічну одиницю з унікальною структурою у поєднанні з багатою природою. Але тим не менше учені впродовж декількох століть визначають межі Чорногори кожен по-своєму. У 1938 році, приміром, відомий дослідник М. Орліч окреслював землі Чорногори: 1) як головний Чорногірський хребет, який вирізняється максимальними абсолютними висотами від Петроса на заході до гори Піп-Іван на сході (так розуміють межі Чорногори мешканці сіл, розташованих навколо гірського масиву); 2) як весь гірський масив (або гірський ландшафт), обмежений долинами кількох великих карпатських рік. Повноводні потоки, що беруть початок зі стрімких схилів хребта, несуть свої води до Чорної і Білої Тиси, Пруту і Чорного Черемошу, а потім Карпатська вода плинною течією Дунаю потрапляє до Чорного моря.

У прадавні часи Пра-Чорногора тягнулася від Попа Івана через Шурин і хребет Руський Діл далі Чивчинськими горами. З часом води потоку Шибеного «перепиляли» хребет і посунули вододіл Тиси і Прута на десяток кілометрів північно-західніше, сформувавши теперішній.

Чорногора — найвищий гірський хребет Українських Карпат розкинулася на межі Закарпатської та Івано-Франківської областей. Чорногірський масив ділиться на дві частини — західну і східну. Крайню західну групу гір складають Шешул (1726 м), Шеса (1564 м), Петрос (2020 м) та інші навколишні вершини і хребти у Рахівському районі на Закарпатті. Між Петросом і Говерлою знаходиться перемичка висотою 1500 метрів — тут проходить межа між двома частинами Чорного-

ри. До східної частини відносять весь інший масив — від Говерли до Попа Івана. Має він п'ять паралельних хребтів, витягнутих з північного заходу на південний схід майже на 30 кілометрів між долинами річок Чорної Тиси, Білої Тиси, Прута і Чорного Черемошу. На самому початку хребта височать гори Говерла (2061 м), Брескул (1911 м), Туркул (1935 м). На північному боці розкинулися відроги Козмеськи (1592 м) та Маришевської (1587 м), розчленовані витоками Пруту та його приток, і які мають вигляд округлих конусів або куполів. Третя група хребтів має найвищі вершини Гига (1325 м), Мариш (1342 м) та Кострище (1148 м); четверта — гори Кукул (1540 м), Озірний (1323 м); п'ята — гори Гостра Клева (1226 м), Костриця (1386 м), Кострич (1344 м) та інші.

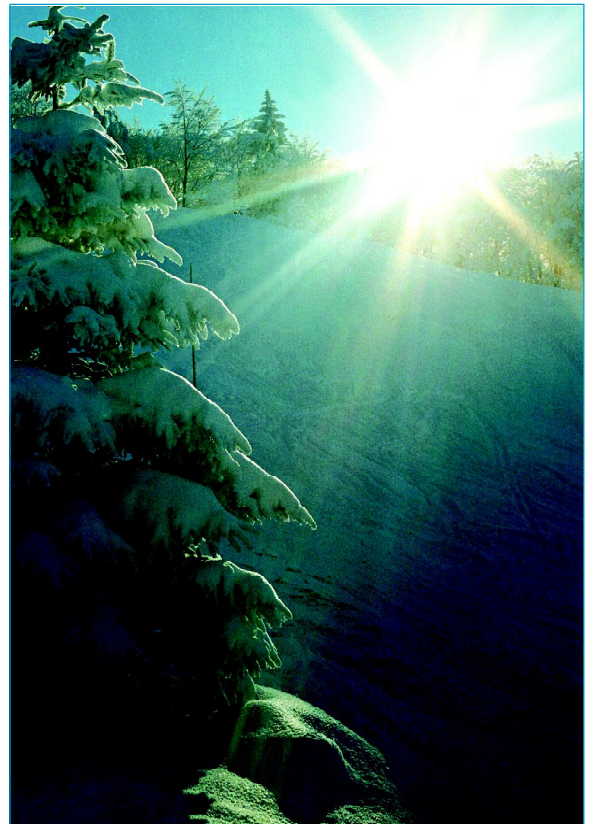
Чорногора — крутосхиле середньогір'я, над яким підносяться вершини головного хребта. Тут знаходяться всі шість двотисячників України — Говерла, Петрос, Піп Іван, Ребра, Гутин-Томнатик, Бребенескул, а також найвисокогірніші озера України Несамовите, Бребенескул, Марічейка.

Масив утворений переважно з флішу, подекуди є виходи вулканічних порід. Поширені кам'яні осипища. Схили вкриті ялиновими і буковими лісами, на вершинах — полонини.

Особливістю хребта Чорногори є асиметрія його північних та південних макросхилів. Коли південні схили спадають усюди однаково стрімко, майже без розгалужень в глибокі долини, північні відроги відзначаються значною кількістю розгалужень, сходовою формою спадів. Кидається в очі різниця стрімкості схилів окремих вершин відносно осі хребта та власних поперечних осей.

У межах чорногірського покриву переважає інверсійний рельєф. Головний хребет закладений на синкліналі, а прогин Бистреця відповідає антикліналі.

Найхарактернішою рисою Чорногори є давньольодовиковий рельєф верхніх частин долин, які врізаються в головний хребет із північного сходу котлами, званими ще карами і цирками, та уступи, перерізані жилами спадаючих з них потоків, мореновими валами, трогами. Протягом плейстоцену масив двічі покривався зледеніннями. Снігова межа знаходилася тоді на висоті 1450-1528 м, а довжина льодовиків сягала 2-6,5 км. Найбільший із льодовиків заповнював долину Прута — від витоків до підніжжя хребта Мариш. Менші знаходилися в

Зимовий спокій.
Світлина Романа Печижак

долинах приток Бистреця (Чорного і Мреїв), Дземброні, Погорільця і Бребенескула.

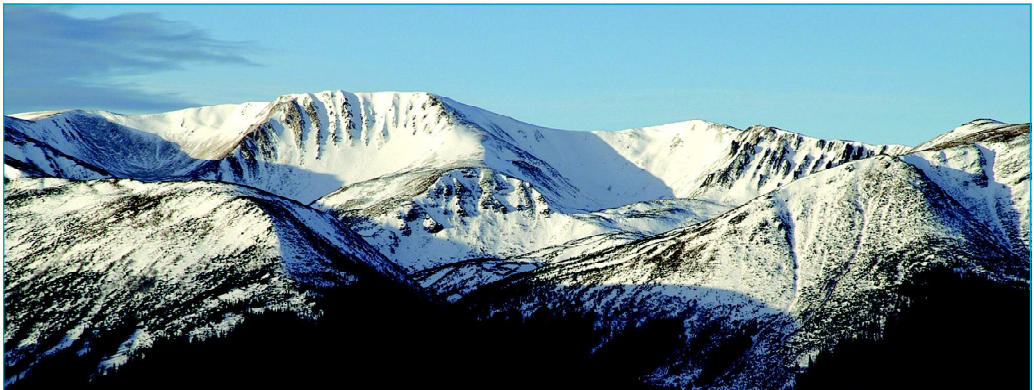
Типовим елементом давньольодовикового рельєфу Чорногори є кари. Котлами та цирками закінчуються долини майже усіх десяти потоків, які починаються на північних макросхилах Чорногори. Сходова форма північних схилів відобразилась в автентичних назвах Плечі. Подекуди такі Плечі є справжніми скальними урвищами, наприклад, як над долиною Кізіх Улогів під Бербенською горою. Найкраще виробленими є цирки під Говерлою (говерлянський, заросляцький), Пожижевською (західний і східний), Ребрами (котли Гаджини), Бребенескулом (котел Кізіх Улогів), Мунчелом і Дзембронєю, Піп-Іваном, а також під Гутином Томнатиком. Гляціальні форми (кари, морени) часто збереглися в рельєфі північно-східного схилу Чорногори.

Натомість, на південно-західних схилах переважають зсувні форми. У багатьох місцях ніші й рови заповнені невеличкими озерцями, прикладом чого може бути полонина Озірний між Брескулом і Туркулом. Окрім цього, великі зсуви знаходяться в долині Погорільця на південних схилах Смотрича й Стайок, а також під Шурином. Останній зсув довжиною близько 3,5 км відносять до найдовших у Бескидах.

На Чорногорі знаходиться біля 20 озер. Площа лише п'яти з них перевищує 0,1 га, із них лише два — Бребенескульське під Гутином Томнатиком і Несамовите — мають гляціальне походження. Водночас ці озера є найбільшими в Чорногорі, їхня поверхня становить відповідно 5,9 і 3,9 га.

Дно котлів займають посталі на моренних відкладах високогірні торфовища з окремими видами арктичної рослинності. Як показали дослідження, на місці торфовищ росли прадавні буки, дуби, граби, липи та в'язи.

До висоти 1300 метрів на Чорногорі ростуть букові ліси, особливо добре збереглися великі масиви у районі гори Петрос. Далі до висоти 1600 метрів ростуть ялинові або смерекові ліси. В районі турбази Заросляк можна побачити красиві древні смерекові ліси. Вище розкинулися непрохідні зарості ялівцю і альпійської сосни. На висоті 1800 метрів і вище починається пояс гірських тундр. Незважаю-

Чорногірські кари у Гаджино. Світлина Ігоря Меліки

чи на значні антропогенні зміни (вирубання лісів, випасання худоби на полонинах) в структурі рослинного покриву Чорногори дослідники виділяють в Українських Карпатах, і на Чорногорі зокрема, п'ять поясів рослинності: передгірських дубових лісів (виражений лише на Закарпатті), букових лісів, соснових лісів, субальпійський та альпійський. Чорногорі, в основному, притаманні три останні.

Зазвичай чорногірський ліс — хвойний, досягає висоти 1400 м, після чого починається пояс полонин. На горі Стайки проходить найвища верхня межа лісу в Українських Карпатах (на висоті 1680 м н. р. м.), максимальне підняття хвойного лісу на горах Шурині — 1670 м та Гомулі — 1625 м. Тільки де-не-де перехід між поясом соснових лісів та субальпійським поясом, що характеризується наявністю кущів, на Чорногорі становить косодеревина, значно менша, ніж в Ґорґанах. Найбільше косодеревини є в котлі Данциша під Кізлами, в Кізіх Улогах і на Шурині, менше — на Шешулі та південно-західних схилах Петроса, значно менше — в інших частинах Чорногори. Альпійський пояс — це пояс гірських полонин.

Здавна Чорногора протягом тривалого часу в силу історичних умов була транскордонною територією, де проводили свої дослідження науковці Австрії, Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Польщі, України та віддаленіших країн. Розташування найвищого гірського масиву поряд із давнім торговельним трактом через Карпати було однією з причин, що вже в кінці XVIII — на початку XIX ст. тут працювали природодослідники.

Першим, визнаним і захищеним державою зразком високогірної рослинності став котел Данциша. Уся діяльність на його північних та східних схилах була заборонена з 1911 року.

Для збереження унікальних, малопорушених господарським впливом гірських екосистем лісового субальпійського і альпійського поясів Карпат у 1964 році було створено на площі 12672 га державний заповідник з двох територіальних комплексів — Чорногірського (7938 га) та Угольського (4734 га). Тут найкраще збереглися гірські екосистеми і незачеплені господарською діяльністю ліси. Територія хребта входить також до складу Карпатського національного парку.

Флористично багатими й цікавими у високогір'ї є скельні урочища Туркула,

Смотрич і Вухатий Камінь з с. Дземброні. Світлина Романа Печижака

Huculszczyzna. Widok z Zabiego na Czarnohorę.
Гуцульщина. Вид з Жабя на Чорногорі.

artkolo.org

Чорногора. Вид з Верховини.
Довоєнна пошти́тка

олі тощо. Ландшафтний комплекс Гаджини і Кізіх Улогів — один з найкращих і найоригінальніших в Українських Карпатах.

Індивідуальній охороні на території заповідного масиву підлягають також такі рідкісні ендемічні види, як жеруха Опіца, дзвоники карпатські, будяк Кернера, осот Вальдштейна, жовтозілля карпатське, костриця карпатська, тоція карпатська, деревій Шура, елізанте Завадського та багато інших.

Для вивчення польодовикової історії розвитку рослинності Чорногори особливо цікаві болота й торфовища, які збереглися на північному макросхилі в місцях акумулятивної діяльності льодовиків. Тут поширені переважно сосняки сфагнові, сфагново-довгомохові, сфагново-довгомохово-пухівкові, сфагново-чорницево-пухівкові.

На дуже заболочених місцях сформовані угруповання пухівки піхвової і широколистої, осоки здutoї і малоквіткової, калюжниці болотної та інших болотних рослин. Серед них чимало рідкісних, як бобівник трилистий, товстянка альпійська, цибуля сибірська, ситник каштановий, ситник трилусковий, осока двоколірна, осока волотиста й дакійська, костриця Порціуса та інші.

На полонині. Світлина Романа Печижака

Ребер, Шпиць, Кізіх Улогів, Брескула, а також польодовикові кари, озера й торфовища. Тут збереглися такі представники арктоальпійської флори, як ліннея північна, верба трав'яна, Жакенова, туполиста, лапландська. На вершині Туркула відоме єдине в колишньому Радянському Союзі місцезростання ореолої дворядної. На Шпицях з боку Гаджини трапляються такі рідкісні кальцефільні рослини як білотка альпійська, соссюрея альпійська, кортуза Матті-

У заповідному масиві збереглися найбільші осередки карпато-балканського ендему — рододендрона східнокарпатського, що зростає розірваною смугою на висоті 1700-1900 м від Говерли аж до Попа Івана. На гірських гребенях заслуговують охорони фрагменти реліктових видів — наскельниці лежачої та водянки чорної. Важливе народногосподарське значення мають угруповання з участю, а місцями і домінуванням тирлича жовтого — цінної лікарської рослини, що підлягає охороні.

Чорногора має чітко виражений висотною поясністю клімат. Так само

діляться на пояси ґрунти, рослинність і, зрештою тварини, які є невід’ємною частиною будь-якого біогеоценозу. Тобто живуть тварини лише в умовах, у яких можливе виживання, існування і продовження роду.

У субальпійському поясі, наприклад, живуть снігова нориця та тинівка альпійська, які в інших кліматичних поясах не зустрічаються. В передгірних районах живе велика кількість павукоподібних, комах, молюсків та інших безхребетних, риб та наземних хребетних.

Карпати, і, зокрема, Чорногірський масив, мають специфічний комплекс бореально-тайгових і гірських видів хребетних, які не зустрічаються на прилеглих територіях. До них належать: форель струмкова, тритон альпійський, саламандра плямиста, кумка жовточерева, глухар карпатський, білоспинний і трьохпалый дятли, горіхівка, білозобий дрізд, тинівка альпійська, плиска гірська, кутора мала, білка карпатська, снігова і мала водяна нориці, олень карпатський, ведмідь бурий та деякі інші види.

Частина хребетних тварин є ендеміками: тритон карпатський, глухар карпатський, сова довгохвоста карпатська, дятел білоспинний карпатський, нориця снігова і деякі інші гірські форми. Для деякої кількості видів і підвидів Карпати служать границею ареалів.

В цілому фауна Карпат носить характер «острівної» гірської тайги, яка чітко виділена на території Чорногори. Тут зареєстровано близько двохсот видів хребетних.

Зацвілі сон білий
і рододендрон східнокарпатський

Отара овець на полонині під Попом Іваном. Світлина Романа Печижака

ПОГАНЕ МІСЦЕ

Гуцульський світ насичений таємницями і загадками. Досить з Чорногорі кивнути вітру своїми могутніми віями, як люди навколо на своїх царинках і пляях відчувають у тому визивному завиванні і посвистуванні приховані витівки темних сил, котрі з первовіку влаштовують свої неземні ігрища Лисими горами, Красними гірками, Ігровцями, Дідьчими верхами, Поганими місцями.

А де перебуває найбільше нечистих духів? За твердим переконанням гуцулів — звісно, на Чорногорі, яка звабливо притягує їх своїми обширними полонинськими просторами, темними пралісами і віддаленістю від людських помешкань.

— Треба усім знати, що по Чорногорі чорти проходжуються, — нагадує стара гуцульська приповідка. — Вони віками збирають на усталених і обумовлених верхах та долах усяких упирів, перелесників, чорнохмарників, характерників, відьом, чарівниць, колдунок, бісиць, нявок та ще біс його зна кого з того темного потойбічного світу, що викликають на людські голови часті бурі і громи, зливи і потопи, сніговії і їх моторошні завали, зсуви і каменепади, мряки та блуди. Такі верхи і доли зажили серед гуцулів недоброї слави Поганих місць, де жив «Триюда (Арідник) — найголовніший Юда, Чорт». Тут не раз персонажі гуцульських казок, легенд, пісень, переказів та спогадів вбивали «чорта, який жив на Чорній Горі» та й хоронили своїх улюблених героїв.

На польських мапах-картах є навіть особливі написи, обведені спеціально для туристів колом: «Pohane Misce».

Погане місце біля Попа Івана. Світлина Романа Печижака

Це насправді необхідне і важливе попередження. Такими місцинами вкрай небезпечно мандрувати у негоду, в туман, коли на верхи сідають хмари чи звиваються пронизливі буревії, настають ненастанні протяги, громовиці і зливи. Надзвичайно вразлива на таку погоду величезна улоговина у карах-цирках поміж горами Данцижа, Туркула, Малих і Великих Кізлів, Гомула, Маришевської і Мариша. Епіцентром усіх темних сил в уяві гуцулів тут виступає Погане Озеро, або як частіше його називають, Несамовите, де чорнокнижники січуть лід та град, а нечистий і душі страчеників нагло збирають їх у міхи і розлітаються з ними на хмарах, щоб трошити все на світі. Полюбляє цим займатися і сам нечистий, якого наші давні предки запроторили в саме озеро.

Слава про Несамовите, як про справжню кузню льоду і граду, поширилася серед гуцулів не дарма і неспроста, а має під собою віками перевірене підґрунтя. Більше, як 100 років тому, у першій частині книги «Гуцульщина», виданій у Львові у 1899 році, відомий етнограф Володимир Шухевич стверджував, що горяни кажуть: «Як в Несамовите вергти камінь, настає зараз віхола (буря і б'ють громи). Сей присуд походить правдоподібно відси, що всі хмари, бурі, блискавки надходять з-поза г. Данцижа, під котрою якраз лежить те Озеро Несамовите. На полонині Марішевська під г. Данцижем стоять хрести на місцях, де громи побили людей; се вказує, що справді туди з-поза Данцижа, понад Озеро Несамовите, через Марішевську іде до Жаб'я і далі шлях бурі та грому».

Звідси розпочинають свій шлях територією України більшість циклонів, що сформувались над Атлантикою і Середземним морем. Зустрівши на своєму шляху на висоті більше 2000 метрів протяжний Чорногірський хребет, потужні циклони часто спричиняють руйнівні бурі і паводки. Гуцули називають їх катастрофами і потопами.

Корінні мешканці навколишніх гір традиційно застерігають туристів, що піднімаються на вершини Чорногори: «Бути у Чорногорі і не намокнути, те саме, що бути у Римі і не бачити папу Римського», або «У Чорногорі дощу і смерті не треба просити! Вони тебе самі знайдуть»!

Історія пам'ятає красномовний і повчальний випадок, що стався у Пога-

ЖАБ'Є. Могила Незнаного Жовира на Чорногорі.
ЖАБ'Є. Могила Незнаного Жовира на Чорногорі.

Хрест у Чорногорі.
Світлина Миколи Сеньківського. 1929 р.

Непрохідні зарості жерепу.
Світлина Марії Томич

ному Місці біля Несамовитого.

На схилах Туркула і Данцижа у 1912-1914 рр., а пізніше трохи нижче — на полонині Маришевській збудували дві фабрики з виготовлення цінної етерної (ефірної) мазі (олійки) із сосни сланкої гірської (жерепу — гірської карликової сосни Муго). Тільки на першій фабриці далеко від людських осель працювало понад тридцять робітників. Вони у чотирьох котлах місткістю по 500 літрів з перемішаною у воді подрібненої зеленої маси жерепу виварювали запашний продукт, який високо цінувався на світовому ринку. Однак робітники з того мало що мали. Їм виплачували мізерну платню і то нерегулярно. Тому влітку 1927 року вони на 2 тижні застрайкували. Власник фабрики пообіцяв людям виплатити гроші, тільки щоб вони повернулися до роботи. Люди поновили заняття, але поліпшення їх становища не відбулося. Тим часом вразлива до нищення природа почала на очах нидіти і пропадати.

На початку 30-х рр. діячі охорони природи у Польщі забили на сполох, почали організовувати різні протестні акції та надсилати як прохання, так і гнівні листи в органи державної влади, щоб та припинила варварську діяльність фабрик жерепової олії.

Після численних протестів, які однак залишилися без реакції, на початку

тридцятих років Ворохтянське надлісництво практично з власної ініціативи розпочало відновлення заростей сосни гірської на схилах Данцижа, які були уже майже повністю понівечені і знищені через діяльність фабрик. Природа у горах крихка, але жартів та необдуманих експериментів над собою вона не надто вже й терпить.

Якось серед білого дня у вересні 1928 року з-за Чорногори налетіли чорні хмари, звівся ураганний вітер з громовицями і блискавками. Гори почали раптом зсуватися. Все навколо затряслося, вдарила буйна стихія селевого потоку у фабрику та робітничий гуртожиток і майже все за лічені хвилини зрівняла з землею. Знайшли собі тоді тут останній пристанівок майже всі робітники і власник фабрики. На зсуві утворилося озеро, яке заростає альпійкою (жерепом) і лелечом (високогірною зеленою вільхою).

Невдовзі після трагедії влітку 1932 року мандрував Карпатами швейцарський видавець і журналіст Ганс Цбінден. Його так вразила ця історія, що у 1933 році він надрукував у швейцарському журналі «Der kleine Bund» нарис-застереження «Пімста смерек», в якому яскраво змалював наслідки хижацького вирубування гірської сланкої сосни для потреб фабрики ефірних олій фірми «Олеарта».

Він нагадує, що ця рослина своїм корінням утримувала ґрунт на стрімких гірських схилах. Коли люди її по-хижацьки вирубали, від розмивання талими і дощовими водами ґрунт зник і з'явилась кам'яна пустеля на горі Данциж. В ре-

Гроза над Бербенеського.
Світлина Ігоря Меліки

зультаті великих дощів в районі Чорногірського хребта на зрубі, що був оголений від криволісся, утворилась суцільна лавина селевого потоку. Ось як це описав швейцарський журналіст: «...Чути якийсь напівприглушений звук. Чи це омана? Здається, що це величезне, стрімке узбіччя сунеться помалу-помалу щораз ближче, а з його голого, пошарпаного тіла витріскує великими потоками бронзовий сік — наче кров гори.

Глухий шум і гуркіт дуднить, зовсім близько чути гук — дикі придавлені крики. І наче широка, грузька лава, ллється підмита, ховське узбіччя й зі зростаючою швидкістю скочується вниз, саме на те місце, де на краю дебри стоїть велика будівля фабрики. Вже досягнула її та із клекотом і лоскотом усуває її з землі, наче забавку. Високий димар дрижить, хитається, нахилиється, а за кілька хвилин зникають у хвилях і димар, і будинок із ув'язненими у ньому людьми; все це діється у страшній тишині, бо шум бурі і грюкіт скель приглушує все. Глибоко в дебрі виринає на хвилину кусок даху, колоди серед хвиль ударають об себе, а розбиті пні котяться в дикому хаосі вниз».

Друга фабрика олеюк сама завалилася після великого снігопаду. Після цього виробництво масел більше не поновлювали. Кажуть, що нічого було таку справу й зачинати у Поганому місці. Про ту подію і досі нагадують залишки фундаменту поблизу Несамовитого під Туркулом. Саме дану ділянку Чорногори здавна вважають дуже небезпечною через часті буревії та громовиці, де надзвичайно часто можна потрапити в ураганний шквал з дощем чи снігом навіть посеред літа.

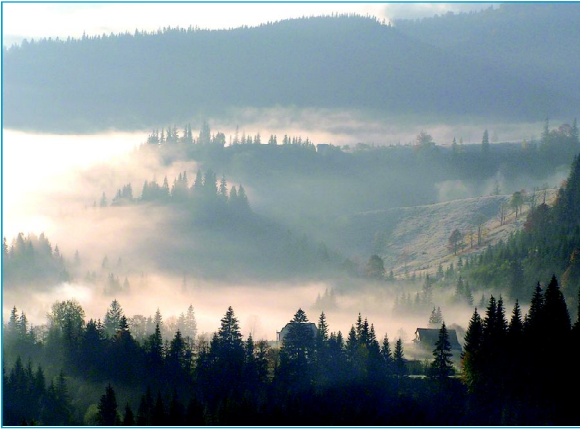
По вигляду гірських верхів гуцули добре пізнають «ике буде веремне (погода)». Вони впевнені, що «єк за Говерлю (Чорногору) держитси мрака, то до трьох день будет дождь, або взимку — зима (сніг)», «Єк сонце у вечьир заходит за чісте небо в Чорногорі, то на погоду, а єк за вал, то на дождь», «Єк сонце заходит за грунь, а там видко чирьвонно-темну негуру (мряку, туман), то буде буря из дожем».

Звичайно, що ця «кухня погоди» не могла довго залишатися поза увагою вчених. Тому на Чорногорі ще наприкінці XIX століття (1889 року) почала діяти перша в Українських Карпатах науково-дослідна станція, а згодом взялися створювати перший природоохоронний резерват, як на північно-східному, так і на південно-західному макросхилах. З того часу на Чорногорі час від часу виникали і затухали різноманітні спроби облаштувати то природоохоронні то якісь науково-дослідні установи. Найбільш вдалим виявився 1938 рік, коли на горі Попі Івані урочисто відкрили астрономічно-метеорологічну обсерваторію, яка у 1938-1939 роках дала науці багатий матеріал спостережень.

У кінці вересня 1939 року обсерваторія перейшла до Радянської України, де до 1941 року спорадично велись метеорологічні спостереження. Наприкінці року будинок обсерваторії зайняли угорські війська, які обладнали тут пункт спостере-

Обсерваторія на Попі Івані.
Світлина Романа Печижак.

Ранок у Дземброні.
Світлина Романа Печижаса

ження. Коли війська залишили гору, місцеві жителі розтягли по домівках усе, що можна було поцупити. З того часу ніхто не охороняв будівлю, і вона поступово перетворилася на руїни, і стала наче насмішкою над людьми, що для такої важливої справи треба підходити більш серйозно і продумано, бо саме отут у сідловині пологого хребта у вигляді гігантського плато між горами Вухатий Камінь й Смотрич та головним вододільним хребтом Чорногори, що опускається від гори Попа Івана до

Бальзатула ще одне Погане Місце. На польських мапах воно обо'язково позначається як ще одне Погане Місце.

Сюди, як правило, найбільш доступно потрапити із села Дземброні (попередня назва у радянські часи Берестечко) Верховинського району Івано-Франківської області через полонину Стая Чорною дорогою до Смотрича і Вухатого Каменя.

Багато сучасних дослідників гуцульської старовини, перш за все учені з кафебри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Карпатської етнологічно-археологічної експедиції, а також науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат під керівництвом доктора історичних наук, професора Миколи Кугутяка схилиються до думки, що тутешнє Чорногірське Погане Місце пов'язане з колишнім поганським язичницьким культовим святилищем, яке залишилося нам з попередніх тисячоліть згадкою у вигляді кам'яних ритуальних скальних комплексів з петрогліфами та іншими артефактами. Особливо яскраві і колоритні пам'ятки дійшли до наших днів на копитоподібній дузі гірського хребта Вухатий Камінь-Погане Місце-Смотрич.

Крім даного видолінку Поганим Міщем називають ще дві глибочезні льодовикові карові улоги на протилежних схилах другої за величиною гори у Чорногорі — Бербенської (2035,8 м), яку місцеве населення в основному так і називає — Поганим Міщем, а не по-«книжковому» Бербенською чи іще більш закавиристо на румунський манір Бребенескулом.

Одне з отих Поганих Місць розкинулося на північних схилах Бербенської у Кізіх Улогах. Інше розляглося на південних відрогах Чорногори поміж гірськими верхами Бербенської, її найближчої сусідки Гутин Томнатика (2016,) та озером Бербенським. Умовний трикутник між ними і озером Несамовитим з чієїсь легкої руки тепер більш відомий як Карпатські Бермуди. Тут губиться щотретій турист.

А ще не дай Бог в отих Поганих Місцях опинитися у якусь негуру чи мряку. Не страшні тоді так верховинцям ні хижі звірі, ні лихі люди, як підступний і небезпечний ворог Блудник. Розминутися з ним чи якось його уникнути тут не так просто. Навіть таким справжнім «Мауглі Чорногори», як Лукину, головному герою книги Михайла Ломаського «Зачарований світ. По цю сторону Чорногори» (Мюнхен-Нью-

Йорк. 1965-66).

— Густа, темна, непроглядна негура захопила Лукина на Піп-Івані, — дізнаємося подробиці з книги. — Стало зовсім темно, на крок нічого не видно, а до того ще гострий, холодний вітер. Уся Чорногора в мряці, а мряка така густа, що хоч сокирою рубай. А вітер валить із ніг, залазить за пазуху й морозить. А сховку ніде не найти. Та нехай, щоб тільки блуд не причепився. Ні! Лукин не дасть йому взяти себе в руки! Продирається крізь негуру з Піп-Івана в діл —

продерся. Он він уже над якимось потоком. Але далше годі йти — праліс, темна негура, темні ліси, темно, хоч ще днина. Збирає Лукин сухі дрова, розкладає ватру. При ній сидітиме, аж вітер розжене мряку й стане ясно. Горить ватра, при ній сидить Лукин. Утомлений довгою ходьою, задрімав. Нараз чує, хтось бере його за плечі й пробує підняти.

«Вставай, ходи!» — кличе.

Глянув Лукин на «приятеля» і зразу пізнав, хто він такий. Блуд, Блуд! Виринає свої плечі з рук блуду й з усеї сили мече його, того лютого ворога верховинців, у ватру. Закричала, запищала погань, та й в ноги! Втекла геть! Так позбувся Лукин Блуду й не дав взяти йому себе в руки... У гуцульській народній уяві Блуд є лісовим чоловіком — низеньким, страшним, що пристає до людей і водить їх горами до загины. Люди блукають навколо і ніяк не можуть вийти до знайомих місць. У такому випадку слід помолитися — невдовзі стежка сама знайдеться.

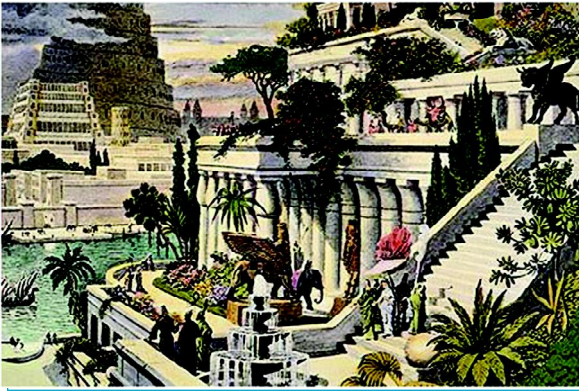
Особливо потрапляють у таку халепу туристи, які мандруючи Чорногорою, переважно плутають напрям руху в зоні альпійських лук, де пролягають десятки паралельних стежок. Це — однорідна місцевість, на якій немає яскравих прикметних орієнтирів. Нижче високогірних лук, у заростях жерепу, які поширюються на три-п'ять кілометрів, трапляються рідко де ледь помітні стежки. Швидкість руху тут становить 600 метрів на годину. В жерепових хащах є великий ризик загинути від виснаження. Таких випадків, на жаль, можна згадати безліч. Тому краще їх обминати. Якщо ж Блуд затягнув надовго у зарості гірської сосни, від нього у такому випадку найкраще позбавитися внизу у долині. Отож і слід туди продиратися між покрученим густим гілляччям і корінням.

То давно так було, а тепер вже люди май мудріші, але у Поганому Місці — на похмурому Гутині і чистому джерельному Бербенському і далі нерідко трапляються з ними чудеса загадкові і незбагненні. Отож дива діються ще й тепер, діятимуться так довго, як довго ходитимуть по гірській землі народні оповідачі, які доносять до нас подих сивої давнини, наближають її до наших днів, бо не сьогодні і не вчора вони появились, та й не завтра їм загинати.

Гірський степ. Світлина Марії Томич

ВИСЯЧІ ДОЛИНИ І БОЛОТА

Висячі сади Семираміди

дружини Амітиси вавілонський цар Навуходоносор II (605-562 роки до нашої ери). Вона приїхала до Вавілона з Мідії, гірської країни, і на новому місці нудьгувала серед степів і пісків. За наказом царя, при якому Вавілон досяг найвищого розквіту, у його палаці, стіни якого прикрашали сині і бірюзові кахлі з золотисто-жовтими барельєфами, були і зведені висячі сади — парки, розбиті на насипних терасах. Вони розміщувалися на широкій башті у декілька ярусів, всередині кожного з яких були влаштовані цегляні склепіння. Тераси, викладені з величезних кам'яних блоків, зверху були покриті шаром комишу і залиті асфальтом. Потім йшов шар подвійної цегли, зверху якого лежали свинцеві пластини. Шар родючого ґрунту, насипаний на цих конструкціях, давав можливість висаджувати різні рослини. Яруси садів піднімалися порогами і з'єднувалися між собою сходами, викладеними з рожевого і білого каменю. Для поливу рослин весь день помпували воду з Євфрату. Рослини ближніх і далеких країн — дерева і квіти, підняті на значну висоту складними конструкціями, справляли незабутнє враження на людей того часу. Сади у піщаному засушливому Вавілоні здавалися чудом. Здалеку вони виглядали висячими. Минали століття, місто занепало і перетворилося на руїни, відійшли у вічність і знамениті сади. Легенда перетворила їх у висячі сади Семираміди (від ассірійського Шаммурат) — знаменитої засновниці Вавілона, яка жила значно раніше Навуходоносора (9 століття до нашої ери)...

Найбільше наших висячих долин утворилося на стрімких схилах Чорногори між глибокими та майже круглими льодовиковими (гляціальними) карами-котлами у джерельних заглибинах потоків рік Прута, Бистреця і Дземброні.

Долина — довгасте незамкнене пониження зі схилом в один бік, часто з оголеними схилами різної крутизни, нерідко ускладненими терасами, обвалами, промоїнами. Долини (результат руйнівної діяльності льодовиків і рік — ерозії) по розташуванню поділяються на повздовжні, що йдуть паралельно хребтам, і поперечні, що тягнуться перпендикулярно осі останніх. По зовнішньому вигляду розрізняють долини широкі, з плоским дном — заплавні. Частіше можна спостерігати V-

Про одне з семи чудес світу — висячі сади Семираміди знають в усьому світі. А ось про те, що і нас, українців, Бог обдарував не меншим чудом, відомо, на жаль, мало що і самим українцям. Маємо ми у центрі Європи навіть не рукотворні висячі сади, а природні — Карпатські гірські висячі долини річок, потоків і боліт. Вони вражають своєю рідкісною вишуканістю і неповторністю.

Висячі сади появились дві з половиною тисячі років тому. Звів їх для своєї

подібні долини з крутими схилами і вузьким дном. Зі схилами великої крутизни їх називають ущелинами. Найвужчі з цих форм — крутостінні з вузьким дном, на ширину потоку — каньйони або тіснини. Якщо схили або дно долини на великих ділянках ступінчасті, то така долина називається терасованою. Кар (нім. Kar) — чашоподібне заглиблення у верхній частині гір (вище снігової границі), що утворюється під впливом льодовиків, сніжників і морозного вивітрювання. Інша назва — котел, цирк. Мають вони у Чорногорі від 20 до 80 метрів стрімких довгих уступів, звідки з безперервним громовим гуркотом паде вниз кришталево чиста вода, утворюючи мальовничі водоспади — неповторні пам'ятки природи. Вони донині найкраще зберегли сліди дії льодовика, що становить таємничу окрасу високогірного ландшафту наших Карпат.

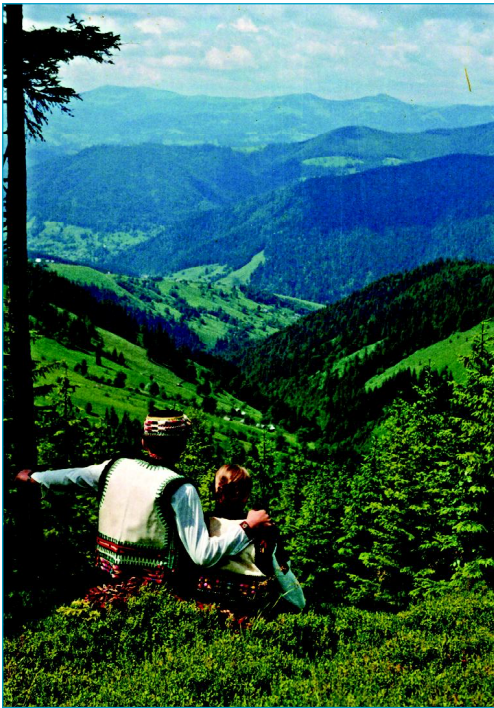
У долинах чотирьох основних джерельних потоків Пруту між гірськими масивами Говерли і Брескула, Данцижа і Шпиць колись суцільні снігові завали об'єднувалися в один льодовик, що сягав шести кілометрів довжини і спливав до висоти тисячі метрів в головну долину Пруту. Так само діяли інші льодовики на сусідніх притоках ріки Бистрець у місці їх витoku в урочищі Гаджини з цирків між Шпицями і Кедроватим, в урочищі Кізі Улоги — з-під гори Бербенескул та на найвищій притоці річки Дземброні — потокові Менчул між горами Менчулом і Смотричем.

Як то колись чинилося, можна собі уявити, наприклад, коли від спортивної бази «Заросляк» піднятися вгору плаєм вздовж Заросляцького Пруття. Уже в широкому дні нижнього котла невинно постають повні каменюк горби морени льодовика, зарослі гущами жерепу. Здалеку чути гул води — це кам'янистим порогом з численними каскадами висотою у тридцять метрів спадає Прутець з середнього котла у нижній.

Коли піднятися на плоске дно середнього котла, теж засипаного горбами мо-

Висяча долина під Говерлою. Верхів'я Пруту. Світлина Марії Томич

ренових каменюк, перед захопленим поглядом постає стрімка стіна чергового порога висячої долини. Здалека вже видно на ньому довгу білу жилу другого водоспаду, що з величезним гуркотом і шумом спадає сріблястим пилом і швидко втікає далі вниз з численних кам'яних каскадів загальною протяжністю більш ніж вісімдесят метрів. Його береги у висячій долині вкриті рідкісною гірською рослинністю. Важко відірвати очі від краси цього грізного, заворожуюче привабливого і одного з найкращих кутків нашого високогірного краєвиду.

Щоб ще більше намитуватись навколишніми природними дивами, відчувати їх красу та велич, необхідно піднятися вгору ще вище — на терасу над водоспадом.

Стежка вздовж Прутця виводить на дно найвищого, третього котла. Коли

звідси добратись на узбіччя плечей гори Брескул (1911 м), то добре видно круглу заглибину цирку-кара, оточену стрімкими стінами гір Говерли та Брескула. По їхніх скальних заглибинах збігають вузькі довгі змійки струмків, які несуть свої води до спільного жолоба. У ньому, відгородженому від решти дна високим мореновим горбом, колись знаходилось мале озерце, яке сплигло через нижню частину горба, даючи початок Заросляцькому Прутцеві. Саме він за кілометр звідси і творить уже у своїх верхів'ях знамениті водоспади у висячих долинах.

Нижче Малих і Великих Кізлів між Данцижем та Шпицями і Гомулом (1788 м) потік Несамовитий (Несамовитець, Туркулець) зливається до купи з потоком Гомулець у річку Данцижик — праву притоку Прута. На виході з льодовикового кара на стрімкій стіні вона і творить ще одну чорногірську висячу долину.

Слід зазначити, що гострі грані Малих та Великих Кізлів з їх скально-осипними урвищами та залишками карлінгів — гострих гребенів, утворених під ерозійною дією льодовиків, — явище незвичайне та єдине у Карпатах.

З-під Ребер витікає лівий потік Мрей, який зливається з правим потоком Гаджини, що починає свій плін з-під Хребта Кедроватого-Погорільця і гори Бребенескул в урочищі Гаджини між Шпицями і Кедроватим і утворює річку Гаджина — праву притоку ріки Бистрець.

Між горами Менчула і Смотрича на двох найвищих притоках річки Дземброні потоках Менчул та Дзембронєць на виходах з льодовикових котлів теж є висячі долини, правда уже менші за розмірами від попередніх. Але їхня краса від цього зовсім не втрачається, тому вони теж є улюбленим місцем паломництва місце-

вих жителів і туристів.

Та й як все дане багатство обминати, коли крім краси водоспадів, химерних гірських верхів, у висячих долинах та навколо них збереглася унікальна флора і фауна, ростуть екзотичні квіти і дерева, водяться надзвичайно рідкісні тварини.

Донині втрималися на чорногірських просторах тундрові рослини арктичної смуги, що росли в льодовикову добу, і знайшли тут, на ґрунті високогірських торфовищ сприятливі умови, щоб продовжити своє існування. У заростях гірської сосни (жерепу) на полонині Пожижевській можна зустріти ліннею північну, ситник каштановий — біля Несамовитого озера та у високогірних торфовищах, насельницю лежачу — на вершині Туркула та Попа Івана Чорногірського, вербу трав'яну та лапландську — у багатьох місцях Чорногори. Ці рослини є тепер характерними також для шпилькових лісів півночі та арктичної тундри.

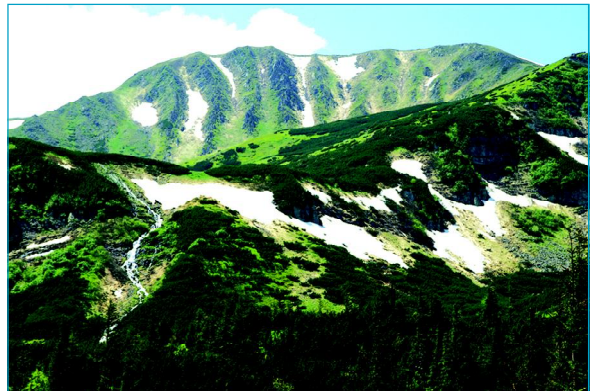
Арктичні рослини гірської тундри є реліктовими, мають надзвичайно важливе ботаніко-історичне значення і тому старанно охороняються. Крім цих, притаманних лише Чорногорі, залишків льодовикової доби, в її котлах та висячих долинах виступають де-не-де ще рослини, пов'язані з рідкісною природою раннього голоцену. В урочищі Кедроватий збереглася на кам'янистих схилах сосна кедрова. У Чорногорі уже зареєстровано більше 80 видів вищих судинних рослин, що занесені до «Червоної книги України». Багатий і рідкісний також тваринний світ, який, наприклад, представлений більше ніж 110 видами птахів, понад десятьма — земноводних, шістьма — плазунів, понад п'ятдесятма — ссавців. Частина з них є надзвичайно рідкісною і ендемічною, тому 30 з них включені в «Червону книгу України».

Окрему цінність представляє рослинність Карпатських висячих і улогових боліт. Одне з таких боліт Рудяк знаходиться у Ворохтянському лісництві на терасі ріки Прут. Його площа сягає близько 100 гектарів, глибина торф'яних залежей становить 2,6 метра. Це одне з найцікавіших і найцінніших у науковому значенні боліт Чорногори.

Рудяк має рідкісний для України високий ступінь розвитку, у моховім покриві переважає сфагнум, який утворює горби, що зливаються. Розріджений ліс заселили смереки заввишки від одного до чотирьох метрів. У рослинному покриві болота переважають ценози асоц-

Кортуза Мамміолі

Висяча долина у Гаїджині

Чорногірське чарзілля (шафран Гейфеля).
Світлина Марії Томич

іації смереково-пухівково-сфагнові. Ці угруповання занесені до Зеленої книги України. На болоті помічена рідкісна для лісового поясу рослина — водянка чорна. Зустрічаються куртинами пальчатокорінник Фукса, який цвіте і плодоносить, а також вкрай рідкісна орхідея — коральковець тричі надрізаний.

У селі Космач Косівського району на присілку Кляуза в урочищі Кляуза біля підніжжя гори Грегінт на площі біля гектара теж розкинулася унікальна ботанічна пам'ятка природи — висяче болото, що розташоване на водотоках

південно-східної експозиції з ухилом у 15 градусів. Завдяки верхній частині схилу, де в покриві переважають луки і виклинюються ґрунтові води, які стікають вниз по схилу, де теж виклинюються невеликі джерельця, і утворилася тут система висячих боліт — неоцінених пам'яток природи.

Саме на цих ділянках виявлена рідкісна болотна орхідея — коручка болотна, занесена до «Червоної книги України». Це єдине відоме в Косівському районі її місцезростання. А ще тут трапляються такі малопоширені види як пальчатокорінник травневий та билиця комариний, білозір болотний, звіробій чотирикрилий, косарик черепитчасті. Тут також зростає здичавілий вид американського походження — сизюринхій вузьколистий. Всього на невеликій, дуже мальовничій ділянці виявлено 7 видів «Червоної книги» та 12 регіонально рідкісних та малопоширених видів. Це дуже цікава ботанічна пам'ятка природи.

Не менший інтерес викликає і гідрологічна пам'ятка загальнодержавного значення висяче болото в 37 кварталі Буркутського лісництва Верховинського держлісгоспу, взяте під охорону в 1975 році. На невеликій півгектарній площі представлена багата рослинність, лише осокових тут є 17 видів.

В урочищі Погорільці під Попом Іваном. Фотоспівка

ПОЛИЦІ І ПЛЕЧІ ЧОРНОГОРИ

На північних схилах Чорногори є унікальні і неповторні утворення льодовикового періоду — це широкі, досить глибокі та майже круглі котли, які ще називають цирками і карами. Котли Чорногори — це перлини високогірного краєвиду Карпат, що своєю таємничістю манять до себе мандрівників з низинних країв, які бажають оживити серце і душу красою та чарами рідної природи.

Утворились вони давно — ще у дювальську добу, коли зі зміною клімату поверхню наших земель аж до Карпат прикривала могутня верства льодовика, тут, у Чорногорі, верхів'я її потоків джерельні русла заповнили величезні маси снігу, що поступово перетворювалися в зернистий лід кристалічної будови.

Під натиском власної ваги та ще на похилій поверхні він змушений був рухатися вниз, поглиблюючи та жолоблячи дно. На своєму шляху, де знаходились менш відпорні частини скал, льодовики розширювали дно долин, а в місцях, де були твердіші кам'яні утвори, сприяли утворенню стрімких скал і порогів. Просуваючись далі вниз, льодові маси несли з собою багато скального сипу, що падав зі стін хребтів на поверхню. Чимало скал вони виривали з материнського ложа і тягнули їх своїм дном.

На нижніх ярусах Чорногори, де було тепліше, льодовики активно топилися і спливали стрімкими швидкими потоками, залишаючи за собою завали скального сипу, які серед науковців одержали назву морени льодовика, а серед жителів навколишніх сіл — Кам'яні Засуви.

Коли наприкінці льодовикової епохи клімат потеплішав у всій Північній Європі та зникла шапка найбільшого скандинавського льодовика, тоді і в Чорногорі язики

Говерла здалеку нагадує монаха у капюшоні. Світлина Ігоря Меліки

гірських льодовиків повністю розтопилися й остаточно зникли у теперішніх джерельних руслах своїх потоків. Звільнені від льодовика північні узбіччя Чорногори набули вигляду, який дійшов до наших днів зі всіма змінами, що завдали крижані маси своєю ерозією.

Під окремими горами у ступінчатих долинах карів, затиснутих з трьох сторін стрімкими схилами, які гуцули звуть не інакше як Плечі (тимчасові переходи від крутого гребеня до пологої його частини. Така сходова форма північних схилів відобразилась в автентичних назвах Плечі) утворилися коритоподібні днища. Вони тільки з одного боку різко і несподівано обриваються і стрімко падають вниз потоками висячих долин, наче східцями-порогами, нерідко у нижчій кари, які височать один над одним як Полиці — ступінчасті ділянки на скельних схилах, на які можна стати ногами.

Треба прямо сказати, що отакі місця вкрай загадкові й містичні. У сонячну і ясну погоду вони безперечно веселі та красиві, але в негоду, коли хмари геть затягують небо і з проваль задме холодний вітер, тоді годі встояти його силі, треба втікати в долину. У такі похмурі хвилини людям лізе в голову Бог зна що. Від декого з них можна потім наслухатися найневірогідніших билиць і небилиць.

Колись космачанин Федір Рибчук, втрапивши якось у таку негоду у чорногірські котли на Полицях Понад Засувами та ледве повернувшись додому живим, з явною тривогою розказував про свої страшні поневіряння космацькій попаді, відомій збирачці гуцульського фольклору Климентині Лисинецькій, яка потім опублікувала почуте під заголовком «Війт-лупій у пеклі». Федьо впевнено їй доводив, що «перед давним чьисом був війт на Жьиб'ю и дуже любив здирати людий и в війтівстві умер; прийшов погріб з опроводом, взяли з хати и на дорозі звійила си така вихір, що в тих людий, котрі его несли на барах, тот вихір взьила трупа из трунвов з межи людий и так вони си вчинили, шо не увиділи, де він си дів.

Другої ци третої днини йшли люде у полонину, у Чорногору, и найшли порожну трунву під полонинов на плаю, приперту до смереки. Потім чоловік ніс бриндзу трьима кіньми почерез Чорногору, називає си Понад Засуви або Полиці. Его таменьки присів туман, тай зблудив з дороги. Прийшов д'нему пан з двома паничьима, питає его:

— Куд а ти ходиш?

Тот каже:

— Несу бриндзу до Сегота, там заблудив, шо не знаю в котру дорогу йти!

А він каже:

— Скидай з коний!

А тот каже:

— Я з коний не му скидати, бо я сам на коні не візьму вітак!

— Я тобі сам скину и сам покладу!

Вітак зняли з коний, тот сказав коні пустити и взяв его з собов. Так недалеко вони прийшли. Завів его тот пан до великих дворів. Вів его через 12 дверей; 12 двері не отворьив, але казав ему дивити си крізь візітирку; сиділо таменьки більше війтів і побержників, и тот війт, котрий вмер на Жьибйім, и его мертвого взяло з

межи людей, то він добре его пизнавав. И тот пан справив его и питає его:

— Ци ти его пізнаєш?

Коло тих, шо там сиділи, то льокар коло кожного из збанком и з питьим, в них кожного пугар у руках и шо віп'є, то тот з збанком в руках насипає, а другий булавов б'є в шию і каже:

— Пий!

Йик він си завернув відти, тай тот пан відвів его назад из паничьими ид его коньим. Де коні лишив, там и найшов; склали єму бриндзу на коні, справили его на дорогу. Мрака си проступила, зробив си йисний день, а тоти пани, то були злі духи — чорти»!

Принести горе у цій безлюдній гірській місцевості може й багато інших темних сил, як приміром босорканя. Вона хоча й загинула трагічно, але нерідко появляється на Плечах котлів і намагається якомога більше дошкулити людям.

Закарпатський етнограф В. Піпаш-Косівський записав серед закарпатських гуцулів цікаву про неї оповідь і вмістив її у книзі «Легенди нашого краю». Він згадує про гору Плечі, що височить над Раховом. Рахівський район сусідить якраз на Чорногорі з Верховиським районом Прикарпаття. Гору, мабуть, тому так називають, робить він припущення, що на вершину все виносять на плечах. Навіть кінь туди не вийде — гора дуже крута.

Хоча, як добре приглянутися до Говерли, та двох похилих частин хребтів, що йдуть від неї до гори Малої Говерли (Брескула) в одну сторону та до Петроса — в іншу, то відразу видно, що найвища гора Карпат у профіль разом з хребтами і вершинами нагадує голову і плечі людини в капюшоні. Тому ці частини хребтів і називають Плечі. Про них у народі ходить багато різних байок і небилиць.

Полиці у Гаджино. Світлина Ігоря Меліки

Гуцули переказують, що колись серед зелених лук на Плечах стояла собі невеличка дерев'яна хатина. Жила в ній жінка-вдовиця, а інакше — босорканя (від угорського *boszorkany* — відьма, чаклунка). Такої, мабуть, ніде в Карпатах не було. Хто їй бодай поглядом не вгодив, у того щастя й радисть відбирала: дітей умертвляла, худобу наврочувала. А хто шанув її, тому допомагала, у лихові зараджувала: дівчині легіня приворожувала, хлопцеві дівчину обирала.

А мала босорканя двох синів-близнюків. Обдарувала їх великою силою: ще хлопчиками були, а вже з ведмедем боролися, а коли парубками стали, дерева з корінням могли виривати.

Та були босорканині хлопці чисті душею, ніколи й нікому лиха не робили.

Одного разу вдосвіта розбудила босорканя синів і посилає по дрова:

— Принесіть по в'язанці, — каже, — та самі не трудіться, а дроворуба пошукajte, від нього й відберіть.

Не сподобалася синам материна наука, але змовчали й рушили в ліс.

У лісі справді надибали дроворуба. Чоловік саме склав дрова у в'язанку й сів припочити.

— Що маємо чинити? — питає один брат другого. — Забрати дрова — лихо зробити, не забрати — матері не догодити.

— Звідки їй знати? — відповів другий. — Принесемо їй дров, та й уся біда.

Босорканя з хати не виходила, а все бачила: дивилась у відро з водою, там, як у дзеркалі, було видно, що її сини чинять! Розсердилася вона за той непослух і надумала люто їх скарати.

Принесли хлопці в'язанки, а мати вже на дорозі чекає, очима їх пропікає:

— Будьте прокляті! — залаяла їм. — Вітрами станьте: північним і південним, щоб ніколи разом не були, а в бійці зустрічалися. Най вам громи та блискавки рідними будуть.

Тої ж миті брати-близнюки стали невидимими вітрами. Закружляли вони над полонинами, лісами й горами, селами і скелями. Піднімали хмари-гумани, дерева ламали, з громами браталися. У різні сторони розлетілися, потім один одному назустріч неслися.

Загадали брати-вітри помститися лихій матері. Зустрілися біля рідної хати й почали дути на гору, один — із півночі, другий — із півдня.

Вийшла босорканя з хати і впізнала своїх синів.

— Синочки, не робіть цього, бо гору зрушите!

Та не зважили сини на крик злої матері-босоркани, щосили на гору напірали. Зрушилася гора, й хату почало присипати.

Гадала босорканя втекти, але не встигла: присипало її землею, камінням, потім знову землею,

Багато-багато віків відтоді минуло. А брати-вітри все ще не вгавають: ні взимку, ні влітку, ні восени, ні навесні. Все зустрічаються на Плечах. Шумить трава, хиллять свої голівки нечуйвітри. А взимку на вершині завірюха й завірюха. Люди кажуть, що то вітри снігом присипають свою матір-босорканю. Аби не ожила, людям зло не робила...

Стіни і дно котлів цікаві також своєю рідкісною рослинністю. До нині втримались тут тундрові рослини арктичної смуги, що вижили після льодовикової доби, і знайшли тут, на ґрунті високогірських торфовищ логічне підложжя, щоб утримати своє існування.

ЧОРНОГІРСЬКИЙ ХРЕБЕТ

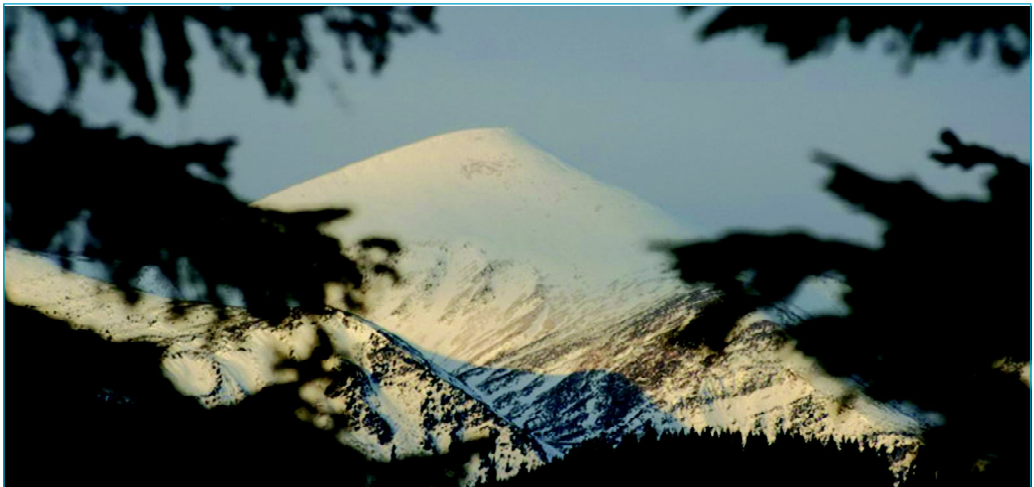
ГОВЕРЛА

Як її тільки не величають — королева, цариця Чорногори, корона гір, володарка, господиня, газдиня українських гір, красуня і титан, найкраща, захмарна гора. Горда, велична і байдужа у гарну погоду, похмура і небезпечна в негоду. Це все про найвищу вершину Українських Карпат Говерлу (2061 м), яка знаходиться у межах охоронної зони Карпатського природного заповідника.

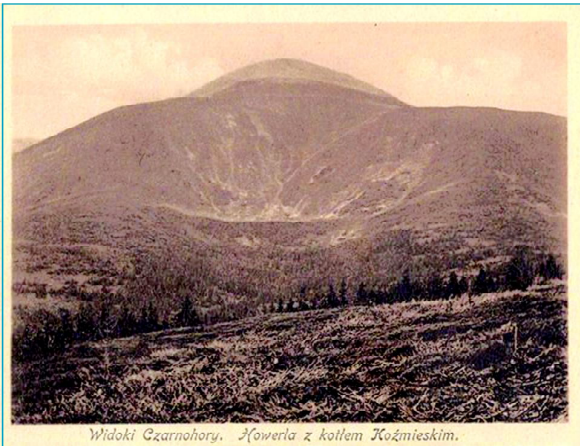
Верх гори увінчаний невеликою менш більш рівною полянкою і покритий камінняччям, серед якого де-не-де виглядають невеликі клаптики альпійських трав, котрі уже через декілька метрів нижче утворюють суцільний зелений килим. За ними далі на схилах появляються розкидані поодинокі низенькі кущики ялівцю і карликової гірської сосни, які місцевим мешканцям відомі як стелюхи, косодеревина, альпійка, криволісся. Потім зарості жерепу зникаються в непрохідні джунглі, а ще нижче їх витісняє стіна смереково-ялинового лісу.

Поміж таку багату і різноманітну природу Говерли на її полонинах, прямовисних стінках і пологих днищах давньольодовикових котлів можна і досі відшукати немало рідкісних високогірних рослин. Зокрема, тут вільно себе почуває одне з небагатьох в Українських Карпатах оселищ первоцвіту Галлера, яке виявили уже давненько і майже одночасно угорський ботанік Леопольд Вагнер і польський Гуго Запалович. А ось Тадеуш Вільчинський наткнувся, мабуть, на єдину в Українських Карпатах популяцію східно-південнокарпатського підвиду кортузи Маттіолі. Зазначені види є малочисельними й потребують абсолютної охорони. Окрім того, цікавими з ботанічного погляду є такі тутешні види як шолудивник Гаккета, леворхіс білуватий та інші.

Навколо них казкові краєвиди. Застиглі плавні хвилі хребтів, глибокі долини,

Говерла. Вид з Брескула. Світлина Романа Печижака

Widoki Czarnohory. Howerla z kotłem Koźmieskim.

Говерла на довоєнній поштівці

наповнені синню гірського прозорого повітря, тонесенькі блискучі ниточки річок і потоків. Все пишне і грандіозне, як і сама Говерла.

Зважаючи на домінуючий стан та висоту гори, з неї перед очима відкриваються найдовші за своєю протяжністю оглядові простори в Українських Карпатах. Красвид з вершини гори при добрій видимості обширний: в північному напрямку можна побачити величезну долину з містами Івано-Франківськ, Коломия та Снятин, на півдні — румунський Сігет Мармароський. На північному за-

ході своїми урвищами і відокремленістю погляд приковує Петрос із Петросулом.

Орографічно Говерла є точкою сходження ліній хребтів: на захід, через перевал Германецький — у сторону Петроса, на північ, через полонину Гропу — на Козмеську і далі до перевалу Яблуницького (головний вододіл) і на південний схід, власне — хребет Черногори, гори на якій виглядають як ланцюг заступаючих один одного верхів.

У профіль Говерла разом з похилими частинами двох хребтів, що поблизу Малої Говерли або Брескула (1911) і того, що іде від Говерли в сторону Петроса, нагадує голову і плечі людини в капюшоні. Тому ці частини хребтів називають Плечі. На Чорногірському хребті підпирають небо інші карпатські двотисячники — Бребенескул, Петрос, Гутин-Томнатик, Ребра та Піп Іван.

У сідловині між Говерлою і Брескулом біля підніжжя Говерли є джерело, з якого і бере початок річка Прут. Далі на схід у розвилці витоків Пруту лежить хребтик, а на ньому полонина Заросляк. Долиною, що між Козьмеською Великою і полониною, тече Прутець Козьмеський. З іншої сторони полонини Заросляк та від Брескула тече Прутець Заросляцький. На ньому є знамениті Прутські водоспади, загальною висотою 80 метрів.

Зібравши води на верхах Черногори, Прут несе свої води аж 955 кілометрів до Дунаю, недалеко від його впадіння у Чорне море. Отак наша Ріка тісно з'єднає між собою Чорну гору і Чорне море, загадковий гуцульський світ з ще більш таємничим світом далеких рахманів.

Колись гуцули вважали Говерлу центром світу. У цьому вони й не дуже помилялися, бо неподалік від Говерли між гуцульськими селами Діловим та Костилівкою Рахівського району на Закарпатті знаходиться офіційно визнаний, точно вирахований на карті світу географічний центр Європи. Цю точку було встановлено у 1885 році. Саме тоді в Карпатах Австро-Угорщина, до якої належала Галичина, будувала залізницю, де працював один вельми прискіпливий у роботі італійський інженер-геодезист. Його вимірювання і підрахунки показали, що саме тут і є географічний центр континенту.

Нічна Говерла. Світлина Романа Михайлюка

«Знахідкою» зацікавився генеральний штаб австро-угорської армії і направив у Карпати своїх спеціалістів, які підтвердили висновок італійця. Через два роки на визначеному місці було встановлено білий кам'яний стовп з карбованим латинським текстом: «Постійне, точне і вічне місце. Дуже точне. Зі спеціальним апаратом, виготовленим в Австрії та Угорщині, зі шкалою меридіанів і паралелей, тут було встановлено центр Європи. 1887».

Той знак і досі стоїть на обраному місці під горою над шляхом «Ужгород — Рахів», неподалік річки Тиси і найвищої гори України — Говерли. Через сто років поруч із ним встановили новий знак зі словами «Центр Європи». З тих часів лишилася не лише залізниця, а й міст через Тису, які справно служать людям і донині.

Говерла — вічне джерело натхнення для талановитих людей — поетів, композиторів і художників. Воно й не дивно. Ось хоча би рядки з народної співанки:

*А як вийдеш на Говерлу,
Боже, милий Боже!
Хто раз видів цесі гори,
Забути не може.
Полонини, як барвінок,
І стрімкі потоки.
Там блищютьси, як то злото,
Шум'ї, як лотоки.
Або ось такі рядки:
Ой, висока Чорногора,
Висока Говерла
Піднялася понад хмари
Та й небо підперла.*

— Тут, на крутих захмарних просторах цариці гуцульських гір, як ніде інде, можна почути гомін віків і зачерпнути силу й віру в майбутнє, — це вже слова письменника Михайла Ломацького, — тут, у зелено-срібних водах озер і гуркітливих потоків можна скупати й очистити не лише тіло, але й душу, та карпатським сонцем зігріти її, а, вийшовши на верх Говерли, побачити Бога й почути Його добротливий і ласкавий голос — голос Творця гуцульських гір...

Оскільки жителям високогір'я завжди «ближче до неба, до Бога», то часто духовні лідери шукають усамітнення від світу цього саме високо в горах. Кращого місця, як вершини Чорногори, для глибоких роздумів про вічне, про сенс людського життя не знайти. Говерлу можна вважати Українським Тибетом чи Українською Фудзією, яка виконує роль святини для всього українського народу.

Якщо з Говерли справді «ближче до Бога, до неба», то зрозуміло, що місцеві мешканці вважають її здавна священною. Тут гуцули, котрі християнами є зовні, а всередині — язичниками, віддавали шану своїм богам, тут і сьогодні на Івана Купала масово сходяться люди на старовинні язичницькі ігрища. Недарма вони й досі щиро вірять, що коли хтось з них побуває у цих святих місцях, то відбуває духовну прощу та сповідь, і тому йому вже «типеречьки дорога до Господа отворена», бо він побував на Землі самого Бога.

Прихильники древньоарійського походження наших предків у цьому нічого дивного чи чогось надзвичайного і не вбачають. Відомий львівський лікар, добрий знавець древнього санскриту Василь Кобилюх, наприклад, небезпідставно вважає, що на санскриті Говерла означає Поклик богів, тобто місце спілкування з Богом, молитви.

Географ М. Сапріянчук з Верховищини у статті «Топоніми Гуцульщини та індоарійські міфи» йому вторить: «Говерла (2061 м). В Індії є священна гора Говардгана, пов'язана з поклонінням Крішні. «Го» означає «корови, худоба», а вардга — «примножувати, збільшувати», отже, — Примножувачка худоби. Ведійські легенди оспівують подвиг Крішні, що захистив людей і худобу від розлюченого Індри, коли той наслав на них зливи за непокору. Крішна тримав над їхніми головами гору Говардгану, як парасольку, демонструючи свою силу, як нового бога. Тож і Говерла безперечно влітається у величне піднебесне святилище — Чорногору, і

Говерлянське царство у передвечірніх сутінках

виправдовує її загальну назву».

За твердим переконанням гуцулів з гори справді керували світом небесні бо-гожителі, серед яких найпомітнішим колись був грізний бог грому. У місцевому гуцульському фольклорі можна немало подібати про нього різних згадок. У соро-кові роки минулого століття на їх основі уродженець Пістиня з-під Косова, учи-тель з села Голови Верховинського району Василь Костинюк написав поему «Гро-мова бартка», в якій наголошує, що:

*«в Чорногорі, на Говерлі, був страшний бог грому —
І не вільно було близько підійти нікому.
Лише чотири любимці до Божої сили
Мали доступ. Вони за всіх жертви приносили...
І так віки проминали в гаразді, спокою,
Предки наші розрослись, не знавши розбою.
Аж нараз — десь з опівночі та від сонця сходу
Прийшла орда якась страшна — дикого народу.
Зрабувала всі достатки, людей повбивала,
Та й оселі попалила або розметала».*

Тоді наші предки звернулись за допомогою до громового бога, однак йому було байдуже, що орда швидко посувалася вперед. І тільки тоді, коли вороги поча-ли загрожувати вже його тронові, Карпати загриміли громами і блискавками. Пе-рестрашена орда в паніці втекла. Бог грому зрозумів свою помилку і тоді промовив:

*«А для народу свого дам громову зброю.
Лиш умову таку кладу: щоб нею не вбити
Невинного або братську кривцю не пролєти.
Бо за кару увесь нарід в ярмі ме стогнати,
І сто років свою долю буде проклинати.
А хто сплямить мою зброю на братові своєму,
Той до року стане на суд по наглому скону.
А любимець мій з Говерлі — старинного роду,
Буде зброю роздавати ватажкам народу».*

Тодішній провідник народу, одержавши громову бартку легко прогнав орду з України, де знову запанували мир і злагода. Тривало так аж до тих пір, поки не почались княжі міжусобиці, і наші князі «всі для себе користі шукали, а для спра-ви загальної то часу не мали».

Україна втратила свою державність. Від тих днів почалась безупинна бороть-ба за волю народу. Були в нас здібні провідники народу. За словами автора поеми — це «Богдан (Хмельницький), Петро (Дорошенко), Іван (Мазепа) досягали ціли, але й вони похитнулись».

І так дійшло аж до ватажка опришків Олекси Довбуша. Але й він не дотри-мався обітниці громового бога, бо вбив голівського атамана Миколу Дідушка. За це Довбуша повинна була настигнути справедлива кара, але до того часу він мусив повернути громову бартку:

*«В Чорногорі на Говерлі на верику самому,
Там залізний стовп. Колись божок грому
Там пробував... Тепер синку його вже немає.
Лише престіл, стовп залізний, мов велит, дрімає.
Підеш завтра в Чорногору, місце відишукаєш,
На двісті літ оцю бартку у стовп зарубаєш...
А хто бартку громовую витягне руками
З того стовпа залізного, той буде над нами
Проводирем і Мойсеєм стане для народу,
Добро подасть праправнукам, закінчить пригоду».*

Отож Україна, навіть здобувши незалежність, знову чекає на свого народного проводиря і Мойсея, що власними руками зуміє витягнути оту бартку із залізного стовпа і поведе свій рідний народ до остаточної перемоги.

*«Двісті років добігає вже до кінця свого,
Згинув Довбуш і нема вже діда вікового...
Бартка стоїть у жертвенник по обух затята.
І чекає на силача... Ожидає свята»...*

Хоча і немає вже діда вікового, але у гуцульських горах зажив дух старовини, сторож давнини, віковичний старець, що звався Старовид із своєю дружиною Старовіччиною. Про них на основі зібраних народних переказів професор, письменник і публіцист, народознавець і етнограф Володимир Качкан написав легенду-міф «Старовид і Старовіччина».

У ній він авторитетно оповідає, що той Старовид і Старовіччина, живуть десь у Карпатах ще й нині, вони лише в сні людям з'являються, та й то не всім. Заходять тільки до вибранців. Як нічні привиди, з'являються і зникають. Столітні гуцули-дідугани казали, що той Старовид мав велику силу. Нею наділив його сам Господь Бог, хоч він зовсім якимось інакше в Бога вірив, ніж вірять в нього теперішні люди. Він молився до сонця і знався на зірках, казав, що його батьком був якийсь Світовид, а Перун був його братом. Його ж дружина Старовіччина мала походити від богині Лари. Мали вони дочку, що звалася Світланою. Вона, підрісши, народила

двоє діточок і залишила батьків, як рівно ж і залишила під їх опікою своїх дітей. Їх звали Міф і Легенда. Часто згадували вони про якогось Дива, що мав мати велику силу над людьми і був дуже грізний. Всі його боялися — не боялися лише Старовид і Старовіччина...

Як і коли зайшли Старовид і Старовіччина в гори Карпати, того ніхто нині не скаже, бо цього не знає. Одне тільки певно, що вони сюди прибули здалека. Не раз можна було від них почути про великі ріки Дунай і Дніпро.

Плай на Говерлу. Довоєнна поштівка

Widoki Czarnohory. Płaj na Howerle.

Мабуть, вони колись там, над тими ріками жили. Знайомі були з великими і славними князями в Києві. Старовид не раз згадував, як ходив він із тими князями на ворогів рідної землі — землі руської. Старовіччина мала приятелювати зі славною княгинею Ольгою, а пізніше виховувала на княжому дворі в Києві дочок-красунь Ярослава Мудрого...

Не раз згадували Старовид і Старовіччина часи слави, сили й геройства київських князів. А потім... Над землями руськими завив грізний бог Див. Чорні хмари налетіли зі сходу сонця — насувалися дикі орди. Зруйнували Київ, вогнем спалили руську землю, в крові втопили руську державу. Князі одні вигинули в боях із ордами, другі розбрелися чужими, світами.

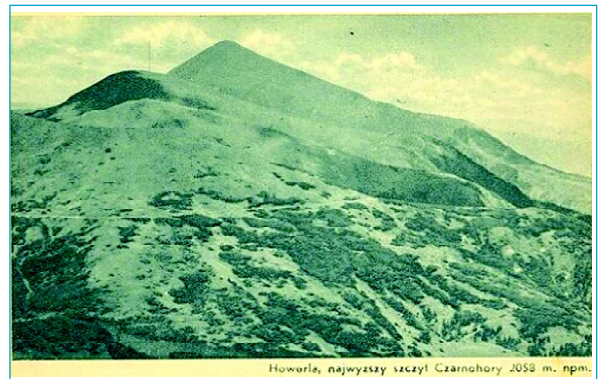
А Старовид і Старовіччина? Старовид забрав частину мощів Теодозія Печерського, камінчик із Золотих Воріт і грудку землі з того місця, на якому стояв колись, яке благословив Київські гори, святий Андрій. Старовіччина взяла золотий діadem, що їй подарувала княжна Ольга, — все це добро з собою захопили і відправилися на захід. Степами, полями й лісами йшли, все на захід сонця мандрували...

Аж опинилися в Теребовлі, а потім у Звенигороді, і в Перемишлі теж бували. Та в найбільшій приязні жили з матір'ю княженків Данила й Василька. Разом із нею блукали по світу тоді, як її із синами злі бояри прогнали з Галича. Пізніше були у великій пошані в короля Данила. Разом із його сином Левом перенеслися до Львова.

Коли ж вимер рід наших князів, а ляхи загарбали їх землі, тоді Старовид і Старовіччина подалися в Карпати. Не з порожніми руками пішли туди, ні, вони забрали зі собою княжі клейноди й берегли їх, як зіницю ока, щоб, не дай, Боже, не потрапили в руки ляхам. Ті клейноди — так казали старі гуцули — напевно, захищені в Чорногорі, мабуть, десь під Говерлою, десь там, де «комори» Довбуша. Дочікуються слушного часу.

Як і куди пішли обое, Старовид і Старовіччина, цього ніхто не може сказати. Відомо лише, що вони, прийшовши в Карпати, осіли в Чорногорі. Зайти туди допомогли їм, певно, духи, з якими вони добре знали, бо ж і вони самі не далеко від духів відбігли й були з ними близько споріднені. Мабуть, ті духи допомогли їм і палац у Чорногорі збудувати. Певно. Та вони, Старовид і Старовіччина, не самі в цьому палаці замешкали. Ні, вони привезли з собою і обох внучат, онука Міфа і внучку Легенду...

Звичайно, що «палац, престіл, стовп залізний» на Говерлі — це тільки художні образи, і їх насправді там немає, але на самій вершині не бракує пам'ятних артефактів: є два тризубці, величезний хрест, покажник з відстанями і назвами навколишніх карпатських вершин, обеліск, символічна арка, пам'ятний знак з нагоди ухвалення Кон-

Говерла, найвищий сьczył Czarnohory 2058 m. n.p.m.

На вершині Говерли

придбали білий італійський мармур, скульптори у Львові та Івано-Франківську над ним художньо попрацювали, і у тому ж році на День незалежності України пам'ятний знак «Тризуб» вагою 135 кг знову встановили на Говерлі.

Найбільше народу збирається на Говерлі та по всій Чорногорі у Святоіванівські купальські дні, коли за давньою традицією люди палять священні ватри, здійснюють старовіські, ще язичницькі обряди, збирають чарівне і цілюще зілля.

Показовим у цьому плані, наприклад, є неділя 16 липня 2000 року, в яку на день відзначення десятих роковин з часу ухвалення Декларації про державний суверенітет України відбулося традиційне масове сходження на Говерлу.

В цьому дійстві взяли участь представники органів влади, політичних партій та громадських організацій Івано-Франківщини, жителі регіону, гості нашого краю. І хоча погода того дня зовсім не сприяла такій акції, все ж близько двох тисяч чоловік, вирушили на гору від туристичної бази «Заросляк» і таки підкорили найвищий гірський пік України.

Наступного року учасники Міжнародного Шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій» серед інших святкових заходів провели і спортивно-мистецьку акцію «Від Чернечої гори — до гори Говерли». Вони привезли з собою капсулу, наповнену землею з могили на Тарасовій горі, та плиту з чорного граніту, на якій вигравіювали портрет Кобзаря і вмістили пам'ятний текст. Гостей, як годиться, зустрічали на спортивній базі в урочищі «Заросляк» з хлібом-сіллю на вишитих рушниках.

У каплиці Преображення Господнього у Заросляку перед установленням капсули і плити на Говерлі їх урочисто освятили. Лауреат Національної Шевченківської премії поет Михайло Шевченко на мітингу з цієї нагоди влучно підмітив, що «сьогодні у цих місцях сходяться дві найвищі вершини України: географічна — Говерла та духовна — шевченківський дух, свята земля з Чернечої гори».

Молода поетеса-початківець Інна Новодран із смт. Чонобая Черкаської області немов від імені всіх свої почуття висловила такими віршованими рядками:

*Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття,
До тебе несемо стрімку ріку розмов.*

ституції. Є тут і найвище розташована конструкція — в 1996 році було встановлено п'ятиметрову стелу, на якій розміщено державні символи — жовтоблакитний прапор і тризуб. Біля них відбувається багато патріотичних і релігійних заходів. Та у травні 2010 року російські вандали з Москви її зруйнували.

За відновлення скульптурної композиції «Тризуб» і встановлення її до 19-ї річниці незалежності України врешті-решт взялася обласна організація партії «ВО «Батьківщина». Задля цього в Києві

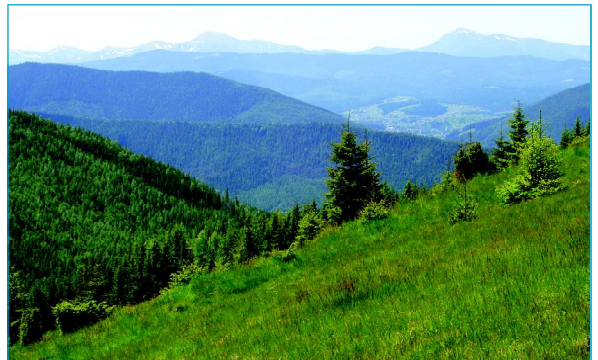
*Немов веселий птах летить над верховіттям
Твій речний голос і твоя любов.*

А ось газета «Голос України» 30 квітня 2002 року розповіла про історію встановлення на Говерлі величного хреста. Колись у відомого буковинського політика, професора Тараса Кияка зародилася романтична ідея поставити хрести на найзнаковіших гірських вершинах України. Першою для втілення свого задуму він обрав Говерлу. Хрест для неї виготовили з нержавіючої сталі робітники Чернівецького машинобудівного заводу. 8-центнерну конструкцію доставили на вершину Говерли гелікоптером. Тепер тому кияківському хресту поклоняються тисячі мандрівників.

За минулі віки всяке зчинялося на Говерлі — і добре, і лихе. Пішло це ще з тих часів, кажуть, коли «йик уже була землі, дав ї Бог Арідникови, аби тот коло неї ходив, — згадував стару народну оповідь про ті прадавні часи ще на початку минулого століття Михайло Гутинюк з Жаб'я-Слупейки, яку потім Володимир Шухевич вмістив у п'ятій частині «Гуцульщини». — А він, щез би, хотів старшувати над Богом, тай каже: «Дав єс міні, побратиме, землю, дай і помічників, аби я мав з ким на землі порьидкувати». Бог каже: «Добре; йди й мий си, та що ухопиш руку від лица, то зараз стрісай назад себе на відлів. З тих крапок будут ставати тобі помічники». Так стали перші явидники. Йик Бог уздрів, шо вони не уміли утримувати порьидку на землі, то мусів від них вімудрувати назад землю. Прийшов Бог до Арідника, тай каже: «Шкода тої землі, шо вона гаверлує (пусто стоїт)». А Явида каже: «А шож з нев робити?» «Сіймо наспів хліб». «Добре, — каже Явида, — коли наспів то наспів. Твоє буде верхнє, моє буде спіднє». «Добре», — каже Бог, тай засіяв бурьишку (картоплю). Явид зібрав гичьї, а Бог вікопав бурьишку. «Ти мене перехитрив. Стривай, — каже Явида, — нарік не так будемо робити: твоє буде верхнє, а моє спіднє». «Добре», — каже Бог. Навесні посіяв Бог пшеницу, та йик уродила си, зібрав зерно, а Явида коріне! З того чьису став Арідник ще лютіщий на Бога, та усьике відумував, аби Бога стратити».

Більше він уже не вступав з ним у спілку щось садити чи сіяти, тому на їхньому колись спільному полі нічого «не росте «й ота земля знову «говирлує». Через те назвали її колись гуцули Говирла, але дана місцева автентична назва у наші дні майже цілковито забута, а її теперішнє звучання Говерла ввійшло в обіг через помилку на австрійській військовій карті, і введене з легкої руки до описової літератури активним членом Чорногірського відділу Приятелів Товариства Татранського Леопольдом Вайгелем та священником з села Ільців-Верховини Софроном Витвицьким у книзі «Історичний нарис про гуцулів»...

Та як би то вже там не було: чи перекручував хтось ту первісну назву гори з Говирли на Говерлу, чи ні, аж якогось

*Говерла і Петрос. Вид з Грегота.
Світлина Марії Томич*

великого значення те не має, бо її назву часто ще й пов'язують з декількома іншими географічними назвами Чорногори, як правило, — з горою Попом Іваном та рікою Прутом.

Одна з легенд переконує, що назви Говерли і Попа Івана виникли, як застереження людям від гріховного кохання. Гуцули в давнину вважали гріхом, щоб до заміжньої жінки навідувалися любаси. Та на такі селянські «забобони» мало звертав уваги якийсь піп Іван з-під Чорногори на галицькому боці. Завів він собі коханку в селі Ясені на Закарпатті. Мало не щотижня навідувався він до неї. Довго терпіла таке баламутство якась височенна гора в Чорногорі, та нарешті урвався їй терпець. Одного разу, коли піп Іван повертався від коханки через ту гору, а та за його гріх верла (скинула) — «'го верла» ('го — його, гуцули полюбляють у розмові укорочувати слова). Відтоді гору і величають Говерлою. Іншу гору, на яку впав покараний піп Іван, називають Попом Іваном.

Є й інша гуцульська легенда, в якій до даних гір причетний не тільки піп Іван, але і його донька та якийсь молодий вівчар. До купи, як мовиться, їх як звела, так і розвела випадковість. Сільський хлопець випасав під найвищою горою на полонині сусідських овець, бо своїх не мав. Уважно пантруючи отару, забавлявся грою на сопілці. Від того вівці добре паслися. Якось мимо проходила донька попа Івана — красуня Говерла. Зачудована грою і зачарована красою хлопця, відразу у нього сильно закохалася. Полюбив дівчину і юний чабан. Відтоді вони часто зустрічалися.

Батько Говерли піп Іван, коли дізнався про це, то заборонив дівчині бачитися з бідним юнаком. Говерла з розпуки закам'яніла і стала горою. Гірко заплакав з невимовного горя юний пастух біля ясного чола своєї коханої — верха гори і потік вниз у незвідану даль сльозами-рікою Прутом.

Зрозумів тоді нарешті батько дівчини, яке нещастя приніс він своєю впертістю у дві сім'ї, згубивши два молоді життя. Від розпуки і безвиході і сам перетво-

Говерла. Вид з Брескула. Світлина Ігоря Меліки

рився на гору — Піп Іван.

У вигадках людська фантазія не має меж. Яскравим прикладом того є також легенда, вигадана, чи, можливо, десь почута відомим на Косівщині оповідачем народних казок і легенд з села Соколівки Косівського району Г.Д. Колобейчуком. Коли у переважній більшості народних переказів походження назви Говерли пов'язують з дівчиною, а Попа Івана — з чоловіком, то у його оповіді все навпаки. У досить великому і з різними подробицями переказі йде мова, що колись у Карпатські гори зайшла зі Східної України молодиця з дівчинкою і залишилася тут жити. Дуже важко їм було, тому коли дівчина піросла, попрохала матір пустити її в найми. Не хотіла мати цього робити, але дівчина дуже наполягала. Пішла і найнялася аж в Угорщині у багатих панів, котрі мали сина. Покохали вони одне одного. Через деякий час завагітніла дівчина. Коли про це дізналися батьки панича, то прогнали її з палацу. Пішов у світ за очі й панич. А дівчина прийшла до мами й розповіла їй геть усе.

— Нічого, доню, — промовила мати, — ми прогонуємо дитину, нехай наша родина множитья.

Народився хлопчик. Дали йому прізвище батька Говерла. Ріс він як з води. У вісімнадцять років пішов наймитувати на Поділля.

Найнявся за кучера у багатого, але старого, веснянкуватого й горбатого пана. А мав той пан молоду жінку, таку гарну, що в світі подібної не знайти. Звали ту паню Попіваночкою. І як це часто буває, покохали молоді люди одне одного.

Якось відправили пана у Львів до його товариша, що якраз захворів, а самі, взявши золото і гроші, втекли. З великими труднощами добралися аж до Карпат. Застали вони ще живою матір Говерли. Дуже зраділа вона, побачивши сина і Попіваночку. Повінчалися молоді люди аж у Коломиї.

Коли були ще молодими, Попіваночка дуже милувалася горами і просила чоловіка, щоб він її вивів на найвищі вершини. Але він так і не зробив цього.

А вже в старших літах сказала вона: «Говерло, піди зо мною на найвищу гору, бо вже Бог знає, чи зможу я туди колись вийти».

Вийшли вони поволі на ту гору, посідали, але їй зробилося недобре, почала слабнути. Говерла коло неї, як коло писаного яйця ходить. Та не зумів він врятувати свою Попіваночку. Померла вона.

Якраз на ту гору вийшли двадцять вісім опришків, що прямували на Закарпаття. Допомогли вони йому похоронити дружину, поставили на її могилі хрест, де написали: «Тут спочиває Попіваночка. Вічна їй пам'ять». Через деякий час біля могили зупинилися подорожні. Прочитавши напис на хресті, вирішили назвати гору іменем похороненої тут людини, тобто Попіваночкою. А потім люди почали називати ту гору Піп Іван. І так звуть її дотепер.

Хрести біля Попа Івана

Прутський водоспад під Говерлою

горі нові хрести і пишуть на них цей напис. І тепер стоять дві гори: Піп-Іван і Говерла.

Про Говерлу і Прут існує кілька подібних за сюжетом легенд. Основний їх зміст зводиться до того, що в одному з гірських сіл жив собі легінь Прут. За що його так прозвали, вже ніхто не пам'ятав. Може, що мав високий гнучкий стан, як вербовий прут, чи вже дуже спритний був до роботи. Одного разу рубав він дрова в горах і не встиг повернутися додому завидна, тому вирішив заночувати в лісі. І раптом з'явилася йому прекрасна дівчина, що вийшла наче з-під землі. Не встиг юнак гукнути красуню, як вона зникла. Залишився Прут і на другу ніч на тому ж місці підстерігати дівчину. І знову стала перед ним красуня, тоді вискочив юнак і запитав, як її звати.

— Говерла, — відповіла.

Юнак і дівчина закохалися одне в одного, але не судилося їм було бути разом. Говерла була дочкою гірського царя, а Прут простим селянським хлопцем. Заборонив цар ходити Говерлі на побачення з юнаком, але не послушалася дівчина батька і втекла в гори. Тоді цар вирішив заховати її від очей коханого, перетворив на високу гору, вкриту сніговою шапкою. Довго шукав Прут милу, але ніде не знаходив.

Одного разу старий дід — місцевий старожил, бачачи відчай юнака, підказав йому: «Йди на схід на вершину гори, якщо встигнеш зійти до першого променя сонця, гора знову стане твоею коханою». Пішов Прут, поспішав, але так і не встиг. Сонечко вже сховалось за обрієм, а юнак ще не добрався до вершини. Тоді сів він на землю і гірко заплакав. Сльози його перетворилися в річку, яка потекла по схилах гори до самого її підніжжя. З тих пір гора ця називається Говерла, а річка — Прут.

А ось на Закарпатті та у сусідній Угорщині до появи назви гори Говерли підходять хоча теж з романтичної, але більш приземленої і практичної сторони. Закарпатський фольклорист В. Піпаш-Косівський записав і вмістив у книзі «Легенди

А Говерла довго тужив за своєю дружиною. Одного разу вирішив піти в гори, набрати зілля, щоб покласти його на могилі Попіваночки. Пішов він горами, бердами, обочама. Але замість того, щоб зійти на Попіваночку, вийшов зовсім на іншу гору, ще вищу. Став там і дивиться. Побачив Попіваночку, але дійти до неї уже не зміг. Сів на горі, заснув. Навіки. А ті опришки, що йому дружину допомагали хоронити, поверталися якраз із Закарпаття. Побачили труп, згадали, що це Лазьо Говерла. Похоронили його, поставили хрест і написали на ньому «Говерла». Той перший хрест давно зогнив, але люди ставлять на тій

нашого краю» переказ, у якому мовиться про те, що якийсь угорський барон Янош Нодь з далекого низинного міста довідався, що ніхто з мадярів ще не побував на найвищій, тоді ще безіменній горі в Карпатах. Він і надумав собі першим вийти на вершину і назвати її своїм іменем. Взяв з собою двадцять дужих слуг, кожен зі слуг прихопив по два коні — для себе, харчів та спорядження і рушили в дорогу.

Було це влітку. Діставшись підніжжя гори, вирішив він отаборитися, перепочити. Два дні тривав перепочинок. Нарешті вирішив Нодь, що час вже підкорювати гору. Нелегкий шлях видався: хаші густі, каміння колюче, повалені бурею товсті колоди. Знемагали люди, падали від втоми, лише барон не бачив і не відчував нічого, окрім бажання підкорити гору. Раптом закрили літнє сонце тяжкі чорні хмари, посипав густий сніг, піднявся вітер — почався справжній буран. Кинулися люди хто куди, рятуючись від стихії. За ніч випало дуже багато снігу. Лише третина людей повернулася до табору — інші загинули, в тому числі барон Нодь. Ті, що повернулися, тільки одне казали: «Говерло! Говерло!» В перекладі з угорської це означає: вершина вся в снігу. Відтоді й назвали гору Говерлою. То було якраз серед літа. Вся Угорщина знала про похід Нодя, який мав принести славу не тільки покорителів гори, а й державі, а про те, що на вершині цієї гори не раз побували прості селяни, ніхто й не згадував.

Угорські слова *Novag* та *hoviĥag* перекладаються як хурделиця, завірюха. Угорське походження (*ho* — сніг, *var* — фортеця (можливо, раніше «гора»?) назви слід відкинути через відсутність угорських топонімів у найближчому оточенні. Спокусливе північно-германське *hawer* — «підвищення чомусь не витримало критики і тому відкинуте».

Отож і звучить тепер назва найвищої вершина України дещо на угорський манір. Щось аж надзвичайно дивного в цьому теж нічого немає, бо Говерла багато років була межею України-Руси з Угорщиною.

Дехто переконує, що гору назвали румуни, які живуть поряд, у сусідніх з Говерлою Марамороських горах. Назва Говерла, доказують вони, походить від румунського *hovirla* — важкопроходиме підняття, висока важкодоступна гора.

Відомий львівський дослідник Валентин Стецюк у статті «Булгарська топоніміка в Східній Європі» уточнює, що ще «Юзеф Галичер вважав слово румунським і перекладав як «висока гора». Цю думку підтримує М.П. Янко, який приводить румунське *hovirla* — труднопрохідний підйом, однак в інших романських мовах нічого подібного не знайдено, очевидно, румунське слово запозичене з української. Беручи до уваги чуваське кавар — «гаряче вугілля» разом із суфіксом -ла, який вживається при утворенні прикметників, дослівно назва гори може бути перекладена як «палаюча жаром». Така назва могла б добре підійти для гори вулканічного походження, але географи таке походження Говерли заперечують (вулканічні Карпати розташовані на самій межі Закарпатської низовини). Однак кам'яні розсипи Говерли влітку дуже нагріваються і випромінюють тепло, що і могло бути мотивацією для назви гори.

БРЕСКУЛ

Брескул

улоговині між відрогами Брескула і Говерли.

У результаті сучасних процесів снігового вивітрювання на північних стінках кару під горою утворилися нивальні ніші, в яких спостерігається моноклінальне залягання грубошаруватих і масивних каменів-пісковиків з прошарками гравелів чорногірської світи верхньої крейди. Яскравим природнім утворенням є оригінальний і популярний серед туристів Брескульський камінь.

Трави по горі не дуже високі, але щільні, як килим. Поступово трав'яний покрив замінюють низькі кущі, посеред яких панують великі зарості чорниць та брусниць.

Багаті схили Брескула і на рідкісну флору. Вчені Львівського національного університету імені Івана Франка В.П. Брусак, Б.В. Сенчина, Д.А. Кричевська у публікації «Цінні природні комплекси та об'єкти верхів'я Пруту в межах Чорного-ри: перспективи екотуристичного використання» стверджують, що тут трапляється зникаюче угруповання наскельниці лежачої, фрагментарно поширене на щебенистій сухій північній привершинній частині Брескульського каменя, на конгломератових скелях та осипищах якого також збереглося унікальне оселище різнотравних й злаково-різнотравних несформованих угруповань.

Гора надзвичайно щедра на ендемічні, реліктові, аркто-альпійські види (понад 200). Серед них трапляються анемона нарцисоцвіта, вероніка Баумгартена, гусимець альпійський, нечуйвітер альпійський, арніка гірська, родіола рожева, рододендрон східнокарпатський, сон білий, фіалка двоквіткова, шолудивник кільчастий, тирличі безстебельні і крапчастий тощо, які сформувалися на дуже стрімких (30-45°) північно-східних узбіччях Брескула з чорницево-різнотравним гірсько-сосновим і зеленівільховим криволіссям у поєднанні з кам'янистими осипищами і виходами корінних порід.

Надзвичайно цінними і унікальними є також смерекові деревостани на літологічній межі свого поширення (середня частина схилу східного відрогу Бреску-

Брескул (Брецул) — найближча сусідка найвищої гори України Говерли. Її висота — 1911 метрів Розташована між Говерлою та Пожижевською на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей. Вершина куполоподібна, північні схили круті. У декількох місцях узбіччя порізані карами давнього зледеніння. Панують кам'яні розсипища — греготи, горгани, куруми на південно-західному привершинному узгір'ї та льодовиково-екзараційні форми плейстоценового зледеніння у «нижньому» карі-

ла) та перестиглі деревостани, які мають важливе значення як екологічно-стійкі моделі для відновлення корінного лісового покриву в Чорногорі. Вони вимагають посиленої охорони.

Брескул викликає надзвичайний інтерес у туристів не тільки своєю природою, а й тим, що він якнайтісніше поріднився з Говерлою. Якщо глянути, наприклад, у профіль на хребет Чорногори із сусідньої Костричі, то Говерла разом з похилими частинами двох протилежних хребтів, що відходять від неї до Брескула і Петроса, нагадує голову і плечі людини в капюшоні. Тому ці частини хребтів називають Плечі.

А ось сам Брескул серед місцевого населення не менш відомий як Мала Говерла. Втім чудернацьке для українців слово Брескул, як вважають вчені-етимологи, має невідоме походження, хоча різних версій його постання та значення не бракує. Місцеві мешканці стверджують, що назва гори пов'язана з її формою і походить від гуцульського слова брескливий (брезкливий), яке означає спухлий, набряклий. Наприклад, так говорять про мокре, просякнуте, набрякле водою дерево.

Справді, Брескул — куполоподібна гора викликає стійку асоціацію з набряком, пухлиною. Однак у Карпатах чи не кожна друга-третя гора куполоподібна і пухлино асоціативна, тому можуть легко претендувати на назву Брескул.

В одному з етимологічних словників знайшов цікаве пояснення походження назви Брескул: у ньому зіпили два румунські слова — *bresa* — пролом і *broasca* — жаба, додали ще традиційне румунське закінчення *ul*, і появились у перекладі на українську мову жабокрути (жаболони).

Тим часом верховинський географ М. Сапріянчук у статті «Топоніми Гуцульщини та індоарійські міфи» роз'яснює, що у слові Брескул «кул» вказує, що гора знаходиться у хребті. «Буква «ц» у «брец» може набувати і «с» і «ч», то ж у вигляді «бреча» може означати «обрив, кар'єр», якими і є його схили насправді. Ніякого іншого значення чи функції у системі святилищ він не несе».

Подібне індоарійське трактування знаходимо й у іншого знавця санскриту, львів'янина Василя Кобилюха, який у книзі «Українські козацькі назви у санскриті» (Львів-Київ-Донецьк, 2003) згадує, що якось до гуцулів приїжджала румунська делегація досліджувати топоніми та гідроніми Карпат і визнала, що такі назви як Брескул, Бребенескул, Ладескул, Куратул, Пожеретул і Збанул мають румунське походження.

Вершина Брескула

Спуск з Брескула

На те гуцули їм категорично заперечили: «Паночки, мої срібні, ми вас перший раз бачимо. Тут ніколи не було жодного румуна, як ті гори горами стали. То є наша земля споконвіку». Виходить, румуни шукають приводу для розширення своєї території бодай подумки чи словесно, щоби збудити і збагатити свою домашню фантазію. Бо слова ці всі українські...

Брезкул, як і решта назв усієї Карпатії, успішно шифрується у санскриті... Слово Брезкул складається з двох основ: брезя, бреза, а при поєднанні з іншими основами — брез. Друга основа кула у санскриті означає схил, горб, берег, холм. Разом брез + кул = брезкул і означає рухливий, утрачений берег, а радше — згубний схил.

З кожним роком, в основному навесні, і справді багато землі та каміння з того узбіччя опадає, зсувається та спли-

ває з потоками на доли. Нерідко це приносить немало лиха, як у тридцятих роках минулого століття, коли селевий потік повністю знищив внизу кару під Данцижем фабрику з виробництва ефірної олії з жерепу разом з її робітниками.

Натомість інший львівський дослідник Валентин Стецюк пробує знайти походження і значення назви гори Брескул (Брецкул) у древньобулгарській мові, яку донині зберегли чуваші. У «Вступі до курсу досліджень передісторичних етнологічних процесів у Східній Європі і Азії — Альтернативній історичній лінгвістиці: Булгарська топоніміка у Східній Європі» він звертає увагу, що «на південно-західному схилі гори (Брескул) є озеро тої самої назви... Є тут таки близько гори Туркул і Бребенескул і теж мають неподалік себе озера. Очевидно, в усіх цих назвах присутнє слово з означенням «озеро», бо є чув. куле. Брескул може бути перекладений як «крижане озеро» (чув. п(б)арас — крижаний, а куле — озеро).

І справді на західних узбіччях гори Брескул на висотах 1735-1752 метри над рівнем моря розміщене озеро Брескул та болотні озерця Брескулець, Осокове та Заросле. На плато навколо цих водойм є чимало верхових болітець, повністю зарослих сплавиною. Живляться озерця дощовими і талими сніговими водами, видимих стоків не мають, але щедрі джерела за похилим валом, що оточує впадину з півдня, можуть бути результатом фільтрації озерних вод крізь щедру сипучу морену. Для всіх тутешніх озер характерне заростання плеса осоково-сфагновою сплавиною, осоками, пухівками та зеленими мохами, що ще більше підкреслює неповторну красу Брескула.

ДРИЖИПОЛЕ

Прямо на південь під Говерлою і Брескулом (Малою Говерлою) у Рахівському районі Закарпаття за кількадесят метрів нижче від верхніх шпичаків гір, відразу за стрімкими схилами, повище Брескульської полонини розкинулося загадкове Дрижиполе. Ту його частину, яка тулиться до цариці Карпат, гуцули величають Велике Дрижиполе, а ту, що опанувала впадисті видолинки Малої Говерли (більш відомої як Брескул), знають як Мале Дрижиполе.

З Дрижиполя відкриваються незабутні закарпатські красиви величезної долини Білої Тиси на тлі Марамароських Альп з Фархаулем (1961 м) і Марамароським Попом Іваном (1940 м). Численні потоки, що стрімко злітають з гір у долину своїми животворними водними жилами щедро зрошують чи не найкращі букові праліси Європи, які заслужено занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні.

Чорногірські дерева дуже високі і величні, становлять надзвичайну цінність на світовому рівні, як зразок недоторканих природних комплексів помірних лісів. Тут утворилася найзавершеніша й найповніша екологічна модель, де наочно відбиваються процеси, що відбуваються в чистих та мішаних лісостанах у різноманітних природно-кліматичних умовах. Лише тут найкраще зберігся неоціненний ґенофонд бука лісового та ряду інших видів з його ареалу.

Букові праліси Карпат є особливо цінними для розуміння повної картини історії та еволюції роду бука, який завдяки своїй поширеності у північній півкулі є глобально важливим. Бук є однією із найважливіших складових помірних широколистяних лісів, які колись займали 40 відсотків території Європи.

Повище букового пралісу та Брескульської полонини, власне на Дрижиполі, поміж каміняччям навколо хаотично визирають невеликі полянки, зарослі альпійськими травами та низькорослим криволіссям. Поміж них можна натрапити на уже рідкісні і теж надзвичайно цінні рослини — аконіт Жакена, тоцію карпатську, тирличі вирізаний і крапчастий, наскельницю лежачу, первоцвіт дрібний, жовтозілля субальпійське, арніку гірську, медунку Філярського, шафран Гейфелів, скорзонеру рожеву, цибулю переможну, сон білий, рододендрон східнокарпатський, дзвіночки альпійські, анемону нарцисовітну, родіолу рожеву, осоки вічнозелену і зігнуту та інші.

Флора на Говерлі та Брескулі явно не польова. Та й звичної для хліборобів ниви у Чорногорі теж не видно, хоча польових назв, якраз навколо і не бракує: окрім Дрижиполя, є ще Широке поле, Дінарське поле, Пільце...

Тому й не дивно, що сюди до Говерли у міжвоєнний період пролягала добре

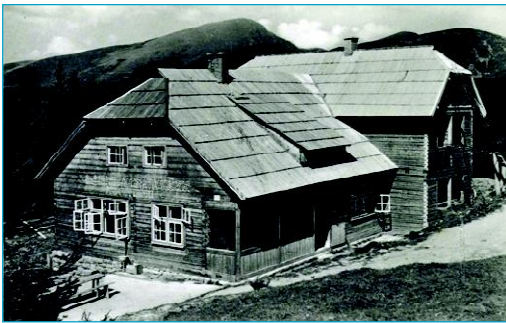
Дрижиполе під Говерлою.
Світлина Конрада Вальчика. Польща

втоптана туристами стежка з Чехословаччини (до якої належало і Закарпаття). По-нижче Дрижиполя на Брескульській полонині для них функціонував добротний притулок.

Що стосується власне самої назви Дрижиполя, то гуцули на тій гірській ниві уже дають розгулятися своїй буйній фантазії вволю. Одна оповідка фантастичніша і містичніша за іншу, але, як щиро твердять оповідачі, почута від діда чи прадіда, а колись, на відміну від теперішніх днів, вигадувати, а тим більше розповсюджувати неправду, не вміли, бо за таке Бог би по голові не погладив.

Ото деякі любителі старовіччини розказують, що давно попід верхами Говерли і Малої Говерли було чимало торф'яників і коли люди ними переходили, то під ногами земля тремтіла, тобто було поле дрожі, дрижання.

Але відразу же знаходяться й такі, що заперечують ту байку і твердять, що тут давали і дають дрижака не навколишні царинки, а люди і лісові звірі, бо через впадину між Говерлою і Брескулом різко вриваються з Галичини на Закарпаття (і навпаки) холодні вітровії, від яких усе живе тут труситься.

Притулок під Дрижиполем

Відомий етнограф Володимир Шухевич у першій частині книги «Гуцульщина», виданій у Львові у 1899 році, стверджував, що горяни кажуть: «Як в Несамовите (озеро знаходиться навпроти Дрижиполя на протилежній стороні Чорногірського хребта) вергти камінь, настає зараз віхола (буря і б'ють громи). Сей присуд походить правдоподібно відси, що всі хмари, бурі, блискавки надходять з-поза г. Данцижа, під котрою якраз лежить те Озеро Несамовите. На полонині Марішевська під г. Данцижем стоять хрести на місцях, де громи побили людей; се вказує, що справді туди з-поза Данцижа, понад Озеро Несамовите, через Марішевську іде до Жаб'я і далі шлях бурі та грому».

Дрижиполе і є мов би перевалочним пунктом з Закарпаття на Прикарпаття для тих холоднющих буревіїв і сніговіїв.

Якраз воно надзвичайно вразливе на таку погоду, через що разом з сусідніми величезними улоговинами у карах-цирках поміж Говерлою, Брескулом, Данцижем, Туркулом, Малими і Великими Кізлами в уяві гуцулів виступає епіцентром усіх темних сил — Поганим місцем. Ота вся нечисть має свою ієрархію. Верховний, найстарший серед потойбічних духів — гук, він же арідник, біда, він же бенеря,

куций, антипко, анціяш тощо (гуцули переконані, що потойбічних не можна називати на ім'я).

Арідник — за давніми віруваннями гуцулів, верховний дух Потойбіччя, прародитель Карпат. Цей міфологічний персонаж є найдавнішим в гуцульській архаїчній культурі та посідає особливе місце в демонологічній ієрархії. Підвладні йому полонинські духи — чорти, дідьки, щезники, велети, іроди, юдники. Йому підпорядковуються також усі полонинські духи: чугайстри, щезники, малпи, літавиці, нявки, лісовики та інші. Це вони лякають людей, творячи щоночі страхітливую і лячну містерію лісу, від якої все впадає у заціпеніння і дрож.

Арідник, як і Бог, причетний до сотворення світу. У книзі «Дідо Иванчік» Петро Шекерик-Доників подає збірний узагальнений народний образ тих прадавніх подій. Його герой «Иванчік навіть уже знав й про того, ек Бог світ сотворив. На почетку світа ни було нічьо бірше, лиш моря безденні. Из праведного Сонечька повстав Бог. А з шуму на воді, шо збивавси на крутіжях, повстав Арідник — Архе Юда.

Бог запанував добрим духом на світі — світлом днини. А Арідник запанував злим духом — темнотов ночі, ничістов силов. Хоть на тих усіх морях тогди був лиш Бог тай Арідник, то їм обом у воросі жити видразу стало вузко, бо уни си нинавиділи.

Арідник був веселої вдачі, любив товариство, й тимунь хоть видів, шо Бог на него бівки лупав очіма, то однако си присукував ид Богови. Инак ни казав Богови, лиш: «Побрати'». Але Бог йиму инак ни казав, лиш уводно говорив: «Розпобрати'». И тимунь Арідник мусів си розворошити з Богом.

Раз підвидів Бог, шо Арідник корпав глини. Виносив її из глибини моря за ніхтями. Місив її тай ліпив з неї кукуцик.

Ек вимудрував Бог Арідника, шо то Арідник из тої глини хочет світ сотворити, видоймив у него тоту глину тай сам зачєв из неї сотворети світ. Але Арідник ни подав усу глину. Сховав її трошки у роті.

Але ек Бог поблагословив глину й зачєв з неї рости світ, то й у роті Арідникови зачала так само рости земня. Мало йиго ни вдушила. Він мусів її випльовувати. Й де плював, там ставали гори. Кичери, вишші одни вид других. Уни би були выросли й до самого неба, ек би був їх Бог своїм словом ни заклев...

Иванчік... Казав, шо усі мудрації, икі лиш є на світі, то прибаг Арідник, лиш Бог тото все в него дурничьками повигулював й подав людем до ужитку...

Ек зайшов був Арідник з Богом у великий загєр, але Бог ни давси Арідникови. Побідив йиго й за кару струтив на тридев'єту земню, аби си він там кошелав и панував, а ни на Божим світі».

Гуцули кажуть, що Арідник тоді гепнува з неба на саму Говерлу, яка тоді страшно від того удару зателіпалася, а Арідник скотився з гори на гірську луку, яку від того часу називають Дрижиполем.

«Арідник за тото насмерть запізьмував на Бога, — дізнаємося далі від П. Шекерика, — тай зачєв лихо мислити на Него. На Міденим Току, де ніколи ни загріваєт сонце й ни ростет там нієка ростина, там, де лиш вічно лежит мрєчь и сти-

Дрижиполе під Говерлою.
Світлина Коңрада Вальчика. Польща

наєт страшна студінь, прибаг Арідник змайструвати таке штудерне крісло, аби в ним замкнути навіки Бога. Але Бог, прото хетрійший був вид ничістої сили, прибаг так, шо Арідника у то крісло замок на віки віков.

Тогди Арідник був си так торгнув из того крісла, шо аж земня задрижелла (а, май найбирше отам — під Говирлов), а то гов! Тпррр — нима куда! Имили ланци йіго у тим кріслі, ек би саморидні. Тогди він у тих ланцах так пудно

из злости забутів, шо аж си гори розпадали. (Дрижиполе так носило, гей би москалі з отим кремлівським карликом ядернов бомбов там бахнули). Мало си шо цілий світ ни завалив вид Арідникового гласу, а вид того чесу у саму опівничь кожного року на Благовішніє зувезде, з цілого світа, злітаюτσι чьорти, упирі, відьми, лісні, бісиці, градівники й вся ничіста сила, шо підлегаєт йиму, изчез би, до него на репорт.

На ним у тот раз попускаюτσι трошки ланци. Йіго очі вогнем світєт, йиму з пашшеги бухаєт половінь, ек вогненій змій. Тогди він си питаєт у тої всеї ничістої сили:

«Ци у живний вівторок у вечер палєт вогні на полях тай ци приносєт Дідови в офіру кукуцик хліба й горшєтко води? Та й ци ходєт діти гріти Діда? Ци пишут писанки? Ци світєт паски? Ци держєт гуцули свою старовіцку віру? Ци ходєт колєдники? Ци носєт гуцули свою убиру? Ци шє дзвонєт дзвони на світі? Ци тримбїтают тримбїти і ци грают флєєри?»

Вся ничіста сила аж словієт из зо страхе. Але перед Арідником годі брєхати. Кажут по правді, шо то все є на Гуцульшіні. Гляба викорєнити старі звичаї, бо гуцули ни слухают підшептів їх. Майже все, шодо цоту сповнюют так, ек їх предки сповнювали.

В тот раз знов на Арідникови си потужуют окови, так ек були вид почєтку, й тота вся ничіста сила вертаєтси назад на Гуцульшіну й робит, шо лиш можєт, аби перєстроїти гуцулів на инчий стрій, але гляба. Й тимунь далі через то сидит Арідник в залізнім кріслі, прикований ланцами на Мідєним Току. Тай будєт там тетєрїти так, аж доків гуцули ни полишєт свої стародавні звичєї, ношу, тай будовлєний скрій».

Як бачимо з легенди, записаної П. Шєкериком на початку ХХ столїття, Арідник постає як щось нероздїльнє з Богом, щось, шо витїкає з одного Першоджерєла. Цє важєль, який врівноважує Світло, первинний Хаос, з якого витїкає усе, тому й «сам Бог про него не знав». Мудрощі і мистєцтво пішли від Арідника, він подарував гуцулові ватру, власнє, гори вийшли з його пащі — усе цє свідчить про його неабиякий статус, культовє значєння сєред мєшканців гір.

Щє довго Арідник залишався в свідомості горянина вищим сєред вищих, вер-

шителем Потойбіччя, побратимом Богів, допоки церква остаточно не знищила цей глибинний народний образ, обізвавши «сотоною», «злим духом», «ворогом людства», а гуцулів не розчинила в Біблії, з'єднавши елементи гуцульських обрядів та замовлянь з християнськими, таким чином породивши двовір'я як систему подвійних стандартів й цінностей.

Як наслідок, розуміння обох начал — світлого і темного, як вічного, єдиного і нерозривного — почало занепадати і переходити в образ темряви, смутку, вічних поневірянь. Арідника стали звати — Триюдою. З'явилися навіть християнські міфи про Триюду-Арідника, прикутого 12-ма ланцюгами (як аналог до 12 апостолів).

Культурно-просвітницьке товариство «Спадщина Предків» у своїх джерелах, стверджує, що етимологія гуцульського терміну Арідник не з'ясована досі, як і ряд інших карпатських назв. Найпоширенішим є трактування від латинського слова *aridus* — сухий, висохлий, спраглий, худий, блідий, яке зазвичай, вживалося в таких значеннях як: аридний (посушливий) клімат, арідна (засохла) рослинність.

Швидше за все, в основі лексеми арідник, як і в багатьох інших гуцульських назвах, міститься індоєвропейський пракорінь *Ar*, що з санскриту перекладається як — колесо сонця, вогняний диск. В різних джерелах знаходимо такі трактування: витоковий вогонь, полум'яний дух, Божественний жар. Згадавши зв'язок Арідника з ватрою, яку він розпалив, стає зрозумілим, що його основна стихія — вогонь, вогонь через котрий відновлюється життєвий дух і відкриваються ворота у інший світ, а отже саме звідси слід виводити сакральний зміст цього образу.

Від Арідникового (чортового) падіння на землю й метання по ній постали гори, а в них і Дрижиполе. Але на Гуцульщині існує й ще одна казочка, яку вмістив Іван Сенько у збірнику «Ходили опришки», в якій повідається трохи інша історія.

Коли наша земля була ще безкрайньою рівниною, на ній ніби то беззастережно панував великан Силун. Мав він надлюдську силу і безмежні багатства. На нього від зорі до зорі гнули спину нещасні слуги. Серед них давним давно появився якийсь хлопець Карпо аж з понад Дніпра, що прийшов до Силуна на зарібки.

Служив Карпо рік, другий, п'ятий. Як і всі, косив траву, орав і сів пшеницю та жито, ячмінь і овес, збирав хліб. Не тільки за себе працював, а й іншим допомагав, бо жалів слабеньких. Полюбили його всі слуги і служниці. За чесність, працьовитість, справедливість.

Коли Карпові сповнилося від роду двадцять літ, вирішив додому повертатись. Був певний, що за добру працю пан йому заплатить і він, Карпо, повернеться до матері не з порожніми руками.

Раз уночі хлопець вийшов надвір освіжитися. Проходив коло наймитських хатинок і побачив раптом якусь тінь. Скоро впізнав Силуна. Той ішов подивитися, як худоба ночує, чи все в порядку. Карпо подумав, що саме час поговорити з паном.

Коли Силун наблизився, Карпо дав про себе знати кашлем.

— Чому ти тут, Карпе? — грізно запитав Силун, упізнавши хлопця. — Чи не дівку виглядаєш?

— Ні,— заперечив Карпо, а вас, світлий пане. Маю з вами поговорити. Слу-

Буківий ліс

— Нікуди не підеш! — розізлився пан. — То вже я знаю, коли й куди мої слуги повинні ходити. Туди, під землю, тебе відпущу! — лютився він, показуючи пальцем униз і підступаючи до парубка. — Там буде твоя платня.

Та хлопець не відступив ані на крок.

— За мою роботу, пане, прийдеться платити, — ще раз нагадав, ніби й не чув панської погрози.

Ця відповідь ще гірше розізлила Силуна, скипів так, що аж очі кров'ю налились, а з рота вогонь сапнув. Схопив він Карпа своїми джкими руками, підняв і вдарив ним об землю. Ударив так, що аж яма зробилася.

Але слугі нічого не сталося, скочив на ноги і відчув у собі непереможну силу. То, мабуть, земляця йому подарувала за те, що робив на ній. Схопив Карпо Силуна, вдарив ним об землю, далі ще раз і ще раз, не витримала матінка-земляця тих ударів, розкололася. І опинився Силун у підземній печері, в яку гадав загнати непокійного слугу. Даремне він намагався вибратися на поверхню, земля закрилася, і не можна було знайти жодної щілинки.

Тоді вдався Силун до своєї сили. Вдарив ногою у земну кору, вона вигнулася, та не відчинилася, вдарив другою, вигнулася ще більше, а відчинитися не хоче. Пробирав головою пробивати, плечима витискати — марно, кулаками гатив — теж не допомогло. Але від його ударів на землі прерівній гора за горою робилася, і чим дужче кидав собою Силун-велетен, тим вищі гори піднімалися навколо. А най-дужче бив собою там, де Гуцульщина, і там гори вигналися найвищі.

Уранці як прокинулись наймити і побачили, що сталося, дуже здивувались.

Навколо — гори, а там, де був палац, нічого не лишилося, усе провалилося у прірву. Тим горам на честь Карпа дали ймення Карпати.

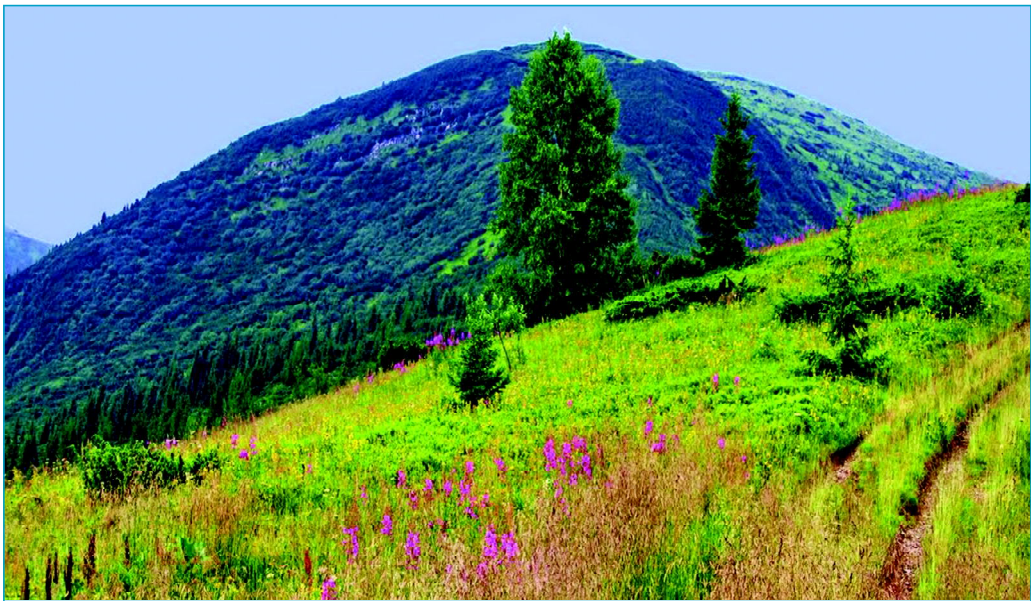
Кажуть, що Силун ще й тепер не стих під землею десь під Говерлою у Чорногорі, пробує вирватися, і тоді все трясеться й дрижить. Не дай Боже, тоді втрапити на Дрижиполе, яким трусить побільше морського урагану.

Ватра на Дрижиполі.
Світлина Конрада Вальчика. Польща

ПОЖИЖЕВСЬКА

Про досить відому чорногірську гору Пожижевську почну трохи здалека. Приводом для цього стала стаття «Таємничий код Франкового села та обійстя» відомого українського письменника і красзнавця з Івано-Франківська Степана Пушика, в якій він пише: «Перебуваючи в Тухлі, я відкрив урочище «Тугар», тобто тут згарище лісу або дохристиянського храму (Погорільці, Погари, Пожижевські є чудовими дороговказами до місць давніх святилищ)».

Інший прикарпатський дослідник нашої топоніміки географ з Верховинщини М. Сапріянчук шукає слідів отого святилища ще май далі — десь аж у часах трипільських. У статті «Топоніми Гуцульщини та індоарійські міфи» читаємо: «Наступна вершина в хребті Пожижевська (1822,2 м) або Пожіжевска, що звучить автентичніше, розкладається на «па» — санскритська дієслівна основа «захищати, охороняти, берегти» та з українським оканням все ж «по», як у інд. «палак» і укр. «полк», які є етимологічно тотожними. Далі два «ж» в теперішньому звучанні, а точніше — «джі», санскр. «джіва» — душа, життя, сходить до дієслівної основи «джів» — жити, бути живим. Отже, по-джі-джів можна розтлумачити як Охоронниця життя душі. Схожі назви вже зустрічались на підходах до святилищ, такі як Степанець, Берестечко... Вони приурочені до шляхів, які пролягали більш пологіми хребтами, яким в даному випадку пн.сх. відріг Пожижевської і є. Схожу назву має вершина перед святилищем на Лисині Космацькій — Пожеретул, і який, можливо, теж був охоронним бастіоном, а заодно і дороговказом. Святилища ж давали не тільки духовний і енергетичний заряд людині, але й були обсерваторіями часу і простору, та давали реальні знання, необхідні для ведення господарства, а це і

Полонина і гора Пожижевські. Світлина Назара Романського

Брескул — ліворуч, Пожижевська — праворуч

було основою життя». Що стосується першої версії про походження назви Пожижевської від слова пожежа, згарище, висловленої С. Пушиком, і до якої схиляються більшість етимологів, то її різко розкритикував своєрідний дослідник походження українських географічних термінів івано-франківець С. Ворон у рецензії на довідник-путівник В. Собашка «Гірськими стежками Карпат. Прикарпаття».

Над тим, що «полонина Пожежевська (Пожижевська) дістала назву від пожеж, які в Карпатах бушували в давнину (?!)...», С. Ворон саркастично іронізує: «Природно, що припущення автора — дилетантські домисли (т.зв. народна етимологія); але саме такий спосіб розумового сприйняття реальної суті досліджуваної назви властивий абсолютно всім крутим спеціалістам-етимологам (Худаш, Грабовецький, Пушик, Габорах, Процак, Дрогомирецький і т.д. і т.п.)».

Більш детально С. Ворон зупиняється на походженні назви Пожижевської у другому томі книги «Карпаты, которые ты можеж узнать», в якій упевнено констатує: «Автор готовий реально аргументувати залізобетонними доказами, що ВСІ кордони Русі первісно носили назви Бог/Буг, Бога/Буга, Божа/Бужа і т.п. (подивіться на стратегічне положення русел рр. Буг Зах., Півд. !!!)... І зовсім НЕ ВИПАДКОВО — весь військовий округ, що його контролювали сучасні нам галичанські гцули — Божі СокОли, «набитий» топонімами особливого призначення, які несуть в своїх назвах сутності СокУл та Бог-Бужа.

Найвідоміші з них, виключно рубіжні — гора Сокільський Камінь (СокУльський), відома гора Пожижевська (Божийєв-ська), гора Пожератул (в картах від 1888 р. — Боже Ратуй!) та десятки інших, що в наш час вже втратили своє давнє призначення».

Перефразовуючи відоме українське прислів'я: зі світу по нитці, бідному — сорочка, у даному випадку виходить трохи навпаки: зібравши докупи усі мудрствування крутих і не надто етимологів, на виході мариться хіба що дірява сорочина, а не щось ясне і зрозуміле.

Тим часом гора як тисячоліттями височіла на верхах Чорногори, так незмінно там залишається і досі — на території теперішнього Карпатського Національного природного парку на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей між вершинами Брескул (на північному заході) і Данциж (на південному сході). Між вершинами Пожижевської і Данцижа розташована найнижча (біля 1725 м) сідловина Чорногірського хребта.

Рельєф і рослинність гори — типові для Чорногори. В закарпатській улоговині, що на південь від вершини, розташовані два високогірні озера. Закарпатські південно-західні схили спускаються в долину потічка Озінного, західні — спадають вниз крутими скелястими урвищами, а північно-східна віднога гори злітає

пологим безлісним хребтом до полонини Пожижевської, за якою починається смерекове рідколісся, а далі — старий смерековий ліс із стрункими велетенськими деревами, де серед заростей куничниково-чорницевого сосняку знаходиться єдине в Українських Карпатах місцезростання рідкісного бореального виду ліннеї північної.

На самій полонині фітоценози представлені як первинними, так і вторинними угрупованнями.

У багатьох місцях після припинення випасання худоби спостерігається постійна тенденція до відновлення первинних рослинних угруповань. Серед полонинського різнотрав'я зустрічається фіалка відхилена, арніка гірська, скорзонера, дзвоники карпатські та Кладна. Особливий інтерес представляють характерні для цих лісів такі східнокарпатські ендеми як нечуйвітер трансільванський, нечуйвітер Волощака, медунка Філярського, жовтець карпатський, жеруха Опіца. У травні — червні масово зацвітає шафран Гейфелів, сон білий, квітучі ділянки яких залишають незабутнє враження на фоні гір із залишками старого снігу.

Особливо важливе наукове значення для структурно-функціонального дослідження природних екосистем смереки має старий ліс з ознаками пралісу на схилах між полонинами Маришевською, Гомулом та Пожижевською.

Велике флористичне та фауністичне різноманіття Пожижевської, в оточенні найвищих українських гір Говерли, Петроса, Ребер, унікальних урочищ Данцижа, Гаджини, Кізіх Улогів, скалистих верхів Малих і Великих Кізлів, Шпиць та інших, здавна цікавило вчених.

Для полегшення перебування наукових дослідників у гірських умовах виникла потреба в облаштуванні стаціонару, де б вони могли жити й опрацьовувати матеріали. Місцем для його зведення був вибраний північний макросхил Чорногори, зокрема полонина Пожижевська, розташована кілька кілометрів від Говерли і за 24 кілометри від селища Ворохти.

Одним з перших і найбільш активних прихильників створення науково-дослідної станції в Чорногорі виступив багатолітній голова Чорногірського відділу Товариства Татранського в Коломиї Константин Сівіцький у 1896 році. Ідею підтримало керівництво Державної ботанічно-рільничої станції, що функціонувала в селі Дублянах біля Львова. Уже в 1899 році на полонині Пожижевській збудували і ввели в дію стаціонар (станцію), де і працювали наукові співробітники.

Станцію розташували на висоті 1375 метрів над рівнем моря. Основними науковими напрямками досліджень стали проведення експериментів з оптимізації використання полонин, підвищення продуктивності лук за допомогою підживлення їх органічними та

Ліннея північна

мінеральними добривами, виявлення оптимальних режимів і навантажень випасу корів та овець.

У часи Першої світової війни стаціонар на полонині Пожижевській вщент зруйнували. Відбудували його у 1923 році трохи вище на схилі пасовища. Тоді стаціонар підпорядкували Інститутіві сільського господарства в Пулавах у Польщі.

Як зазначають вчені Львівського національного університету імені Івана Франка Й.В. Царик, В.Г. Кияк, Ю.Й. Нестерук у статті «110 років природничих досліджень на полонині Пожижевській. Чорногора, Українські Карпати». (Біологічні студії. 2009. Том 3/№2) до 1939 року — початку Другої світової війни він слугував базою для багатьох дослідників, які працювали в Чорногорі, зокрема ботаніків Т. Вільчинського, Ю. Мондальського, Б. Павловського, М. Соколовського, А. Сьродня, В. Шафера, ґрунтознавця В. Свідерського, зоолога Ю. Фудаковського. Тут проводив свої палеоботанічні та флористичні дослідження Чорногори Г. Козій, який у 60-70-х роках минулого століття завідував кафедрою ботаніки Львівського державного університету імені Івана Франка. Фауністичні дослідження були спрямовані в основному на вивчення хребетних тварин і їхніх паразитів, ґрунтової мезофауни.

За період від заснування стаціонару і до початку 1939 року за матеріалами стаціонарних досліджень були опубліковані 36 фундаментальних праць.

У період війни (1939-1945 років) стаціонар не функціонував і з часом зазнав повного руйнування. Починаючи з 1956 року, коли російський геоботанік О. Шенніков ініціював створення стаціонарів у Радянському Союзі, розпочалися роботи з їх відновлення і в Українських Карпатах. Спочатку відновив роботу стаціонар «Квасівський Менчул» біля села Кваси Рахівського району на південному макросхилі Чорногори, який нині належить Львівському національному університетові імені Івана Франка, на території якого ведуть дослідження ботаніки й зоологи та проходять літню практику студенти I курсу біологічного факультету.

З ініціативи А. Лазаренка, К. Малиновського, К. Татарінова, В. Колішука в 1956-1957 роках були розпочаті роботи з підготовки місця і виготовлення проекту нового будинку стаціонару на полонині Пожижевській. У 1958 році нова споруда стаціонару була готова. З того часу стаціонар є базою постійних природничих досліджень. Він розміщений на висоті 1429 метрів н. р. м., до 1971 року підпорядковувався Науково-природознавчому музеєві АН УРСР, а з 1971 року — Львівському

Перший стаціонар на полонині Пожижевській

відділенню Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного АН УРСР, у 1991 році реорганізованому в Інститут екології Карпат НАН України.

Основними науковими завданнями роботи стаціонару з 1958 до 1967 років — початку робіт за Міжнародною біологічною програмою (МБП) — стали вивчення біологічних особливостей домінантних видів у фітоценозах; дослідження стану верхньої межі лісу та високогірних пасовищ; розроблення шляхів їхнього поліпшення та раціонального використання; вивчення екологічних факторів і акумуляції рослинністю радіоактивних ізотопів у зв'язку з ядерними випробуваннями, розпочатими у той час.

Фауністичні дослідження були спрямовані в основному на вивчення хребетних тварин і ґрунтової мезофауни.

Від початку функціонування стаціонару й до 2007 року найвидатнішою постаттю був його засновник і довголітній керівник відділу експериментальної, а пізніше популяційної екології професор Костянтин Малиновський, який проводив фундаментальні дослідження високогір'я. Зокрема, йому належить характеристика рослинності карпатського високогір'я, аналіз і класифікація високогірної флори. Пізніше ця класифікація була подана за флористичною системою й опублікована у співавторстві з В. Крічфалушієм. Надалі під керівництвом професорів К. А. Малиновського і Й. В. Царика співробітники відділу популяційної екології вивчали низку рідкісних, реліктових, ендемічних і погранично-ареальних видів флори, які потребують охорони. За підсумками роботи опублікували регіональний Червоний список рослин Українських Карпат.

Починаючи з 1967 року, на стаціонарі розпочалися роботи за Міжнародною

Метеостанція і біостаціонар на полонині Пожижевській. Світлина Ігоря Меліки

На полонині Пожижевській

біологічною програмою. Власне тоді, вперше в Україні, започатковано комплексні (екологічні) дослідження різних типів біогеоценозів із використанням методів кліматології, ґрунтознавства, зоології, фізіології, цитології, геоботаніки та інших наук.

За результатами досліджень, які проведені в районі стаціонару, захищено 36 кандидатських і 14 докторських дисертацій.

З початку функціонування стаціонару й до 1965 року в його приміщенні працювала метеорологічна станція. Тепер трохи вище стаціонару на висоті 1450,8 м знаходиться окрема будівля метеостанції, яка у зв'язку з особливостями рельєфу виконує роль і сніголавинної станції. На метеостанції у перші роки заснування стаціонару — лише протягом літнього періоду, пізніше й до наших днів круглорічно проводяться спостереження за станом погоди: вимірюються температура повітря, хмарність, напрямок і швидкість вітру та кількість опадів, фіксуються температура ґрунту, інтенсивність випаровування, інсоляція, атмосферний тиск та інші показники. За роки досліджень виявлено, що полонина Пожижевська є найбільш вітряним місцем в Карпатах. Вітер дує тут зі швидкістю понад 15 м/с (54 км/год) в середньому 120 разів щорічно.

Полонина є також і найвологішим місцем України — 1593 мм ртутного столпчика річних опадів. Пожижевська також відзначилася найщедрішою на град — 13 градових днів на рік.

ОЗІРНЕ

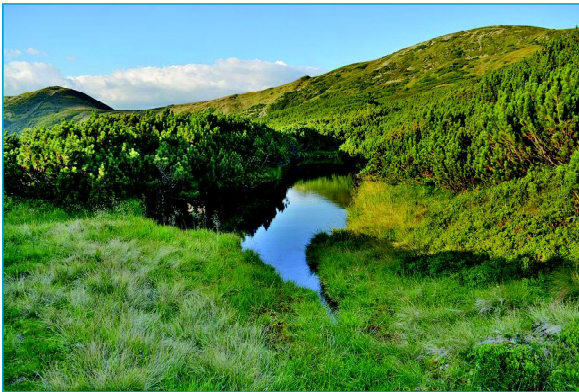
На південо-західних макросхилах головного хребта Чорногори у межах Чорногірського заповідного масиву (частина Карпатського біосферного заповідника) у Рахівському районі Закарпатської області на межі з Надвірнянським районом Івано-Франківської області від вершин Брескула (1912 м), Пожижевської (1882 м), Данцижа (1848 м) і Туркула (1932 м) тягнеться мальовниче урочище Озірне, утворене глибокими ступінчастими днищами обширних, нерідко скалистих карів і амфітеатрів древніх фірнових полів, що виникли у процесі четвертинного зледеніння. В їх основі лежить часте зворотнє падіння пластів, що утворює неймовірну панораму амфітеатру, адже у ньому виникло багато впадин, котрі зумовили появу багатьох торфовищ, боліт, озер та озерець. У наші дні тут нараховується лише одних водойм більше десяти, найбільшими серед котрих є Верхнє і Нижнє озера.

Львівські учені Т.І. Микітчак, І.М. Рожко, О.В. Ленко у статті «Фізико-географічна та гідрохімічна характеристика озер та озерець масиву Чорногора (Українські Карпати)» вважають, що найбільш цікаве серед них Верхнє Озірне, розміщене на висоті 1637 метрів біля підніжжя гори Туркула, западина якого вироблена в корінних гірських породах. У ньому немає водних й амфібійних рослин, тому його кришталево чиста вода виграє сріблом серед густих заростей соснового криволісся.

Чудернацька вузька озерна ванна досягає у довжину 105 метрів при середній ширині 26 метрів. Площа його сягає близько 0,25 гектара. Це — найглибша водойма Чорногори (глибина 3,3 м).

Урочище Озірне. Вид з Чорногірського хребта

Верхнє Озірне

Озеро обмежене невисоким дво-триметровим бар'єром корінних порід з заходу і дуже крутими схилами гори Туркула зі сходу. Воно не має видимого стоку, однак джерела, що появляються нижче по схилу, свідчать про наявність підземних водних стічних нір.

Живиться озеро атмосферними опадами і водами пересихаючого струмка з південного крутого схилу.

Ґрунти водної ванни представлені уламками конгломератів, піщаників і

продуктів їх розпаду — дрібною галькою біля берегів, із збільшенням глибини їх перекриває намул світло-сірого кольору.

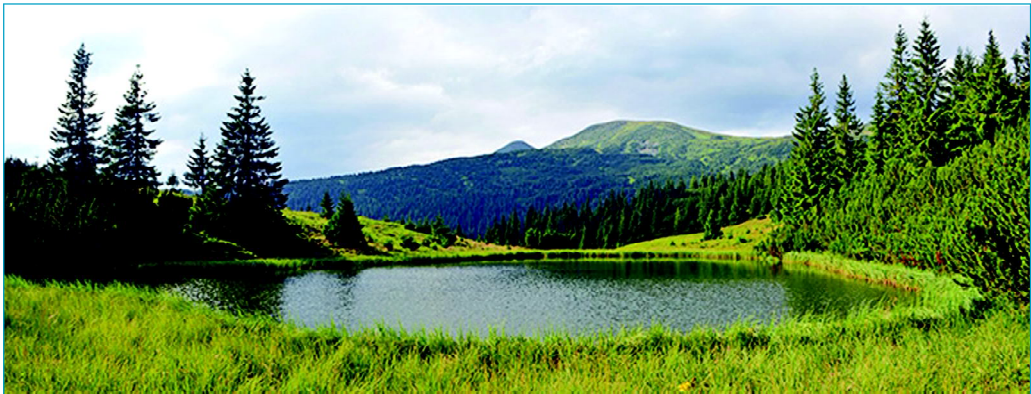
Вода в озері залишається холодною (11 — 13°) навіть у теплі літні дні. Взимку водойма замерзає.

На нижній межі амфітеатру (1507 м) лежить Нижнє Озірне, яке від берегів заростає осоками. Майже прямокутна ванна водойми лежить на висоті 1515 метрів в обрамленні схилів ступінчастого днища урочища Озірного і високого валу.

Нижнє Озірне розташоване в межах лісового поясу на вторинній полонині, яку використовують для випасання худоби. Воно займає дно широкого заглиблення в устевій частині древнього фірнового поля.

В озеро з південного сходу впадає невеликий струмок і з півночі, де відкривається кітловина озера, витікає теж невеликий струмок. Береги озера заболочені, зарослі осокою та сфагнумом, через що зеркало чистої води з півдня на північ тягнеться тільки на 45 метрів при загальній довжині озерного ложа до 70 метрів. Ширина озера 29 метрів, з них водне дзеркало сягає 28 метрів. Займаючи загальну площу 0,13 гектара, відкрите плесо озера ледь досягає 0,09 гектара.

Характерна особливість морфології озерної ванни — плоске, слабо вигнуте дно і круті схили. Глибина 1—1,5 метра починається від самих берегів, найбільша

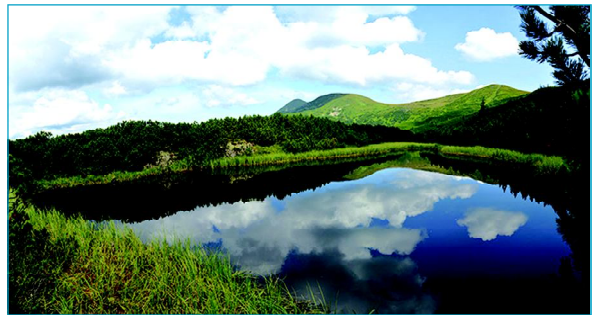
Нижнє Озірне. Світлина Zevstor

глибина — 2 метри у центрі озера. Крізь прозору з буроватим відтінком товщу води добре просвічується дно, покрите валунами піщаника, конгломерату, а також намулу світло-сірого кольору.

Поряд з озером є два кострища, проте негативних наслідків на навколишню природу вони не справляють.

Верхнє і Нижнє Озирні з'єднані витягнутим озерним ложе (1591 м), зарослим сплавиною. Його довжина — 115,2 метра, а площа — 0,294 гектара. Воно поступово переходить у стадію верхового болота. Його південну частину займає болотне Середнє Озирне розмірами 38,1 на 16,2 метра і площею 0,042 гектара. У північній частині цієї западини знаходиться невеличке болотне озерце Циклоп (площа 0,013 га).

Аналогічні подвійні болотні озерця в одному озерному ложі є на західних схилах гори Данціж. Із площею западини 0,041 гектара озеро Синє має площу водного дзеркала 0,013 гектара й глибину більш як 1 метр біля краю сплавини, а менше озерце Однооке — лише 0,0001 гектара й глибину — 1,4 метра у центрі. Це болотне озерце — найменша лентична водойма в Чорногорі. Подібна болотна водойма розміщена ще на терасі амфітеатру Озирний на висоті 1633 метрів (5,2 на 3,4 м) посеред високогірного болота, проте її згадані львівські учені зарахували до болотних вікон.

Також в урочищі Озирному є озерце Кисле, яке заростає осоками вздовж берегової лінії. Значення рН його води є найнижчим серед озерця й озер Чорногори й сягає лише 4,5 одиниць.

На західних схилах гори Пожижевської на висоті 1695 метрів над рівнем моря розміщене заболочене озерце, ложе якого витягнуте в меридіальному напрямку. Незважаючи на невеликі розміри, його глибина в посушливий період вересня 2009 року сягала 0,9 метра.

На західних схилах гори Брескул на висотах 1735-1752 м над рівнем моря розміщене озеро Брескул та болотні озерця Брескулець, Осокове та Заросле. Для них характерне заростання плеса осоково-сфагновою сплавиною, осоками, пухівками та зеленими мохами. Озеро Брескул, маючи загальну площу 0,085 гектара, водним дзеркалом ледь дотягується до 0,038 гектара.

Для озера Брескулець площа озерного ложа становить 0,07 га, а водного дзеркала — всього 0,013 га, для озера Заросле — 0,011 і 0,006 га відповідно. На плато навколо цих водойм є чимало верхових болітець, повністю зарослих сплавиною.

У сідловині між Пожижевською й Брескулом на висоті 1627 метрів є озерце Бреспо. Його береги вільні від сплавини лише з північного боку на ділянці кам'янистого осипу. Глибина цього озера в червні 2003 року сягала 0,7-0,8 метра, у вересні 2009 року воно обміліло на 0,4 м через тривалий бездощовий період. Загалом в урочищі Озирному представлено весь перехідний ряд від льодовикового озе-

ра (Верхнє Озірне) до верхового болота.

З-під самих верхів Пожижевської, Данцижа і Туркула випливають струмки, які, злившись воедино, утворюють потік Озірний. Уже через декілька десятків метрів він утворює каскад водоспадів — цікавий гідрологічно-геоморфологічний об'єкт посеред вічнозеленого царства соснового криволісся.

Потік Озірний своїм басейном і окреслює межі урочища Озірного. З боків воно обмежується невеликими вододільними відрогами, що відходять від Брескула і Туркула, а знизу — устем потоків Білого та Озірного.

Саме звідси починаються два популярні серед мандрівників туристські маршрути «Білий потік — Говерла» та «Озірний — Туркул», прокладені Карпатським біосферним заповідником. Високогірні стежки охоплюють природні комплекси з різноманітними ландшафтами і багатим рослинним покривом лісового, субальпійського та альпійського поясів. На самому початку вони серпантинами проходять

через букові праліси і деревостани лісових культур смереки, які відзначаються найвищою для карпатських лісів продуктивністю — до 1200 кубічних метрів на гектар. Далі перетинають найбільший в Карпатах масив унікальних мішаних смерекових пралісів, серед яких трапляються поодинокі дерева смереки і ялиці заввишки понад 50 метрів і до 1,5 метра в діаметрі.

На стрімких схилах південного мегасхилу Туркула на висоті від 900 до 1585 метрів над рівнем моря у доброму

природному стані ще є монодомінантні смерекові деревостани, які мають заповідний профіль лісів.

На висоті 1300-1350 метрів тут зустрічаються ділянки яворових пралісів, вище яких збереглися у природному стані смерекові приполонинні праліси, які сягають до верхньої межі лісу (1600 м).

Тут починаються вторинні післялісові луки.

В Озірному на значній площі особливо яскраво виражений перехід лісового поясу в субальпійський, про що свідчить безпосередній контакт смерекового рідколісся з суцільними і густими заростями сосни гірської і вільхи зеленої, які тягнуться майже до самих верхів гірських вершин на хребті.

У всьому урочищі трапляються рідкісні рослини, особливо у високогірній частині Туркула. Це горлянка (ореохлоа) дворядна, аконіт Жакена, тоція карпатська, тирлич вирізаний і крапчастий, наскельниця лежача, первоцвіт дрібний.

Багата тут флора мохів та лишайників, тому альпійські луки Чорногори справедливо називають карпатською тундрою.

Біля верхньої межі лісу з'являється парагеум гірський, жовтозілля субальпійське, арніка гірська, медунка Філярського, шафран Гейфелів, скорзонера рожева.

Серед заростей криволісся зрідка можна знайти цибулю переможну, сон білий, рододендрон східнокарпатський, а вище — дзвіночки альпійські, анемону нарцисоцвітну, родіолу рожеву, осоку вічно-зелену і зігнуту.

У нижній частині лісового поясу зустрічається лілія лісова, чемерник червонуватий, підсніжник звичайний, вовче лико. У лісових масивах Озірному вільно себе почувають олені, ведмеді, кабани, рисі, пугачі, кутори малі, у заростях на кам'янистих розсипах гніздиться рідкісний високогірний птах завирушка альпійська, у пралісах знайшли необхідні умови для життя такі рідкісні птахи як пугач, зміїд і сичик-горобець. Серед заростей сосни гірської і приполонинного рідколісся є місця токування глухарів.

Таке безцінне багатство природи в урочищі Озірному і прилеглих масивах не могло залишитися поза увагою науковців і громадськості. Уже на межі XIX і XX століть у зв'язку з інтенсивним розвитком промисловості та тваринництва у Карпатах гостро постало питання про збереження окремих, особливо цінних природних комплексів. У першу чергу увага була привернута до лісових ділянок, оскільки на той час домінувала суспільна думка щодо переважаючої екосферної функції лісів у природі. Особливий інтерес представляли для науковців праліси Чорногори.

На початку 20 століття з ініціативи професорів Вищої лісової школи В. Шафера та С. Соколовського, саме тут, на північно-східних схилах Говерли був створений перший лісовий резерват, який включав 6 лісових кварталів.

Особливої уваги заслуговує високогірне угіддя «Озірний-Бребенескул» (Рахівський р-н) площею 1656,91 гектара, розташоване на південно-західних мегасхилах Чорногірського хребта на висотах від 956 до 2061 метра над рівнем моря. Воно увійшло до Списку водно-болотних угідь Бюро Рамсарської конвенції. Угіддя відіграє важливу роль у живленні ріки Тиси (притоки Дунаю), адже там беруть початок струмки Бребенескул, Озірний та інші. До його складу увійшли 4 високогірні гляціальні (льодовикові) озера Чорногори, у тому числі відоме озеро України — Бребенескул. Це гірське водно-болотне угіддя є місцем мешкання низки рідкісних видів тварин і зростання червонокнижних рослин. У період міграцій тут зупиняються на відпочинок багато видів водоплавних птахів.

Осінь в буковому лісі

Тетерук. Світлина Ярослава Зеленчука

ДАНЦИЖ

Данциж (1866 м) — двогорба гора, топтана-перетоптана торговельними римськими, волоськими, руськими, гуцульськими і вірменськими караванами, угорськими і гуцульськими стадами худоби з їх пастухами, польськими і чеськими прикордонниками, туристами зі всієї Європи. Розкинулися верхи гори на межі Івано-Франківської і Закарпатської областей у північно-західній частині Чорногірського хребта між вершинами гір Пожижевської на північному заході і Туркула на півдні. Західні схили збігають в урочище Озірний.

Тут сформувався своєрідний гірський мікроклімат, тому Данцизький котелкар особливо багатий на рідкісну рослинність. Оригінальність фітоценотичного середовища та особлива концентрація раритетного фіторізноманіття властива південно-східній частині хребта від Данцижа до Шпиць. Зокрема, особливі оселища сформувалися на моренних схилах північно-східної експозиції над потоком Орендарчик, де зростають високоповнотні пристигаючі мохові смечники з блехнумом колосистим (*Blechnum spicant*) у межах обвально-осипних стінок східної експозиції плеча Данцижа — з комплексом субальпійського високотрав'я та зеленівільшняків над потоками Гомулецьким і Несамовитим при злитті, де на валунах у їхньому руслі формуються своєрідні полицьки з гігрофільними флорокомплексами (білозір болотний, геліосперма карпатська, жеруха Опіца, калюжниця приємна, сугайник карпатський тощо), а береги вкриті барвистим папоротевим різнотрав'ям (сугайники карпатський і австрійський, герань альпійська, гірчак зміїний, тирлич ваточників та ін.). На щебенистих відкладах під стінкою рігеля фрагментарно представлені своєрідні вологолюбні угруповання верби філіколистого та лапландської, а власне стрімка стінка рігеля встелена формацією рододендрона східно-

Данциж. Світлина Андрія Сенчини

карпатського. Днище кару під Туркулом в околицях озера Несамовитого є оселищем гіпново-сфагнових боліт у поєднанні з пухівко-куничниковими гірсько-сосновими суборами. Стрімкі схили північної експозиції над озером у комплексі з кам'янистими осипищами та виходами корінних порід вкриті фрагментами чорницево-різнотравних гірськососняків та зеленівільшняків, рододендронників, лохинників, куничників, а також рідкісними альпійськими і скельними ценозами з переважанням костриці різнобарвної, ломикаменю волотистого, родіоли рожевої, сеслерії голубуватої.

Вишукуючи схилами Данцижа рідкісні і цілющі рослини, народ мало задумується над походженням назви самої гори Данциж, Данціж, Дантиш, Данцир, вимовляючи та пояснюючи їх кожен на свій лад. Однак у всіх слові зберігає в основі спільний корінь дан. Місцеві жителі пояснюють, що Данциж появився на світ від гуцульського слова данець-танець.

На це Івано-франківський етимолог Сергій Ворон у книзі «Карпаты, которые ты можешь узнать...», рецензуючи словник-довідник «Гідронімія Івано-Франківщини» Мирослава Габорака, глузливо коментує, що «Данцер — гора не від того, що на ній Данцювали (танцювали; гуцульський германізм) горді, досить часто підпили опришки-розбійники, але від ДанЗір, ДанЦер — буквально Даючий (посилаючий) Зір, Зор — світловий сигнал, знак (порівняй: Зорі-зірки, Зір, Зіркий і т.п). Або Даний (розміщений) на Царі, Цері — головному кордоні держави, князівства».

Данциж впродовж багатьох століть і справді розмежовував різні держави, але це не дуже турбувало гуцулів, які вільно переходили ті кордони, а слово танцювати і досі вперто вимовляють не інакше як данцювати, танці називають данцями. На німецькій мові танці звучать теж *dancen*. Перші танці створились під впливом стародавніх вірувань людей, які вклонялися деревам і озерам, камінню і тваринам дикої природи. Слово танець походить від давнього та спільного для усіх Європейських народів кореня «dan/дан» або «tan/тан», що означало рухатись, тягнутись. І сьогодні танцюристи приспівують «дана-дан» під час танцю.

— *А я прийшов на весіле,*

Там данець данцує,

А молода молодичка

Боками бокує, — при будь-якомусь застіллі полюбляють приспівувати горяни.

Слова з суфіксом -іж/иж у покутсько-гуцульському діалекті не рідкість: наприклад села, що межують з Коломиєю, називаються Вербіж (Нижній і Верхній), у сусідньому селі Спасі одне з долішнянських урочищ звучить як Терєбіж, до цього ряду можна зарахувати відомі всім українцям слова грабіж, небіж і т.д.

Отож і складається враження про те, що веселе ймення Карпатської гори на світ появилось від якихось танців чи гульбищ. Коли глянути на круті схили гори, то стає і дитині ясно, що на них особливо не натанцюєшся — і гуцулку, мазурку чи чардаша не вріжеш. Але ж хто тоді тут заводив гульбища на всю Чорногору, що завдяки їм двогорбий верх удостоївся високої честі ввійти в сонм славного кола музикантів, співаків і танцюристів?

Свою «повість теперішнього часу» С. Пушик назвав «Сміх Дани». Чому Дани?

У гуцульському танці
Світлина Романа Печажак

Тут він не пояснює, але більш менш зрозуміле тлумачення знаходимо у його статті «Чугайстер: міфічний персонаж народної поезії Карпат», вміщеній у № 2-3 за 1994 рік у журналі «Народна творчість та етнографія»: «...Танці в горах досі називаються данцями. Гуцули вірять, що «Гуцулку-коломийку» верховинці перейняли саме від Лісових Дів — Нявок. Коли наступають Русалії (Розигри), тоді Нявки (на Бойківщині — Майки, а на Поділлі — Мавки) танцюють на полонинах довкола кущів. Можливо, що обряд «водіння Куста», який

зберігся на Волині, відбиває саме оцей танець-данець. Я вважаю, що слово данець (танець) походить від Дани або Дана (Данка)».

Верховинський географ М. Сапріянчук шукає тих першооснов у древньому санскриті, підтверджуючи свої здогадки у статті «Топоніми Гуцульщини та індоарійські міфи»

— Вершина Данциж від Дан, Дану, Дана, — пише він, — матріархальна богиня давньоукраїнської міфології, уособлення жіночого начала й первозданних, так званих «жіночих», тобто земних вод — з них, за давніми уявленнями, творився упорядкований, налагоджений, праведний світ. Споріднене з ведійською Дану, матірню первісних богів «асурів». Кінцеве — ж, у назві Данциж, як у назві Житомир, чи гуцульській древній коляді приспів «гей дай боже», це древня форма — «життя, світ», виходить «вода — це світ, вода життя», або ж «даруюча життя». Схожі назви в найбільших річок — Дон, Дністер, Дніпро, Дунай, та інші. На різних картах Чорногори назви, які хочете — Данциж, Данцір, Данцер, Данцеж, що є доказом найдревнішої форми цього слова. Підтвердженням назви вершини-життедайниці є і озеро внизу, під вершиною з пн. сх. — Під Данцижем, та і весь найбільший, найболотистіший і найвищий у хребті, цирк-котел аж від в. Гомула і Шпиць з карлінгами-Кізлами та озером Несамовитим, аж під схили в. Туркул, дренє потік Данцежик. По той бік хребта, з пд. сх. полонина Озірна з великою кількістю гарних маленьких озер. Так що, води там багато, як ніде на Чорногорі. До того ж зауважу, що це єдине жіноче, матріархальне святилище на Чорногорі.

Сучасні енциклопедичні довідники тлумачать, що Дана — персонаж східнослов'янської міфології, богиня річок. Як гадають, слово дана в значенні річка походить з мов скіфо-сарматських племен, зокрема з аланської, звідки воно перейшло до мов слов'янських. Культ Дани на наших землях був поширений з пізнього палеоліту аж до XX століття. У трипільських часах виникло ім'я Богині Дани від слова давати. Корінь той занесли наші предки-трипільці до Індії. Прикметно, індоарії називали свій літній місяць бгадан. Друга основа назви — дан, як і друга основа українського сонцепоклонницького походження імені Богдан, незаперечно

свідчать, що тут маємо ще трипільську коротку форму слова даний. Саме ця коротка форма й передувала виникненню імені Дани — богині наших предків, пам'ять про яку завдяки деяким обрядам збереглася на Україні до наших днів. Вона ж і римська Діана, й анатолійська Танаїс — Велика Матір Всесвіту усіх стародавніх культурних народів, богиня річок, втілена вода. За академіком Марром, ім'я Дана утворилося з двох слів: да (середземноморське вода) і на — неня, мати, тобто — Вода-Мати.

Про Богиню Дану — незрівнянну красуню, непорочну Діву, що дарує життя, матір всього живого і водночас суворого, але й справедливого суддю докладно розповідає батько історії Геродот.

Історик і краєзнавець Олександр Знойко у книзі «Міфи Київської землі та події стародавні» (Київ, Молодь, 1989) нагадує, що богиня Дана, одна з поширених героїнь українського стародавнього фольклору й відома в Малій Азії, первісно втілює образ води — Води-матері. Згадаймо поширений і улюблений український приспів: «Ой Дана — річка Дана!» або приспів ще доби індоєвропейської спільності: «Сіді ріді, сіді ріді Дана!»...

Приспів «сіда-ріда, сіда-ріда, сіда-ріда й Дана», зауважує О. Знойко, проіснував кілька тисяч років і дійшов до нашого часу. Слова приспіву вже сам народ не розуміє, але виконує як певний ритмічний елемент, просто за традицією. Можна висловити найпростішу гіпотезу щодо цих приспівів. По-перше, слова сіді або шіді є подвійними: сі і ді. Так само й ріді складається з двох слів: рі й ді.

Сі — це давнє «вона» («вони»), що й нині залишилось в європейських мовах: німецьке Sie, англійське She, гуцульське й покутське — си (сі). Ді — «діяти», «творити»: індійське dhe «дію».

Рі — «річка»: індійське рі, геї — «ринути».

Таким чином, приспів «Дана, шіді, ріді, Дана» означає «Дана, вона діє (творить), річку творить, Дана».

І справді з краєзнавцем і дослідником важко не погодитися. Коли уважніше приглянутися до пісенних куплетів з цим приспівом, то видно, що більшість з них прямо чи опосередковано пов'язані з водою:

А я собі заспіваю.

Сіда, ріда й Дана.

Така файна Чорногора,

Єк намальована.

Сіда-ріда, сіда-ріда,

Сіда-ріда й Дана,

Та піду си икупати

Вершина Даниціж

*На світого Йвана.
Та піду си искупати
На світу водицу,
Поки буду, не забуду
Файну молодицу.*

Пісня записана для «Гуцульщини» В. Шухевича у селі Криворівні. Звичайно, що Дана у своєму головному Чорногірському володінні — горі Данциж теж творить річку і ще й яку! — Данцишик. Він разом з Туркульцем збирає води з віяла потічків у котловині Данцижа, також — з-під Туркула, з польодовикового озера Несамовитого, з-під Великого і Малого Кізлів і з-під Гомулу — останній потік має назву Гомульця. Данцишик є головним на Чорногорі джерельним потоком Пруту. За сусіднім вододільним валом Шпиць, що обрамляють котел Данцижа зі сходу, розпочинаються допливи Черемошу. До цих потоків йшли «си искупати на світого Йвана на світу водицу» не тільки у давні язичницькі часи. Навіть у терішній час у китловині Данцижа, як і у сусідній китловині Гаджино, на Івана Купала гуцульський люд масово йде збирати животворне цілюще гірське зілля, яке в цей час має найвищу силу та проводить крім цього цілу ніч веселі русальські забави, серед яких особливо магічними є купання у вранішній магічній Святоїванівській росі.

Якщо занурення у хвилі теплих божественних річок Гангу та Нілу для індійців і єгиптян не викликає ні в кого стурбованості, то українцям навіть великі йорданські морози не стають на перешкоді дотримуватись ще язичницького традиційного обряду-поклоніння богині Дані купанням у воді. Тому вже нема чому дивуватися, що наші далекі предки у своїх купальських обрядах відводили Данцижу з його озером Несамовитим величезну роль у проведенні своїх магічних і ритуальних обрядів. Озеро Несамовите ще називають Зінєвим або Зміїним. Символом богині Дани є саме змія. Зв'язок гори і озера раптом впливає більш ніж символічно з глибини сивих віків. Початок року стародавніх народів припадав на час весняного або осіннього рівнодення. На Україні початок нового року з 1 січня введено в XVI ст., а до того рік починався у березні. Такий початок року був пов'язаний із культом богині — втіленої води, котру в стародавніх народів символізували змії (вужі), так само як вони символізували й Місяць. Існувала так звана зміїна лічба часу й культу вужа. Справа в тому, що вужі у саме весняне рівнодення виходять на поверхню землі, а в осіннє — ховаються. Протягом доби вони також ритмічно ховаються і виповзають. Вважалося, що вужі допомагають хліборобу вимолювати

дош. У зв'язку з цим слов'яни знали й два «зміїні» свята — 23 березня й 14 вересня (весняне й осіннє рівнодення). Якщо свята культу води наших предків порівняти з днями староіранського свята сотворення води, починаючи рік, як це було в давнину на Україні, з 23 березня, то останній і головний день водного свята припадає якраз на Купала. «Це дійсно вражає», — писав з цього приводу Ксенофонт Сосенко.

Приносилися й жертви: у воду кидали вінки, гроші. Пожертви звалися данина — вільна людська жертва водній богині Дані. Уже в пізніші часи, коли запроваджувалося християнство і велася нещадна боротьба з язичництвом, старі звичаї і обряди всіляко викорінювалися. Отоді, напевне, й народилися легенди про лиху славу Несамовитого. Декілька з народних оповідей вмістив у своїй п'ятій частині дослідження «Гуцульщина» Володимир Шухевич. Ось одна з них: «У Чорногорі є таке озеро, що називають его Змиєне або Плесо Зиневе. В тім озері є пленета; пек му! шезби! Там товчут град. В того озеро мечут вівчъири каміньи й дражньи его, шезби. Чьисом зазначьи камінь будь йик, або відовбают хрест й вержут у то озеро, а на другу днину планетник віверже на беріг тот камінь. В тім озері чиста вода, а чьисом клекотит й бутит. З тої води пастирі готовьи кулешу, але йик мают вечъиріти то скликают си: «Идіт, иршені їсти!», бо там є шезби (чорт) й лісні (нявки), що перекидуют си на люде; хрещені поприходьи харчувати, а тоти си лишут»...

Однак такі «страшилки» не змогли повністю затуманити у народі пам'ять про богиню Дану. Вона й досі оспівується в українському фольклорі, живе у підсвідомості народу. Недаремно старовинні як зимові, так і літні обряди її вшанування: перш за все у перших числах січня, коли наша планета Земля перебуває на найдальшій відстані від Сонця (2-4 січня). Християнська церква у зв'язку з відставанням юліанського календаря від астрономічного, святкує 19 січня «хрищення» — освячення води річок — вже тепер пов'язуючи його з охрищенням Ісуса. Традиція занурювати трійцю запалених свічок у воду відображає стародавній символічний акт єднання води й вогню, ритуальний акт культу Дани. На другий день Великодня хлопці обливальники на Покутті і Гуцульщині ще й досі нерідко ходять у понеділок по тих хатах, де є дорослі дівчата. Але більше цього дня хлопці і дівчата обливають водою одні других не тільки по домівках чи біля церкви, а де доведеться зустрітись.

Йорданське містечко з льоду біля храму Св. Василя у Косові. 2009 р.
Світлина Романа Печижак

ТУРКУЛ

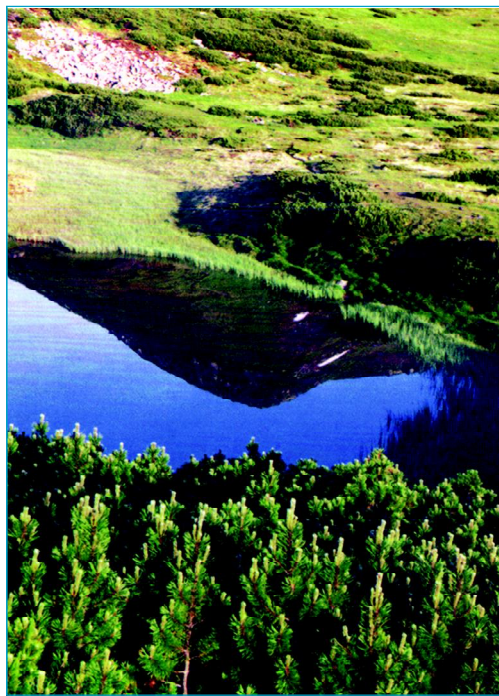
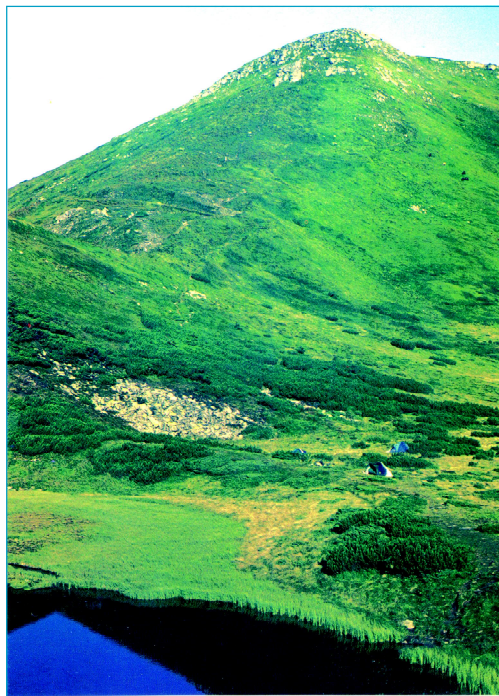
Між вершинами Данцижа (1850 м) на півночі та Ребер (2001 м) на південному сході Чорногори на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей розмістилася гора Туркул (1933 м) з трикутною вершиною, котра зі сходу ускладнена для підйому і спуску східцеподібними схилами.

На вершині гори знаходяться красиві скалисті утворення, а у верхній частині узгір'я з півдня і південного сходу розкидані брилові розсипища каменюк, зі сходу поряд з Туркулом знаходяться одні з найкрасивіших місць в Україні: озеро Несамовите, хребти Великі і Малі Кізли, урочище Гаджина, скали Шпиці і Ребра.

Захопленому погляду мандрівника відкриваються широкі панорами, глибокі обриви, льодовикові кари, чудернацькі химерні скали, маленькі заповідні озера, біля яких проходять майже всі туристичні маршрути по Чорногірському хребту.

Гора з самого верха багата на трав'яний покрив, нижче круглий рік зеленіють зарості криволісся з альпійської сосни і ялівцю сибірського.

На верхів'ях Туркула у щільнодернинних дрібнозлакових луках на площі в кілька десятків метрів зберігся фрагмент зростання рідкісного угруповання з пануванням горлянки дворядної (*Oreochloa disticha*). Це єдине не тільки в Україні, а й на території всього колишнього Радянського Союзу місцезростання цього виду — крайня північно-східна точка в ареалі даного середньоевропейського високогірного виду, що підпадає під абсолютну охорону.

Туркул у дзеркалі Несамовитого. Світлина Романа Рудника

Поряд зустрічаються ще рідкісні спільноти сеслерії голубуватої, костриці лежачої та біловуса стиснутого, що утворює мозаїчні комплекси з вічнозеленосочниками та зігнуто-сочниками. На скелях хребта трапляються також рідкісні представники високогірної флори, такі як рододендрон Котчі, наскельниця лежача та ін.

Днище кару під Туркулом в околицях озера Несамовитого є оселищем гіпно-во-сфагнових боліт у поєднанні з пухівко-куничниковими гірсько-сосновими суборами. Улоговина між Туркулом, Данцижем з урочищами Кізлами та Шпицями вважається найцікавішою у геоморфологічному, ландшафтному та частково флористичному відношеннях китловиною Українських Карпат. У ній добре збереглися сліди четвертинного зледеніння Чорногори. Близько Несамовитого озера зростають такі арктичні елементи, як ситник каштановий, ситник трилусковий, осока двоколірна та ін. Велику площу займають гірські соснові зарості. На схилах Кізлів росте деревій язикolistий, аконіт Жакена, ласкавець золотистий та інші рідкісні для Карпат види.

На південному мегасхилі Туркула в урочищі Озірному розташувалися монодомінантні смерекові ліси, які поширені тут від 900 до 1585 метрів над рівнем моря. У них трапляються прапоподібні дерева-флюгери, за якими можна чітко визначити напрями головних сідловинних потоків повітря, що формуються в улоговинах Данциж-Туркул і Туркул-вершина (1910,7 м), звідки повітряні маси вириваються далі в гори у місці, де долина звужується, і в подальшому набувають напрями, який відповідає напрями осі Туркульської долини.

Альпійсько-субальпійське високогір'я Туркула в зимовий час вистелене потужним сніговим покривом, для якого характерні значні контрасти товщини снігового покриву (від 20 до 300 і більше сантиметрів). На навітряних південно-західних схилах Туркульської полонини висота досягає 20 см, що пов'язане з відсутністю деревної і чагарникової рослинності. На завітрених північно-східних схилах озера Несамовите висота снігу перевищує 100-150 см. Це зумовлено, насамперед, тим, що в Туркульському карі є найбільші площі гірськососняків, а також значні зарості ялівцю сибірського.

У навколишніх лісах, на полонинах і скалах колись масовими були і стада турів та зубрів, про що власне підтверджують назви чорногірських гір — Дземброня і, власне, Туркул. Відомий прикарпатський письменник і краєзнавець Степан Пушик у статті «Буж і Довбуш у світі карпатських легенд», опублікованій у багатьох друкованих виданнях, зокрема зазначає: «Тут же, поблизу Кедроватого, що називається «Поганим Місцем», у чорногірському високогір'ї, є верх Туркул. І таких «Туркових» і «Турових» топонімів на Слов'янщині фіксується безліч»...

Географ М. Салпріянчук у розвідці «Топоніми Гуцульщини та індоарійські

Горлянка (ореохлоа) дворянна

міфи» уточнює: «Далі під вершиною Туркулом на рівенькому місці під хребтом озеро Несамовите (1750 м., пл. 0,3 га.). За вершиною Туркулом, що в чистому виді «Тур» у родинному хребті — «кул» (колі). Слід зауважити, що і вершина Гутин Томнатик, і вершина Туркул з південного сходу є неприступними, обривистими і їх «бичі» назви можуть свідчити про роль оборонних bastionів на хребті, бо з південно-західними їх відрогами, проходять старі дороги з долини річки Говерла, а сам хребет між цими вершинами має значне пониження і на деяких картах позначений як перевал».

Натомість Валентин Стецюк, львівський дослідник древньобулгарської мови, яку добре зберегли до наших

днів чуваші, у дослідженні «Булгарська топоніміка в Східній Європі» підкреслює, що «біля підніжжя гори Туркул розташоване озеро Несамовите, що дає підстави розглядати для перекладу її назви чуваське тара — вершина і куле озеро. Тобто, гора над (біля) озера».

А ось наші сусіди угорці мають свій погляд на походження назви гори. У них Туркул — сокіл. Ця назва походить від тюркського — тогрул, що в перекладі означає сокіл. Він для мадярів за легендою — посланець бога, героїчний містичний символ, першопредок і тотем Арпадів або постать найвищого бога Іштена, міфічний батько Аттили та Алмоша.

Хоча птах не став офіційним гербом держави, він є важливим національним символом, особливо популярним серед прихильників ідеї так званої «Великої Угорщини», що прагнуть повернення угорських кордонів, дійсних до укладання Тріанонського договору. Турулом, особливо на Алтаї та у степах Казахстану, називають яструба кречета — найбільшого за розмірами представника справжніх соколів. Турул з найдавніших давен був найціннішим ловчим птахом. Полювати з ним було честю і великим задоволенням. Дозволити це собі могли лише видатні або дуже заможні люди, монархи чи видатні воєначальники.

За свідченнями східних письмових джерел, добре вимуштруваний турул мав ціну еквівалентну вартості арабського коня. Особливу ціну у всі часи мали білі кречети. Саме ці птахи завжди були предметом гордості їх володарів та предметом мрій всіх соколярів (фальконерів) світу, а для мадярських племен турул був ще й своєрідним святим птахом, якому вони поклонялися здавна, особливо зі скіфських часів.

В кінці IX ст., коли угорці з первісної своєї батьківщини між річкою Волгою й Уральськими горами через південні українські степи прийшли на недовгий час у

скіфські землі, вони утворили в міжріччі між Бугом, Дністром, Серетом і Прутом союз семи мадярських племен.

Про дані часи згадує середньовічна хроніка «Gesta Hungarorum» («Діяння угрів»), написаний на межі XII-XIII ст. анонімним хроністом, який жив при дворі мадярського короля Бейли III. У давніх записах розповідається, що «Цар скіфів Юдек женився на дочці вождя Денту-Модерії за йменням Емеше. У них народився син, наречений Алмошем, в якому Емеше бачила свого майбутнього сина у вигляді сокола-турула. Це свідчило про те, що від неї через сина виникне династія доблесних королів, але ця династія буде правити в далеких землях».

Алмош швидко ріс і став гарним чорнооким, струнким і високим молодим чоловіком. Він був добродушним, щедрим і мудрим воїном. Коли юнак досяг зрілості, то став одним з лідерів Скіфської держави. Коли настав час одружитися, Алмош взяв жінку зі знатної родини. Від їхнього союзу народився син Арпад.

Витиснені зі скіфських земель «братами»-печенігами й булгарами, коаліція з семи мадярських племена («гйитмодьор» — сім мадярів) подалася на пошук нових земель в 895-896 рр. під проводом Алмоша та його сина Арпада, якого батько призначив головним військовим начальником об'єднаних сил, перетнули Карпатські гори і увійшли на Паннонську рівнину на береги річок Дунаю та Тиси. Шлях їм вказував Турул. З тих пір Турул — не тільки сакральний символ, але і знак віднайдення угорцями своєї нової батьківщини. Тут вони підкорили собі місцеве населення, головним чином слов'янське, і проживають до цих пір зовсім відірвані територіально від інших угро-фінських народів.

З так званим «віднайденням мадярами батьківщини», які тоді ще мешкали в районі Дону і Дніпра, про птаха турула згадує й інша легенда, яку переповів візантійський базилевс Костянтин Порфірородний у праці «Моєму сину Роману»: «Спустився з неба турул і вигукнув, щоб всі йшли за ним, а він відведе їх в країну Атілли. Спочатку мадяри не послушалися турула, тому розпочався страшний падіж їх табунів, а турул знову спустився з неба і покликав їх за собою. Ось тоді вони вже його послушалися і пішли за ним. І полетів він спочатку до Карпатських високих гір, а мадяри за ним. А потім перелетів гори, і мадяри їх перейшли. І поселився турул в Потиссі, а мадяри слідом йшли і поселилися там також. І побачили там милі їх оку рівнини з поживною травою і ріки з чистою, як сльоза водою. І віднайшли вони тут свою нову Батьківщину, як і обіцяв їм турул».

Під час повстання куруців в 1703 р. саме турул нібито приніс у дзьобі на Верещий перевал, як символ офіційного захоплення Паннонії, шаблю Арпада князю Ференцу Ракоці, через що повстанці перемогли в першій битві з австрійськими військами поблизу містечка Вилок на ріці Тиса.

Через 200 років після цієї битви у 1903 р., на її місці, встановили 18-метровий обеліск, увінчаний бронзовим турулом. Обеліск було демонтовано після Другої світової війни, однак вже у 1989 р. відновлено, але без птаха. Скульптура турула потрапила на верхівку обеліска лише у липні 2011 р. за згоди Президента України Віктора Януковича. Традиції ставити скульптури Турулів на землях корони св. Стефана (угорська частина Австро-Угорської імперії) походить з кінця 19 ст., коли

якраз мадари відзначали тисячоліття Угорської держави. Робилося то на хвилі національного відродження і здебільшого «в пику» старшому австрійському брату.

Турул із короною Святого Іштвана I на голові та шаблею в кігтях (символ готовності захищати свою Батьківщину) був встановлений по всіх кордонах Великої Мадярщини (в кордонах до 1920 р., коли згідно з Тріанонською угодою було ліквідовано Королівство Мадярщина). Де б не стояв турул, він завжди нагадує мадьярам про кордони їхнього королівства у Європі.

Проблема полягає у тому, що сьогодні, міфічний орел-турул захоплює українське Закарпаття — кам'яні та мідні пам'ятники із зображенням цього хижого птаха ставляться від Чопа до Рахова. Зокрема Турули в останній час встановлено в Ужгороді, Мукачеві в замку «Паланок», у Вишково, Довгому, Тячеві... Таким чином, мадари намагаються довести приналежність Закарпаття до Мадярщини.

Сподіваємося — то просто данина історії, а не експансія ідей відродження «Великої Угорщини», в тому числі і за рахунок споконвічно українських земель, через які протягом віків проходили різні народи. Орди завойовників плундрували нашу землю. Знищували в бою і підступом воїнів-чоловіків, вбивали німеччин, забирали в полон і продавали в рабство жінок і дітей. Але русини-українці виживали, і знову відбудовували свій понівечений край, заліковували нанесені завойовниками рани як на землі, так і у своїх душах. Але ми не можемо дозволити будькому, хто колись проходив через наші землі, ставити на нашій землі свої війовничі знаки, символи, пам'ятники. Якщо це дозволити, то на українській землі місця не залишиться для нас. До речі, турул був також зображений (викований барельєфно) на щиті Атілли, поводири і вождя гунів.

У нашій багатонаціональній українській сім'ї нерідко зустрічається і прізвище Туркул. Серед його носіїв є чимало відомих і знаменитих людей. Чи не найбільш шанованим з них і найдревнішим є засновник Почаївської Лаври. Про нього і його діяння збереглося серед народу багато легенд, а на їх основі в Архіві Почаївської Лаври зберігався рукописний твір «Monastyr Skit», писаний польською мовою і датований 1732 роком. На жаль, зміст цього твору і досі мало відомий. З нього дізнаємося, що живописна, багата на дичину тутешня місцевість привертала до себе увагу навколишніх мешканців. Бувало, сусідні поміщики (тобто бояри) приїжджали зі своїми людьми сюди, між іншим, не стільки для полювання, скільки за твердженням Туркула (богобоязного і благочестивого поміщика з Тарнополя — так називався колись Тернопіль) для того, щоб полюбуватися місцевістю і побачити красу її мешканців.

Приїзд поміщиків з людьми і полювання тут ще у до монголо-татарські часи відбувалися двічі на рік — восени і навесні. У ніч 25 листопада 1197 року постало перед Туркулом і його друзями мисливцями незвичайне видовисько. Навесні 1198 року 17 квітня ті ж поміщики знову повернулися сюди на полювання. В останню ніч їхнього перебування на Почаївській горі поміщику Туркулу у сні явилася Діва Марія і сказала: «Ви вибрали для себе це місце для нічного відпочинку і дуже його полюбили, і Я полюбила його, тому на ньому появилась, і буде вічно возноситися хвала і честь до престолу Отця Небесного»...

Близько 1213 року прибув до Туркула чернець з Афону на ім'я отець Мефодій, глибокий старець. Туркул усе розповів Мефодієві про свої видіння Божої Матері, показав йому і всю Гору та її довкілля. Чернець з Афону отець Мефодій зрозумів, що це Божа Мати Сама обрала Собі місце перебування на Волинській Почаївській Горі, і що тут таки треба поставити монастир. Мефодій вирішив залишити на Почаївській Горі якусь побожну пам'ятку. І він вибрав на Горі високу липу, очистив її стовбур від кори, вигладив і намалював на ній Образа Божої Матері так, як Вона явилася в сні побожному Туркулові.

Чернець отець Мефодій багато розповідав про Святу Гору Афон, яку Пречиста Діва обрала Собі за Своє улюблене місце перебування і праці. Туркул сильно захопився всім цим, і вирішив і Почаївську Гору віддати Божій Матері.

А Мефодій повернувся на Афон. Чернець Мефодій сильно підняв духом побожного Туркула, який подався теж на Схід. Невдовзі і сам Туркул подався на Афон, де перебував чернець Мефодій. Довго пробув на Афоні Туркул, а в кінці він таки намовив ченця отця Мефодія повернутися на Почаївську Гору і поставити там монастир, щоб просвітити весь Волинський край.

1219 року вони обидва повернулися з Афону і 29 серпня того ж року почали будувати монастир на Почаївській Горі. Турку і о. Мефодій взяли для цього 12 будівничих (як і Києво-Печерська лавра), і монастир незабаром був побудований. Біля них згуртувалися й інші ченці зі Сходу. І року 1220 невеликий монастир-скит був закінчений, а біля нього були побудовані й окремі оселі-келії для нових монахів пустельників. І того ж 1220 року Священноієрей Мефодій освятив нову Церкву на честь Святого Переображення.

Здавна переповідають про легендарних братів Туркулів жителі села Нагуєвичів, де народився Іван Франко. Львівський Франкознавець Р. Горак (Дзвін — 2010 — ч. 5-6 — с. 94) пише, що між селами Нагуєвичі, Нагуєвицька Слобода, Ясениця Сільна є місце, яке називається Байзар. «Колись на тому місці стояв замок і в ньому жили брати Туркули, що ворогували між собою. Один із них привів татарів, які проникли в замок підземним ходом, який показав ворогам один із братів. Вони зруйнували замок, а заодно спалили весь присілок. На Байзарі виорювали стару міцну цеглу».

Про Туркулів часто трапляються згадки і в пізніші віки. Наприклад, «Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона». (С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон, 1890-1907) зазначає, що «Туркули — дворянський рід, герба Остоя, похідний від молдавського вихідця Василя Туркула, який одержав польську дворянську достойність на сеймі 1676 р. Рід Туркулів внесений у родословні книги Волинської, Київської, Херсонської і Подільської губерній і в книги дворян Царства Польського».

Сокіл в Ужгородському замку

ШИРОКЕ ПОЛЕ

Поле, а тим паче широке, велике, урожайне для українців споконвіку було святим, тому народ багато, щиро й емоційно змальовав його у піснях, легендах і переказах.

Ось, наприклад, одна з колядок:

Через поле широкеє,

Та через море глибокеє,

Туди йшла Пречистая,

Та Пречистая, Божжа мати;

або східноукраїнська пісня:

Ой, видно село, широке село під горою,

Ой, там іде військо, козацьке військо до бою,

Іде, іде військо крізь широке поле,

Хлопці, бо то хлопці, як соколи;

чи лемківська:

Через поле широкеє

Протягнена нитка.

Чому-сь до ня не приходив,

Нічка була видка.

А це уривок з бойківської пісні :

Ой де багач оре, там широке поле,

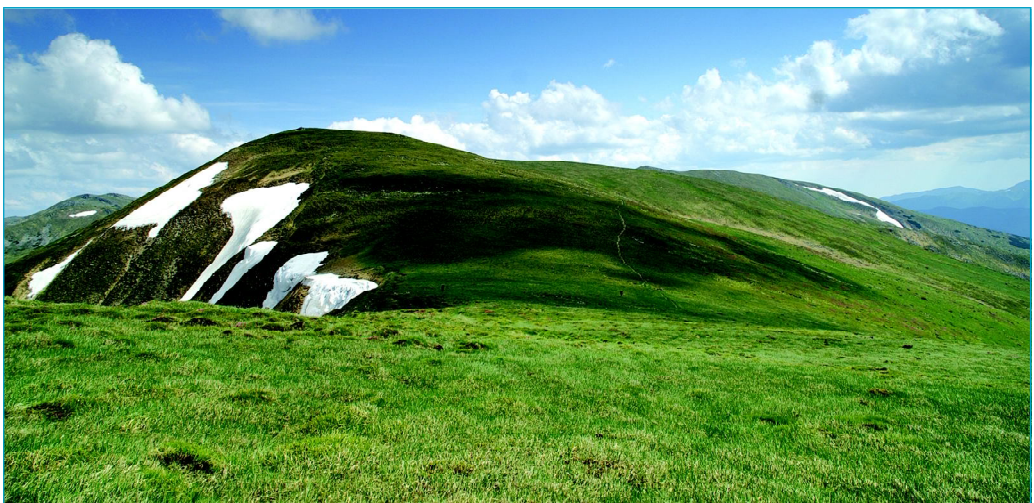
А де удівонька — вузенька нивонька.

Чому б не згадати і нашого Кобзаря. Його «Тополя» починається отак:

По діброві вітер виє,

Гуляє по полю,

Край дороги гне тополю

Широке поле. Світлина Ігоря Меліки

*До самого долу.
Стан високий, лист широкий
Марне зеленіє.
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.*

Поле в українців — це безліса рівнина, рівний великий простір, значна площа чи ділянка землі. Широке вказує на те, що поле те є безмежне, неосяжне, обширне, в якого іноді не видно видимих меж. Воно має велику ширину і, звичайно, довжину — протилежне вузькому.

Одним з численних синонімів до слова поле є гарне староукраїнське слово лан, котре на древньоруській та сучасній українській мовах означає широке поле, а в більш широкому сенсі — благодатну, орну, родючу землю або землю проживання, оскільки на неродючих землях люди не селилися. Звідси утворені такі назви, як Русколань — Руська земля, Медіолань — серединна земля, Скотландія — земля скотарів, назву якої чомусь наші предки несподівано спотворили в Шотландію; Англан — земля інглів, також спотворена в Англію і т.д. У цьому ряду ще варта згадати і нашого селянина, того, що живе на землі, у селі, селищі, тобто його місце проживання — на лану, селянин — се (той, що живе) на лану (се-лан-ин).

У гуцулів, де рівних і обширних ланів, тим більше орної землі кіт наплакав, термін широке поле більше вживається для підкреслення відчуття великого простору на якійсь обмеженій ділянці. Таким і є Широке поле, яке розляглося у верхів'ях полонинської частини Чорногірського хребта від куполоподібного Бребенескула до пологої вершини Ребер. З галицького боку його обрізають гострими шпичками-ребрами скалисті урвища, що видовишно спадають вниз у котли під горами Берберською (Бребенескулом), Ребрами і Шпичками, а з закарпатського — такого ж Гутин-Бербенського цирку з відомим озером польодовикового походження Бербенським.

Ось оце височенне чорногірське плато в обрамленні трьох з шести карпатських двотисячників посередині Чорногори — Бербенської (2035 м), Гутин-Томнатика (2016,4), Ребер (2001 м) справді у певній мірі нагадує менш-більш вирівняне захмарне поле, на якому плавний перепад висот леда що сягає більше тридцяти метрів. Про якусь помітну ширину двокілометрового проміжку вузького гірського «лану» не доводиться: він тісниться на порівняно невеликій вузькій ділянці шириною від декількох десятків до трьох-чотирьохсот метрів, вкритих альпійськими і субальпійськими луками, на схилах котрих поширені давньольодовикові форми рельєфу, сліди процесів морозного вивітрювання з характерними кам'яними розсипищами та осипищами.

Саме Широке поле маловидовищне, тому туристи несправедливо намагаються іноді пробігти його якомога скоріше, обминаючи навіть надзвичайно мальовничі місця, наприклад, вершину гори Бребенескула, на котру у більшості випадків вони навіть не піднімаються, чим обмежують себе від споглядання неповторних навколишніх краєвидів.

Ось якими побачив колись тутешні овиди Михайло Коцюбинський і майстер-

но змалював їх у неперевершених «Тінях забутих предків»: «За плечима в Івана росли вже гори і голубіли удалині. Орел здіймався з кам'яних Шпиць, благословляючи їх широким розмахом крил, чулось холодне полонинське дихання, і розрослося небо. Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смerek, в якому плутались ноги, і мхи одягали камінь зеленим шовком. Далекі гори одкривали один за одним свої верхи, вигинали хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. Здавалось, морські буруни застигли саме в ту мить, коли буря підняла їх з дна, щоб кинуть на землю та заллять світ. Вже синіми хмарами підпирали крайнебо буковинські верхи, оповились блакиттю близькі Синиці, Дземброня і Біла Кобила, курився Ігрець, колола небо гострим шпилем Говерла, і Чорногора важким своїм тілом давила землю.

Полонина! Він вже стояв на ній, на сій високій луці, вкритій густою травою. Блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом, і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові впасти до ніг.

Вітер, гострий, як наточена бартка, бив йому в груди, його дихання в одно зливалось із диханням гір, і гордість обняла Іванову душу. Він хотів крикнути на всі легені, щоб луна покотилась з гори на гору, аж до крайнеба, щоб захитати море верхів, але раптом почув, що його голос пропав би у сих просторах, як комариний писк»...

Це у гарну погоду «його голос пропав би у сих просторах», а в негоду тут може пропасти не тільки голос, а й сам його господар. Вкрай небезпечно тут мандрувати у негоду, в туман, коли, як кажуть гуцули, вуйко (ведмідь) закурює люльку, тобто на верхи сідають густі темно сірі хмари, мряка і туман.

Під час них особливо потрапляють у халепу туристи, які рухаючись Чорногорою, переважно плутають напрям руху в зоні альпійських лук, де пролягають десятки паралельних стежок, практично невидимі у дощі та мряку. Та й пересуватися по них у таку погоду теж практично справа безнадійна, бо йти доводиться обіч стежин, понад ними (саме понад, оскільки витопані плаї-рівчаки перетворюються на слизькі болотні смуги, помережані калюжами).

Не краща ситуація і взимку.

— А Чорногора, мов відьма, блима за ним більмом — сніговим полем з-під чорних розпатланих кіс і лякає. Дз-и-и... Дзі- у-у!..

Так у стилі імпресіонізму влучно описує стан головного героя Іванка у подібній ситуації Михайло Коцюбинський у «Тінях забутих предків»

Широке поле — однорідна місцевість, на якій немає яскравих приметних орієнтирів. Іноді можуть виручити колишні польсько-чехословацькі прикордонні пронумеровані бетонні стовпчики, бо більше нічого не видно, бо під носом ледь видніється трав'яний схил у непроникній густій стіні білих хмар.

Нижче лук, у заростях жерепа, які поширюються на три-п'ять кілометрів, трапляються рідко де слабо помітні стежки. Швидкість руху тут становить всього 600 метрів і менше на годину. В жерепових хащах є великий ризик загинути від виснаження. Таких випадків, на жаль, можна згадати безліч. Тому краще їх обминати, а якщо втрапив надовго у зарості гірської сосни, слід продиратися між покрученим

густим гілляччям і корінням в долину. Там спасіння!

Чорногірське Широке поле зажило недоброї слави «поганого місця», або «центру блуду», незважаючи на стоптаність плаїв та інші помітні орієнтири. Якийсь гострослов назвав його «Карпатськими Берमुдами». Тут за статистикою губиться щотретій турист.

Це стається тому, як наголошував народной учитель Антін Онищук у записаних у селі Зелениці Надвірнянського повіта в 1907-1908 роках в «Матеріалах до гуцульської демонології» і опублікованих у «Етнографічному збірнику наукового товариства ім. Т. Шевченка» «Знадоби до галицько-руської демонології», що «бувають такі місця, де чоловіка «хапається, або береться Блуд. Така Мана буде водити хрискенина и цалу ніч, а не скимит сі де він є; и сто раз буде коло того місці, шо шукав, а не трафит. Таке сі озьме голови, шо чоловік не може сі спізнати... Як чоловік або зблудиу, шо Блуд сі йме, в такім місці, то аби вівернув на собі сорочку на лівий бік, то сі зараз спамітає».

В Карпатах блуд оселився давно — іще в ті часи, коли скелі з моря росли.

Багато з тих, що мандрували горами, нерідко не змогли його щасливо оминуть. Він живе в горах, але невідомо, де саме. Про нього розказують гуцули, що він повсякчас чатує на людей, і ніхто не знає, коли стане його жертвою. Блуд — різновид нечистої сили, який не має виразної персоніфікації. Згідно з легендою — це скинутий з неба злий дух, що не встиг приземлитися і завис у повітрі. Відтак блуд чіпляється до кожного, хто випадково торкнеться його. Може набувати вигляд птаха, чоловіка, кота, собаки, світла тощо. Найчастіше він чатує на роздоріжжі. Вчепившись у людину, блуд може змушувати її блукати до повного знесилення на одному місці або завести в урвища, непрохідні зарості жерепу, болото чи іншу пастку. Серед численних захисних засобів проти блуду бажано знати свої дні народження і хрестин; пригадати, на який день припадав Святий вечір і які страви тоді подавалися, або хто стояв праворуч від людини, що заблудилася; перевернути на собі сорочку та ін. Розсіюється блуд, як і інша нечиста сила, з першим криком півня.

Це дивне відчуття вселяється у людину, якої чіпляється блуд. Вона ніби знає у якому напрямку іде, а потім виявляється, що невідомо, де вона знаходиться. Або ходить, ходить, заплутується стежками і дорогами, а насправді стоїть на місці.

Щось подібне саме на Широкому полі пережив відомий на Буковині посол до

З вершини Бербенської починається Широке поле

Шпиці у тумані

гось вівчаря Семена, котрий тією дорогою «тільки в життя ходив, як єм досі не сходив», а вже за його провід його пан «встиду не буде мати».

— Не більше ми вандрували в сонцю, як з годину, згадує у книзі Єротея Пігуляк. — Данческо (гора Данциж) закурив собі. З него зсувається мрака до нас. В коротці обняла нас густа хмара. Я Семена не бачу, а він мене не видить. Така густа хмара, що навіть плаю не розпізнаю. Ми кличемося, аби не згубитись. Часами треба хилитися і мацати рукою чи ноги ще на плаю, чи вже збочили. Сідаєм, причікуєм, але не помагає. Хмара обняла нас так приліжно, як мати дитину, хоть ми не тужили за такою мамою. Встаємо, пробуємо іти далі. Часами протягне вітерець, мрака заметушиться, прорідне на хвильку і дасть провидіти, чи ми на плаю. Такої одної хвилини побачив я себе над стрімкою пропастю. Лиш на пів кроку вліво спадала гора простою стіною на яких 1000 метрів в долину.

В мені застигла кров. Кличу Семена. З безодні виростають ostrі скелі, як турецькі мінарети або ребра якого надземного потвору. Вітром занепокоєна мрака крутиться поміж тими шпильми сивими клубками або довгими туманами, як гаде, як жадобні жертви духи. Вони ба звивалися, ба розвертали, то злучувалися знову, розставалися або розпливалися. Хвилями займе мрака все, а скелі тут виринуть, тут потонуть в сивім морі туманів. Величавий, страшний, займавий образ.

Я крикнув тривожно: «Семене, а се що?»

— Се Шпиці, пане.

— Шпиці? — Влучніше не міг народ назвати сі скали.

Жаль мені було, що через мраки не мож було проглянути в цілу глибину страшного яру аж на спід.

Пішли ми понад тою безоднею плаєм далі в гору, аж вилізли на полонину з другого боку того самого яру...

Надивившись доволі на той займаючий образ природи, рушили ми в дорогу, віддаляючись від яру поволі на право. Прийшли ми до скалистої кичери величезної гори. Питаю, що за гора? Каже Семен: «Томнатик». Дивлюся до карти, там стоїть зазначено 2004 м (насправді 2016 м) висоти. Семен звертає попри кичеру направо, а на карті веде наш плай наліво. Кажу: «Семене, ми сходимо з дороги, ми повинні лівим плаєм іти».

Віденського парламенту й Чернівецького сейму, письменник, педагог і громадський діяч Єротея Пігуляк, який яскраво змалював свої митарства і поневіряння у розділі «Блуджу» другої частини книги «Верховинські згадки. Над озером» (Чернівці, 1909. З друкарні «Руської Ради» в Чернівцях, під зар. Ів. Захарка).

Одного разу він обрав собі пішу дорогу з Ворохти до Шибенського озера. Під Говерлою в одній з чорногірських колиб наймив собі у провідники яко-

— Або я веду, або ви ведіть, пане. Я ще за мій провід не мав ганьби та й не буду мати, — відтяв Семен.

Я замовк. Думаю собі, як він так рішучо говорить, то мусить добре знати до-рогу. Пішли ми лівобіч кичери каменистим плаєм, а за час веде плай поміж чигір полониною в долину. Там далі, виджу, спадає полонина геть у діл без сполучення. Десь з обіча видобувається дим. Туда далше на полудне в долині виджу ріку та й якесь велике озеро голубіє.

— Що то за озеро генде, Семене?

— То, — каже, — гать в Дземброни!

— Та же нам не на Дземброню дорога, Семене, та й гать в Дземброни лиш як добре корито, а не як ото озеро. Ми блудимо Семене.

Семен мовчить. Ще йдемо якусь хвилю і видимо, що полонина кінчиться, спадає стрімко в долину.

— Семене, вертаймо до Томнатика, а відтак підемо плаєм наліво, як я казав. Пора полуднішна, ще час.

Завертає Семен, близимося до кичери Томнатика. Тут починає Семен крути-тися кочилом. Коло одного каменя завертає вже третій раз і не видить того. Я виджу Семена взявся блуд, він не в силі розпізнати, де він є.

— Стій, Семене, тепер вже я буду провадити. Вертаймо назад туди, де дим було видно, там довідаємося, куда нам дорога.

Семен спустив ніс до долу та й іде за мною. За димом дійшли ми до якоїсь застайки. Із великої застайки вийшов чоловік, став та й ожидає нас спокійно. Вид-жу не наш чоловік. Капелюх инший, китар инакше шитий, гачі білі, в долі вузкі, пристають до ноги...

Питаю: «Що то гень за ріка? Та й то озеро?»

— То Тиса, а то гать на Тисі.

— А змилюте ж ся! Та же Тису й Говерлю лишили ми рано за собою! Семене! Як провадили ви мене?

Семен спустив ніс ще більше в долину.

— Відки ж йдете ви, та й куда дорога вам пане? — питає бовгар.

— З Ворохти на шебенівське озеро, — кажу єму.

— Ви ще можете сьогодні на ніч зайти на Озеро, я знаю добре, де воно стоїть...

— Ви зійшли з хребта полонин сюда на угорське обіча гір. Тепер не будете туди вертати, а підете вже сими обічами плаєм далі, угорским боком. Я відпроваджу вас на сусідну полонину. Нею зайдете до «скотарок», а там най-дете вже когось, що вам вкаже дальшу дорогу...

Ось такі непередбачувані чуда тво-ряться на загадковому Чорногірському Широкому полі чудес...

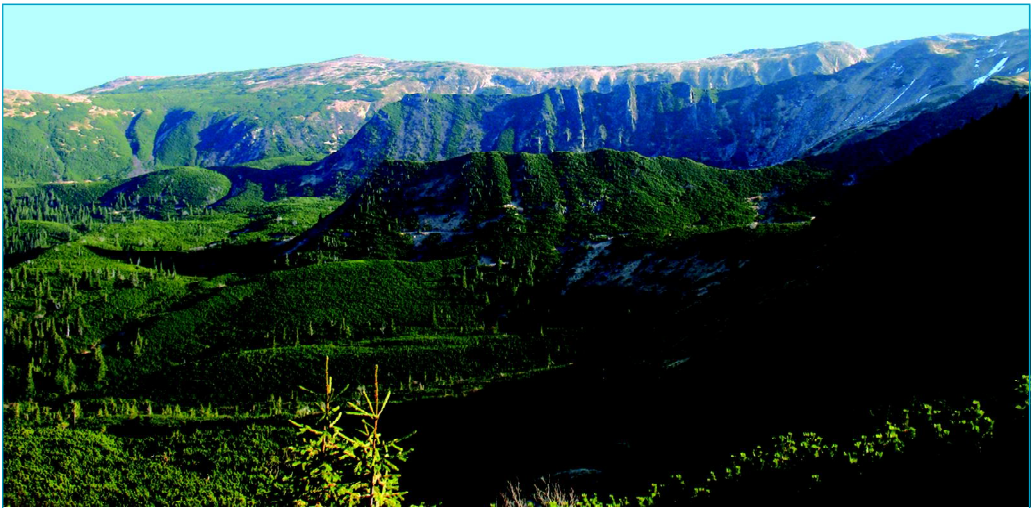

Кляуза на Бальзатулі

ВЕЛИКІ І МАЛІ КІЗЛИ

Великі і Малі Кізли разом із сусідніми Шпицями утворюють найцікавішу геоморфологічну, ландшафтну та флористичну кітловину Українських Карпат. У ній добре збереглися сліди четвертинного зледеніння Чорногори, завдяки чому тут яскраво виражені найхарактерніші риси Чорногори — котли і уступи, перерізані жилами спадаючих з них потоків, моренових валів і численних озерець. Саме котел Данцижа з двома рядами кінчастих Кізлів — Малих і Великих, які своєю формою нагадують природні замки і фортеці, що врізаються у піднебесся гострими шпилями башт і зубатими кам'яними пилами охоронних стін, вважаються еталоном льодовикових краєвидів.

Вони чарують своїми фантастичними гострими гранями вершин пірамідальної форми, які вляглися у величезному гірському котлі-цирку двома паралельно покладеними велетенськими тригранними призмами, які мов двосхилий гостро-

Котел з Малими і Великими Кізлами. Світлина Марії Томич

верхий дах гуцульської хати, утримуваний на кізлах (кроквах на даху будинку) здаються тут такими ж древніми і давніми, як весь наш світ. Це єдине в цьому роді явище в усіх Карпатах. Один з перших дослідників наших гір порівняв їх з місячними горами. На Кізлах сформувались специфічні вузькі гребенеподібні форми химерних хребтів, розцяцькованих майже вертикальними валунами, які здалеку видаються майже іграшковими, через тисячолітні руйнування з обох боків великими льодовиковими масами скал на коротких відрогам головного Чорногірського хребта.

У геоморфологічному плані вертикальне залягання пластів пісковиків чорногірської світи на шпилястих міжкарбових гребенях Великого та Малеого Кізлів називають карлінгами (каровими гребенями), де колись залягали льодовики і котрі віднесені до геологічних пам'яток неживої природи.

Дана пам'ятка не має аналогів в Українських Карпатах і загалом в Україні.

Тут яскраво проявляється характер гірського рельєфу, котрий безпосередньо впливає на рух повітряних мас, коректує їхні напрями і швидкість. У місцях, де льодовики залягали на протилежних схилах однієї гори, на вершинах і схилах тепер часто трапляються поодинокі прапороподібні смереки. Загальна їхня орієнтація збігається з напрямом долини, де збереглися великі масиви заростей гірськососнового криволісся і вільхи зеленої. А ось неперевершеної краси скелі-стовбці Кізлів і досі залишаються батьківщиною чарівних ломикаменів та едельвейсів. На верхній межі лісу (1400 м н.р.м.), велику площу займають гірські соснові зарості, серед яких знаходиться єдине в Українських Карпатах місцезростання рідкісного бореального виду — ліннеї північної.

Серед полонинського різнотрав'я зустрічаються фіалка відхилена, арніка гірська, дзвоники карпатські, шафран Гейфеля, сон білий. За полониною згрупувалися чагарники, серед яких зростає карпато-балканський ендем — рододендрон східнокарпатський (в народі «Червона Рута»), який у червні тішить око навіть найчерствішого туриста своїми суцільними рожевими ковдрами квітів.

Близько Несамовитого озера зростають такі арктичні елементи, як ситник каштановий, ситник трилусковий, осока двоколірна та ін. На схилах Кізлів росте деревій язиколістий, аконіт Жакена, ласкавець золотистий та інші рідкісні для Карпат види.

Завдяки переходу від лісового поясу до субальпійського тут можна зустріти як лісових так і високогірних представників тваринного світу, серед яких: ведмідь бурий, рись, куниця лісова, кабан, олень благородний, різні види нориць. З птахів водяться боривітер звичайний, сапсан, глухар, тинівка лісова та альпійська, дрозди білозобий та чорний. Плазуни представлені гадюкою та ящіркою живородячою. Із земноводних зустрічаються жаба трав'яна, саламандра плямиста, карпатський і альпійський тритони...

Навіть байдужі до природної живописної краси природи люди, хоча б раз побачивши її на Великих і Малих Кізлах, не зможуть залишитися до неї байдужими уже назавжди.

Скеліні виступи на Великому Кізлі.
Світлина Тараса Михайловича

Малі Кізли. Звідси виглядають як піраміда

ШПИЦІ

Уже майже півтора години дванадцять найзавзятіших і найвправніших пар веселили себе й інших гостей на весіллі в селі Ільці Верховинського району популярним тут танцем «Решето».

— Щось подібне до нашої «Голубки», — мовив не то для себе, не то для своєї дружини мій племінник.

— Вашій «Голубці» так далеко до нашого «Решета», як горобцеві до беркута, — несподівано втрутився у розмову один з місцевих парубчаків. Щоб не викликати суперечку, ми перебралися до столів, щойно накритих гарячим банушем з половинською бриндзою. Пекучих напитків теж не бракувало. Тож народ і тут добряче веселився.

Стара гуцулка, що сиділа якраз навпроти мене, хильнувши чергову чарчину, пахнула з люльки таким тютюнцем, що мені аж дух сперло, через хвилю затягла старовіцької. Її підтримала застільна компанія. Слів співанки я не знав, то нічого не залишалося як уважно слухати.

Почув'єм тоді, що на Шпицях (1860 м) — одній з вершин Чорногори у страшних темних кам'яних підземеллях Дід Первовічний стереже, щоб не зірвався з ланцюга лютий Гаргон (Арідник, біс), бо тоді настане кінець гуцульському світу:

З первовіку у Шпицях, на верху високім,
Мов за дев'ятьма морями та в краях далеких,
Сидить Гаргон, прикований дев'ятьма ланцями.
А той Дідо Первовічний днями і ночами
Коло него варту держит. Якби ся порвали
Тоті ланци, що Гаргона ними приковали,
Тогди ціла Гуцульщина марно пропадає,
А Антихрист на всім світі панувати має.
Не вірите? Не пробуйте цього доходити,
Бо старі люди казали: дотів будем жити,
Ми будемо на цім світі лиші тривати,
Доків будуть в живний четвер ватру розкладати,
Доків будуть писанкарі писанки давати,
Доти Дідок Первовічний буде силу мати.*

Шпиці. Світлина Ігоря Меліки

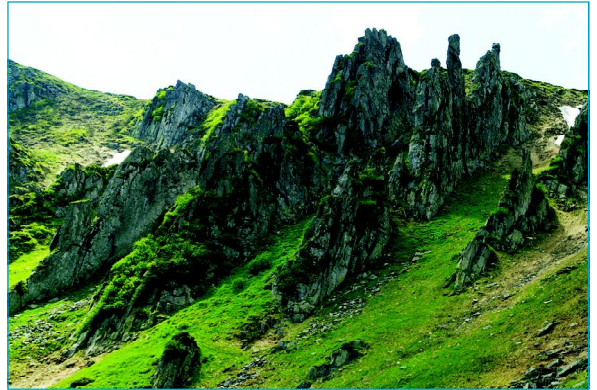
— Походить той Дід Первовічний від славного племені воїнів-велетів, які появились з бурхливих вод чи з гарячого лона матері-землі, коли гори почали з моря рости, — роз'яснювали мені про Діда, перебиваючи одна одну, дві старенькі застільні співачки, здивовані моєю необізнаністю. — Газдами світу вони ставали, в різні країни королів і царів із своїх рядів виряджали. Коли велети вирушали в далекі мандри, зносили вони зі всіх країв світу скарби незмірні на зберігання у скельних коморах. Для далеких поколінь їх на добру справу призначили. Стражниками поставили зв'язаних клятвою старців.

Сидить в Шпицях у кам'яній коморі за діамантовим столом могутній Дід Первовічний. Він не тільки стереже Гаргона і скарби великі, але й читає важку книгу правіку про незапам'ятну старовину та про майбутню зорю світанкову. Там він перебуватиме доти, поки не появиться на світі такий старець, що зможе його замінити на варті важкій і почесній. Тоді Дід Первовічний повернеться до своїх прадідів-велетів, щоб розказати їм чи жива ще на світі правда предвічна, чи малюють ще люди писанки. Якби це лиш перестали робити, втратив би Дід Первовічний свою силу і не зміг би втримати злого Гаргона.

— Є у наших горах про цього нехриста ще й інша байка, — підключився до бесіди старенький гуцул. — Народ повідає, що батько незгоди і володар насильства Арідник-Гаргон прикутий у Шпицях на краю мідного току до стрімкої величезної скали залізними ланцями. У тому місці завжди висять такі страшні тумани, в яких ніхто нікого не може побачити і розпізнати. Туди світло ніколи не пробивається, бо дано тим туманам там панувати, тому туди не долітає ні людська пісня, ні щебет птахів, бо відбиваються вони від тієї водяної паволоки.

Аридник постійно гризе зубами мідний тік і скелі. Весь час кров вивергається з його морди рікою. Вичерпався б, витекла б геть з нього кров, пропала б його міць, але прислужники — чортенята і чортівські гайдуки добувають весь час йому нові сили. Має він ще й 12 кривих надійних помічників. Вони повсякчас нишпорять серед людей селами та містами, черпають людську кров, людську силу і приносять у великих козячих бурдюках своєму князю тьми та про все побачене розказують йому. Коли він чує, що люди живуть бідно, поміж собою сваряться, б'ються, воюють і судяться, то дуже тішиться і так голосно сміється, що аж гори трясуться. Тоді й ланци його слабнуть і можуть тріснути й випустити на волю свого полоненого.

Коли ж його посланці розказують, що люди живуть мирно і в злагоді, він страшно нервується, впадає у відчай, а ланци від того ще сильніше стискають його тіло. Але найбільше боїться нехрист вістки про те, що люди продовжують писати писанки і дарувати їх один одному на Великдень. Тоді Гаргон з люті б'ється голо-

Шпиці. Світлина Ігоря Мейки

вою об стіну, верещить так голосно, що аж з того громи і блискавиці утворюються та землетруси відбуваються. А ланци так міцніють тоді, що ніхто не зміг би їх розірвати.

Кажуть, що Бог про це місце забув, бо коли б хоча на мить згадав, світло б туди почало проникати і ним би вмить скористався князь тьми. Тому, як розказував Ільцівський священик Софрон Витвицький у книзі «Історичний нарис про гуцулів» «у нападах гніву гуцули клянуть: «Аби тя по верхах, а кости твої по Шпиціх серед ночі носило!» Коли ж гнів доходить щонайвищого ступеню, то гуцули, вилупивши очі, наче жаба у болоті, верещать: «Аби тя грім тріснув!» чи «Аби тя смага та й плута побили!».

Слово плута походить від імені поганського божества Плутоса, а вислів смага, певно, від смуга — чорний знак на грозових хмарах, адже зичать цими словами нещастя. Плута — те саме у гуцулів, що плова — злива, раптовий дощ, сльота.

Народ розказує, що саме тому навколо під Шпицями збереглися великі ліси. Теменні ліси. А в тих лісах видно два великі камені. Один камінь має 50 сажнів, а другий камінь має 25 сажнів. У тім великім камені, що має 50 сажнів, є велика комора опришків. З того каменя, що має 25 сажнів, є тисова берь (міст) на той великий камінь. Тота берь стояла там ще недавно. Але тепер упріла та й, кажуть, упала вже.

Там, на тім великім камені, є вироблений ганок і оплетений шинами залізними. В тім ганку є дзвін, котрий в усі урочисті свята дзвонить. У тій коморі сиділо сорок опришків 60 років. І наносили туди стільки грошей, що ще було більше на два грейцарі, як у цілій Австрії. Така там сума є непроторенна.

Оті багатства понатыгували сюди опришки ще перед Олексою Довбушем. Зимував у Шпицях і Олекса Довбуш. Про його перебування в них нагадують і названі народом скелі Шпиць Довбушеві кам'яні театри.

Народні перекази оповідають, що тут ватажок міг годинами любоватися надзвичайною мальовничістю найкращих на всі Карпати велетнів-скель, що нагадують споруди готичної архітектури — високі, шпилясті з безліччю гостроверхих відростків з гніздами, балконами, заглибленнями, нішами. Вони подібні і на башти, і вичурні ганки, і на загадкових звірів, птахів, мають обриси людей. Ось лише деякі

їх назви — Диво, Чернець, Дракон, Сироти, Дід і Баба, Вежі. Тому й не дивно, що народна фантазія саме тут, у кам'яних підземеллях поселила Діда Первовічного, розмістила опришківські комори, повні скарбів.

— Та коли не мож їх добути, — з сумом повідали мені на весіллі.

— А чому ні, — засумнівався я. — Он у вашому селі Ільцях польський краєзнавець Оскар Кольберг записав у 1876 році у плебанії священика Софрона Витвицького і вмістив у книзі «Покуття»

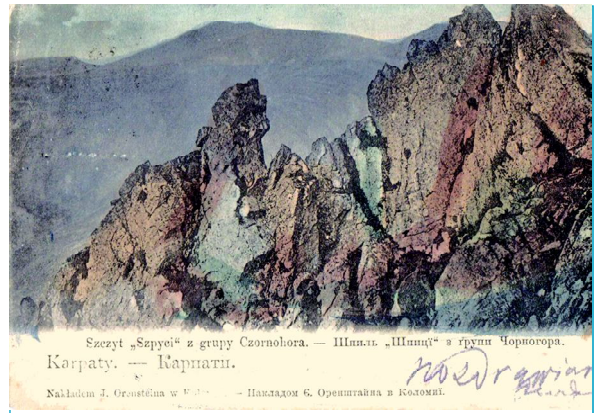
Скала Диво.
Світлина Ігоря Меліки

оповідь про те, що в Чорногірських Шпицях береже ті опришківські скарби біля живої ватри старезний дід (мабуть, не Дід Первовічний, а якийсь інший). Коли про те довідалися три молоді жінки стрільців-братів, вони вдома загасили весь вогонь, і сказали своїм чоловікам, що не дадуть їм теплої їжі доти, поки вони не принесуть живого вогню з гір. Спочатку по нього пішов найстарший. Дід погодився віддати йому вогонь і багатство, якщо стрілець розкаже якусь таку небилицю, в яку ні за що не повірить господар комори. Якщо ні, то не матиме вогню, ще й змушений буде дати вирізати зі своєї спини пас шкіри. Найстаршому братові так і не вдалося нічого добитися від діда. Повернувся він додому осоромлений. Така ж доля спіткала і середущого, а от молодший зумів перехитрити діда, добився своїми небилицями від нього заперечення, а отже вистриг з дідової спини аж три паси шкіри, двома з яких залатав рани своїм братам.

Жінки вже давно зрозуміли свою помилку, тому дуже зраділи ватрі, брати братові, які ще й взяли за розум, піднялися на кониках на найвищу вершину Шпиць і прогнали діда лютого. На згадку і за його душу взяли вони собі маргаретовий, брильянтовий і золотий стовпчики. Брильянтовий стовпчик продали і з каменю на тому місці, де дід сидів, церкву збудували за прощення його гріхів. Але люди з часом дуже розмножилися, не хотіли каятися і церкву відвідувати. Бог ударив по тому храму, накритому мідною бляхою, громами і блискавицями. Будова розсипалася, але що вона все-таки колись була, люди пам'ятають і на Шпицях тієї скали з червоним страшним знаком і досі Церквами називають.

Подібні скали є в Чорногорі також під Мунчелом у Кізіх Улогах та біля Говерли. Виступаючі частини скал, а іноді і цілі скали гуцули ще звуть ребрами. Вони утворилися з вузьковерстових олігоценських пісковиків, перегороджених покладами м'якого лупака, який вивітрившись, залишив прямовисті, високі і вузькі кам'яні скальні утворення найфантастичніших форм. Ці могутні скали-стовпи гуцули називають шпицями. Звідси й сама назва гори Шпиці.

Якщо добиратися сюди з верхньої частини села Бистреця, то чим далі йти вгору проти течії ріки Бистрець, то все збільшуються відстані між садибами гуцулів. Ще трохи ходу і відкриються долини потоків — Кізі, Мреїв або Гаджини і власне Бистреця. У південно-західному напрямі дорога піднімається щораз вище й вище і через 2,5 кілометра роздвоюється. Праворуч — урочище Гаджини (котел під горами Ребра і Шпиці), а ліворуч — природні ворота, утворені схилами Шпиць і стрімким схилом Кедроватого (бокового хребта від Ребер). Минувши хвойні зарості ялиці, східною стороною потоку попадаємо до криниці Довбуша, де за народними переказами набирався сил цілющою водою ватажок опришків. Польський

Скала Дракон у Шпицях Довоєнна поштівка

письменник Станіслав вінценз у тетралогії на «Високій полонині» оповідав, що тут колись перед старим пастухом Семеном відбулася з'ява Матері Божої.

Відпочивши біля криниці, ще трохи долаємо круті гірські кручі і перед нашим зором відкривається велична панорама головного хребта Чорногори у найвищій його частині.

Саме тут є своєрідне перехрестя досить популярних як серед місцевих жителів, так і серед туристів, стежок. Одна з них (південно-західного напрямку) виводить схилами Гомула на одну із відног головного хребта Шпиці — унікальної скарбниці Чорногори. На скелях і поряд з ними зростає низка рідкісних рослин, частина з яких збереглася лише тут. Шпиці по праву вважають візитною карткою Чорногори, одним із унікальних витворів карпатської природи.

Сама куполиста їх вершина, що піднялася на 1880 метрів над рівнем моря, не представляє значного інтересу. Мрією будь-кого, хто сюди забирається, є можливість милуватися краєвидами, які можна спостерігати з неглибокого сідла між Шпицями і головним хребтом Чорногори.

Піднявшись на головний хребет Чорногори, можна через якийсь час звернути ліворуч на південь, обійшовши траверсом праворуч гору Ребра, прийти до розгалуження гребеня головного хребта, де у глибокій ущелині видніється (як помилково вважається) найвище розташоване в Українських Карпатах озеро Бребенескул (1801 м).

Самі скали Шпиць простягаються на 400 метрів п'ятнадцятьма коридорами аж до льодовикового цирку. Гуцули називають цирку котлами. Між хребтами-відгалуженнями Погорільцем-Кедроватим і хребтом Шпиць їх є аж три великі — розміром 400х500 метрів і два малі — 300х400 метрів. Вони вражають уяву своєю неповторністю і красою. Південно-західні, західні і північно-західні схили цирків круті і обривисті, порізані тимчасовими водотоками. Східні і північно-східні частини котлів відділені кількома моренними валами, які є кінцевими моренами льодовиків, що сповзали з основного хребта. Те, що їх кілька, свідчить про кількаразове їх сповзання зі Шпиць.

Моренні вали порізані струмками. Дно цирків покрите заростями гірської сосни (жерепу), кам'яними розсипами, скупчення яких утворюють своєрідні карпатські куруми. Поміж скалами народжуються численні потоки.

З тих, що б'ють між Говерлою і Шпицями, виникає Прут, а між Шпицями і Мунчелом — Бистрець, одна з найбільших рік, що впадає у Чорний Черемош. Потоки у високогір'ї лежать в амфітеатральних китловинах, засипаних з одного боку камінням, що спадає за течією рік немов по східцях, а з інших боків, замкнених прямовистими скелями. Ті китловини гуцули називають уло-

Зорі над Шпицями.
Світлина Катерини Красницької

гами (в них каміння лягає, улягається).

Ще здавна ними пролягали основні піші для людей і маржини стежки в Угорщину з Верховини через гору Костричу і Шпиці до Сегета. Ними користувалися тільки влітку, бо взимку в Чорногорі лежить кількадеметровий сніг.

Особливо було людно на Шпицях в часи ярмарків у Сигеті, які проводилися в перший понеділок кожного місяця. До речі, за такою традицією вони відбуваються й тепер. Найбільш грандіозний ярмарок збирався на християнське свято Федора.

Колись ще в античні часи Прикарпаття і Покуття мали тісні торговельні зв'язки з римськими провінціями Дальмацією і Надрейням. Продаючи гуцулам скляні, керамічні, металеві вироби, прикраси із золота, срібла, намисто, римські купці закуповували худобу, шкіри, хутра, віск. Такі зв'язки тривали і пізніше.

Бальтазар Гакет у 1793 році писав, що «понад Черемошем проходив тоді головний шлях, яким переганяли купці худобу з Волині, Поділля, Південної України на Угорщину, а вірмени для торгу худобою осіли в Кутах».

Польський дослідник М. Горн наводить дані, що цим шляхом переганяли від 20 до 25 тисяч волів щорічно. Інші польські дослідники (Гольда і Степовський) твердять, що цим шляхом йшло від 72 до 90 тисяч голів щорічно.

На думку галицького історика XIX ст. І. Шараневича Прислопський, Яблунецький (Татарський) і Путильський перевали активно використовувались для обміну між населенням Прикарпаття і Трансільванії, Семигороддя. За останні роки вздовж цих шляхів Карпатська етнологічно-археологічна експедиція виявила десятки городищ, давні культові й оборонні пам'ятки.

1 серпня 1839 року саме цим шляхом добрався на Закарпаття один з засновників «Руської трійці» Яків Головацький, який у листах своєму львівському товаришу, відомому чеському письменнику і вченому Карелу Запу образно змалював свою мандрівку в гори, які перед його здивованим поглядом виглянули «з мряки і показали своє скалисте тім'я, забарвлене в заламах білим снігом. Ми їхали (на коні) полонинами все вище і вище, вже увійшли в смугу жерепу, що стелить по землі свої повзучі хиткі гілки. Вони наїжачували гострі колючки між скелями та зеленіли біля білого снігу, що лежав у ярах і в горах; вузька стежка між ними вивела нас аж до верхів'я Чорногори. Тут лишили ми гуцула з кіньми, й, покріпившись, почали дертись на гору. Треба було довго повзти по скелях, укритих мохом і травою; часто мусили перепочивати. Нарешті досягли самого верха.

Я вийшов на скелю, з якої било чисте джерело і збиралось у мале озерце. Мене обвіяв холодний пронизливий вітер, груди дихають вільним повітрям, серце б'ється прискорено, забуваєш суєту буденності... Я побачив себе в країні величезних гір; куди не глянеш — на

Скала Сфінкс у Шпицях

схід чи на захід, на північ чи на південь — усюди сині вершини, одна з-перед другої рветься вгору. Тисячі й тисячі вершин поставлені в ряд, одні за одними, наче ціле військо. Це військо стоїть на сторожі, не пускаючи сюди завойовників; вільна, незаймана, не заплямлена кров'ю ворога земля, що не бачила диких орд, навала яких, сунучи підгір'ям, заливала й руйнувала Європу...

Вже полудень, але сонце пригріває, ніби навесні, сніг поволі тане й стікає під сухим мохом, яким найбільше вкрита вся Чорногора. Небо над нами чисте, без звуку, не чути ні співу птахів, ні дзижчання мухи, тільки вгорі ширяють розлогими крилами три орли і дивляться вниз, неначе дивуються, що то за відважні люди видряпалися на цю гору?»

Та найбільше народу на цій горі збирала все-таки не дорога на сигетські ярмарки, якою тепер ніхто і не користується, а липневі дні. На Йвана Купала ішли і йдуть гуцули на Шпиці за чарівним зіллям, щоб настарати його на ліки та різну ворожбу на весь рік. На тутешніх полонинах Шпиці та Гаджина росте найбільше

найкращого зілля — омега, підойма, тоя, невісточки, головатень, кучерявець, нитота, грань, брустурник та інші. Молодші дряпаються за ним по урвистих скалах, а старші збирають його по лісах, між ломами, на полонині. Навколо росте багато чорниць і брусниць.

Тут трапляються такі рідкісні представники флори Гуцульщини й загалом Українських Карпат як крупка карінтійська, сосюрея альпійська, борщівник карпатський, верба трав'яна та ін. Лише на єдиній із вертикальних скель Шпиць збереглося невеличке, єдине в Чорно-

Гаджино зі Шпиць

горі, оселище едельвейса (білотки альпійської), яка, як зазначав Антоні Реман, зростала на скелях і під скелями Шпиць, а пізніше найвірогідніше була знищена туристами й місцевими жителями. В минулому на цих скелях зростали також солодушка гірська і дріада восьмипелюсткова, але в післявоєнний час вони не були виявлені.

Отож на Шпицях кожен допитливий може завжди знайти немало цінних скарбів.

Чи не тому й тепер гуцули любляють наспівувати собі старовіську співанку про те, що

Хто раз цисі гори видів, забути не може.

Бо під ними полонини, як море широкі,

Там худібку випасають через цілі роки.

Полонини, як барвінок, стрімкі, як лотоки,

Та в них громи виблискують, як млинські потоки.

А як глянеш на Гаджину, там орли літають,

*А у Шпицях виводяться, бо там гнізда мають.
Чи знаєте, люди добрі, що це таке Шпиці?
Та це такі дивні скали, як стовпи з ялиці.
У цих скалах, як у місті гамору та крику,
Тамки має уся птаха охоту велику.
Та ни мож си надивити та надивувати,
Що таку верховини можуть красу мати.
В самим верьху — буйний орел свий посидок маї,
Пониж него — дикий готур тай пугачь дрімаї.
А ще нишиє — сови, тані из половиками,
Гнізда собі извивають разом з оріпками...
А зазулька в Буків'єні єк зачне ковати,
То ни мож си наслухати, тай налюбувати.
Вже ни знайш шо слухати, на шо си дивити,
Ци на Сиглу, ци на Шпиці, ци там си лишити?...
Ни можеш си надивити, тай начюдувати,
Ску, тота Чорногора, может красу мати!*

Шпиці справили незабутнє враження не на одного відвідувача. Зачудований їх красою, перебуваючи за залізною завісою Радянського Союзу, письменник Гнат Хоткевич з жалем писав: «А ви, сто-крат прекрасні Шпиці... Не побачити мені вже вас... Як хлопцем прийшов я туди уперше... Мов вишкірені зуби яко-гось повергнутого на землю чудища, стоять ребра, а між ними похило і тра-ви. Зелені-зелені»...

Шпиці перед грозою

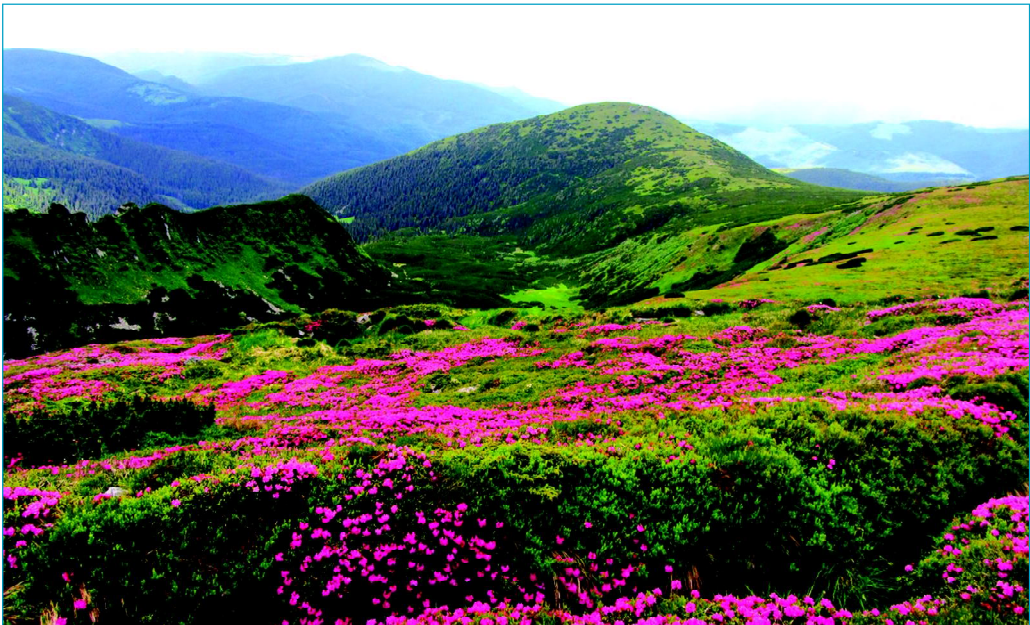
*Дехто замість Шпиць у цій пісні наспівує «у Гутині», який знаходиться не-далеко від Шпиць, і куди гуцульська народна уява найчастіше поселяє усі нечисті сили, особливо Арідника-біса та його служниць відьом

ГОМУЛ

Чітковиражена конусопірамідальна вершина гори Гомул (1787,6 м) дещо віддалена від основного Чорногірського хребта. Розташована вона у Надвірнянському районі Івано-Франківської області на території Карпатського національного природного парку. Гомул не має власних відрогів, але в той же час є відрогом гори Шпиці, яка у свою чергу є відрогом головного хребта Чорногори.

Гомульський відріг вважається найкращим, найправильнішим, найохайнішим і найпривабливішим у всьому Чорногірському масиві. Воно й не дивно. Він є межею двох найбільш популярних серед туристів та місцевих зільників Гаджинського і Туркульсько-Данцизького урочищ з їх знаменитими і неповторними скальними утвореннями Шпиць, Ребер, Малих і Великих Кізлів, Несамовитим озером, Прутськими водоспадами, кедровим лісом у Кедроватому-Погорільці та унікальним багатством рідкісної й цілющої рослинності.

Гора Гомул вкрита трав'яними та напівчагарниковими альпійськими луками. Це одна з вершин, де проходить найвища у Чорногорі верхня межа смерекових лісів (1625 м), вище якої сформувалося криволісся з сосни гірської та вільхи зеленої. Але тут зберігся не просто ліс, а справжній заповідний праліс віком 110-170 років, що розкинувся на схилах між полонинами Маришевською, Гомулом та Пожижевською. Він має надзвичайно важливе наукове значення для структурно-функціонального дослідження природних екосистем смереки. Особливий інтерес викликають також характерні для такого лісу східнокарпатські ендеміки, такі як нечуйвітер трансільванський, нечуйвітер Волощак, медунка Філярського, жовтець

Гомул. Світлина Юрія

карпатський, жеруха Опіца. Вершина гори кам'яниста, покрита криволіссям із со-
сни гірської (*Pinus mugo*) та ялівцю сибірського (*Juniperus sibirica*). На північно-
східному схилі гори добре простежуються лавинні лотки, які порушують лінію
верхньої межі лісу і поросли вільхою зеленою (*Alnus viridis*). Вона зростає на
гірських лучно-лісових ґрунтах і лише, як єдиний виняток у Чорногорі, на торф'яни-
стих «підвісних» ґрунтах Гомула.

Під час Першої світової війни на цій горі був розміщений штаб австро-угорсь-
кої армії та артилерійська батарея, які вели бойові дії супроти російських військ,
оборонні фортифікації проходили по сусідньому гребені хребта Маришевської.
Сьогодні як на Гомулі, так і на Маришевській, ще можна знайти залишки окопів та
колючого дроту.

Гомул і досі ховає у собі від людського ока і значно вагоміший скарб. Про це
можна дізнатися не тільки з розповідей місцевих гуцулів, а й зі спогаду якогось
мадяра у Сиготі у повісті Гната Хотке-
вича «Довбуш». Він зізнався відомому
у горах газді, власнику полонини Гропа
у Чорногорі Фоці Шумеєвому з села
Ясенова поблизу Верховини: «Ск сі вий-
де зверхе на Чорногору, то видти, з загі-
рського боку на тім хребті, під самою
Гомолов, є скала. А в ті скалі є зверхе
під плитов закопані гроші. Нас там, кає,
— принесли раз трицет легінів, що мог-
ли грошей, і там закопали. Тоті гроші,
— кає, — чисті й мож їх узети».

«Я там бувалий, — кау, — та й ту
плиту знаю. Лиш вже тої плити нема. Тогди, — кау, — Василь Павлусевичів, таки
наш есенівський, узев тоту плиту дес у долини». — «І гроші взев?» — «За гроші не
знаю. Видев, грошей не брав, бо ск був бінний, так бінний си й лишив». — «Чко-
да, — кає тот маляр. — Тепер нема поправки на ті гроші — так вони й пропадут у
землі».

А ось географ з Верховинщини М. Сапріянчук у дослідженні «Топоніми Гу-
цульщини та індоарійські міфи» вважає, що сама назва Гомула вказує на зовсім
інший скарб. За його тлумаченням вона має древнє індоарійське походження «і
перекладається як го — «корови, худоба», мула — «корінь, основа». От до чого був
прив'язаний найцінніший скарб гуцула — худібка, до трьох найвищих вершин се-
редини Чорногори, пантеону старших богів. Це було не тільки найкрасивішим
місцем випасу племінної худоби, бо ж стоїть він трохи осторонь хребта, з чудови-
ми краєвидами найкращих чорногірських полонин, але й місцем прощі, жертви
за худобу».

На древній шлях аріїв з України в Індію, а звідти назад у Європу вказує і
транзитний Афганістан та його первісні племена пуштунів-афганців, що постійно
займають всю північну половину Сулейманової гірської системи від ріки Гомула

При штабі австрійського війська

до долини Пешавера і Кабул-Дарьї.

Та географічних назв Гомул (особливо гір) на тій дорозі можна відшукати чимало — і перш за все у слов'янських краях, де гомул має значення як щось засипане, прикопане землею; насип; горб (таке значення у більшості слов'янських мов має і слово могила).

— Що стосується близькості могила/гомула до гомола/гомула, то її заперечувати неможливо, — наголошується в «Етимологічному словнику слов'янських мов. Праслов'янський лексичний фонд» (Випуск 19, під редакцією академіка РАНОН Трубачова. Москва, 1992), але досить можливим є не справжній генетичний зв'язок, а вторинне зближення гомола/гомула — згусток, кусок і могила — підвищення, горб в області вторинних значень типу купа.

Щоб пересвідчитися, що гора Гомул своїм виглядом справді нагадує величезну могилу, досить її хоча би раз побачити з сусідніх Данцижа чи Шпиць. Дехто з дослідників схиляється до думки, що слово гомул (gomul) має румунське походження і перекладається, як непомітний. Однак така назва гори носить більш символічний, образний характер, ніж реальний, бо її якраз добре помітно і видно з різних кінців навколишніх верхів.

Що стосується її «чудових» пасовищ для худоби, то тут, на жаль, «найціннішому скарбу гуцула» нема чим пожитися, бо гора вкрита лісом, криволіссям та скельними осипищами.

Гомул. Світлина Ігоря Меліки

РЕБРА

Ребра — напрочуд унікальна й казкова місцевість, яка по праву належить до яскравих природних чудес Чорногори. Вершина її гори одна з найвищих в Українських Карпатах — 2001 метр над рівнем моря, але — найнижча серед наших двотисячників.

При подорожі чорногірським хребтом Ребра аж якихось особливо надзвичайних вражень і не справляють, а ось із сусідніх Шпиць чи Кедроватого-Погорілки гора вражає незвичною красою мальовничих льодовикових карів-цирків, що виступають по її північній стіні вишикованими рядами стрімких скель, нагромадженнями багатих кам'яних розсіпів-греготів.

...Піднебні шпилі

Високо під хмари зняла ти,

З Ребер кам'яних легіонів цілі

Джерел і річок розлила ти, —

захоплено писав у «Мандрівничій хроніці» Іван Франко.

Гора Ребра знаходиться на території Карпатського природного національного парку на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей. Ця вершина фактично є центром Чорногірського хребта, через неї ще усередині минулого століття проходив польсько-чехословацький кордон, про що і досі нагадують пронумеровані бетонні прикордонні стовпчики, а з часів першої світової війни тут залишилися рештки майже повністю зруйнованих окопів та колючого дроту. Але це далеко не остання небезпека для мандрівників. Треба обережно пересуватися гострим гребенем вершини гори, особливо слід бути уважним поблизу скалистих обривів над урочищем Гаджини, де перепад висот і гострі виступи скель немов падають у безодню, що навіть дивитись униз моторошно.

Подібні скальні утворення ще можна подібати у сусідніх Кізіх Улогах та по-

Ребра. Світлина Ігоря Меліки

ряд на горі Шпиці, а також під Говерлюю. Такі виступаючі частини скал, а часом і цілі скали звуть гуцули ребрами, завдяки чому і дістала гора свою назву. Ребрами називають гуцули і вторинний гребінь хребта, що відходить від головного.

Правда, існують й інші варіанти походження назви. Декому обриси паралельних виступів скал на схилах цієї вершини, що утворилися внаслідок неоднорідного руйнування твердих і м'яких гірських порід, дуже нагадують людські ребра, а іншим видається правдоподібнішим, що ряди тих скал подібні на ребра зголоднілої тварини, тому гора й отримала таку назву. До слова, ребра — дугоподібний скелетний утвір людини і хребетних тварин, який іде від хребта до грудної кістки. Грудні хребці сполучаються з 12 парами ребер. Ребра мають вигляд вузьких зігнутих пластинок, які на своєму передньому кінці переходять у хрящі. Гора Ребра якраз і має 12 основних громіздких скальних рядів. Вони будоражать тисячоліттями уяву людей, приховують від них свої таємниці і загадки.

Саме про них Іван Франко, наслухавшись різних легенд і оповідей місцевих гуцулів, натякає, що колись давним давно, коли ще звірі говорили, тато відомого пройдисвіта і хитрого баламута Лиса Микити з однойменної поеми-казки «в пущі скарб знайшов заклятий... славний скарб царя Гороха».

На суді у царя Лева Лис Микита зізнався, що той скарб він заборпав у місцевостях, «знаних із подвигів Довбуша, у серці перебування опришків»:

*«На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По камінні вниз жене,
У Говерлі просто серця
Коло третього Реберця
Є леговище скальне.
Там лежить*

той скарб неткнутий»...

Так той скарб і понині ніхто не віднайшов, але природних скарбів навколо не бракує. Ребра належать до тих гір у Карпатах, з яких відкриваються неймовірні красиви, вони є чудовим майданчиком для огляду завдяки своїй

більш ніж двотисячній висоті. Верхами хребця розляглися просторі полонинські обшири, про що промовисто вказує і їх назва: полонинську частину хребта від Бребенескула до Ребер називають Широким полем.

У 1908 році Іван Франко з великою групою мандрівників провів перший багатоденний похід на конях з села Криворівні Чорногорою і Чивчинами. Про враження його син А. Франко писав захоплено, не приховуючи емоцій: «Повітря прозоре, і ми могли бачити далеко, далеко. Розкішна могутня панорама гір простягалася перед нашими очима: велична й грізна вкрита вічним снігом Говерля, а там, куди не глянь, верхи... Тато знав їм усім назви, їхнє положення й прикмети. Коні йшли

Вершина Ребер

обережно і, зграбно ступаючи поміж камінням, були одночасно і нашою опорою».

На північному заході від Ребер милувалися тоді мандрівники горою Туркуллом, правіше від неї, на північний схід, — скелястими Шпицями. На півдні височіє гора Гутин Томнатик, а на південному сході — друга за висотою вершина Карпат Бребенескул. Під самою горою можна спостерігати невеличкі озерця.

На висотах 1632-1636 метрів на нижчій терасі верхнього котла під Ребрами одне біля одного розміщені в ряд чотири озерця — Плоске, Жерепове, Невидимка, Холодне. Їхні глибини не перевищують півметра. Озерце Невидимка з'єднує звивистими протоками потоку Мреє Плоске й Жерепове та повністю знаходиться у заболочених заростях сосни сланкої. Усі озерця розміщені між стадіальними моренами й заховані в густих заростях сланкої сосни.

У великому котлі, який розташований між Ребрами та Кедруватим, є два чарівних невеликих гірських озерця Гаджинка й Заховане (1684 й 1681 м), з'єднані струмком. Вода в них настільки ніжно-голуба, що їх ще називають «очима неба». Їхні береги подекуди заростають сфагнумом. Стежка до озер веде просто з вершини гори в долину. Невеликий пагорб перед Ребрами ділить долину на два котли: Великий і Малий або Верхній і Нижній. Схили котлів стрімкі й обривисті. З Верхнього котла з-під Ребер крута стежка по лівому березі потоку Мрея виводить до Нижнього котла. У перезволожених місцях стежка малопомітна. Опускатись потрібно дуже обережно, оскільки масово трапляються «живі» камені.

Як і урочище Кізі Улоги, від якого котли Ребер відокремлені відрогом Кедрового-Погорілки, вони одні з найбагатших у флористичному сенсі місць Чорногори. Дуже багаті на реліктову і ендемічну рослинність, неповторні субальпійські та альпійські ландшафти скельні стіни Ребер.

Сюди, як на прощу, найбільше йдуть гуцули за цілющим зіллям, особливо на Івана Купала. Саме на тутешніх полонинах, вкритих трав'яними і напівчагарниковими альпійськими луками, росте велика кількість лікарського зілля — омега, підойма, змієвона, невісточка, головатень, кучерявець, нитота, грань, брустурник, джінджура, золотий корінь та ін., а також рідкісні для флори Українських Карпат види — соссюрея альпійська, верба трав'яна, кортуза Маттіолі та ін. Також на схилах гори можна натрапити на цікаву рослину — сугайник клузія, яка належить до зникаючих видів, і тому охороняється. Надзвичайно цінним на скелях Ребер є тирлич безстебловий — європейський ендемік, південно-середньоевропейський високогірний субальпійський вид, ареал якого охоплює гори Середньої Європи: Піренеї, Центральні Альпи, Карпати, гори Балканського півострова.

На привершинних схилах Ребер у Гаджино зустрічається також немала кількість рослин, занесених до Червоної Книги України. Серед них є такі як роговик вовнистий, анемона нарцисоцвіта, первоцвіт дрібний, рогаčka роговикова. Тут зростають також смерека, сосна кедрова, криволісся із сосни гірської, чагарники ялівцю сибірського, верби сілезької, шолудивник Гаккета, ломикамінь моховидний та аїзовидний, сверція альпійська, левкорхіс білуватий, тирлич безстебловий та роздільний. Врешті, як і на багатьох інших вершинах, на горі Ребра багато чорниць і брусниць.

ГАДЖИНА

Якраз посередині Чорногірського хребта під самими верхами його східної сторони на висоті 1500 метрів над рівнем моря і вище є своєрідна і чарівна долина — льодовиковий кар — неповторне і загадково-містичне місце, утворене гігантським урвищем, яке оточене майже непрохідною стіною між кількома стрімкими вершинами, де піднімається ціла гряда прямовисних, химерних скель. Грандіозну за своїми розмірами та красою китловину зі сторони Чорногірського хребта на сході затиснули фантастичні кам'яні шпилі стрімких скель гір Шпиці та Ребра, з іншої, ліворуч — долину замикає стрімкий і грізний хребет Кедруватого-Погорільця. Тут розташоване одне з наймальовничіших місць Українських Карпат — урочище та полонина під незвичною і чудною назвою Гаджина (Гаджино).

У дещо незрозумілому на перший погляд слові нічого аж незвичного і нема. Гаджуга (гачуга) у гуцулів — молода смерека або ялина, яких в урочищі не бракувало ніколи і від яких воно і дістало свою назву. А ще воно багатьом відоме і як Газдина, Гадзина, Гандзина. Газдина — господиня, газдівська порядна чесна жінка, дружина газди. Гандзина — та, що належить Гандзі. Можливо, колись тут і газдувала якась Гандзя (Ганна, Анна).

Гаджино розташоване на декількох рівнях та займає три висячі долини і більше десяти карів, цирків, амфітеатрів, трогових долин, котлів, улогів, які утворилися внаслідок давнього плейстоценового зледеніння. Тож нема нічого дивного, що ще у 30-х

Гаджина зі Шпиць. Світлина Ігоря Меліки

роках XIX століття Східні Карпати, особливо Чорногора з її Гаджиною набули популярності серед любителів гострих відчуттів. До того часу походи здійснювались для дослідження лісових ресурсів, полювання та прокладання шляхів сполучень.

У 1878 році біля нижнього виходу котла Гаджини побудували перший на території Українських Карпат притулок для туристів імені Яна Грегоровича — одного із засновників Чорногірського відділу Товариства Татранського у м. Коломії. Для його спорудження використали колибу чабанів, де панували примітивні побутові умови. Притулок доглядав і самотньо жив у ньому інвалід Першої світової війни ротмістр Кароль Гаудін.

Через два роки Генріх Гоффбауер і Константин Сівіцький до притулку обладнали та промаркували перший туристичний маршрут на території українських Карпат. На той час у Галичині маршрутів такого типу ще не існувало. Стежку прочищали сокирами і позначали польсько-українськими орієнтирами доріг. Відтоді Гаджино залишається принадливим об'єктом для відвідування як для вітчизняних, так і зарубіжних мандрівників.

Однак стара пастуша колиба не задовольняла зрослих потреб чорногірських мандрівників. Тому для них у 1938 році був зведений капітальний триповерховий приватний туристичний притулок на 15 осіб, який був знищений у воєнні роки. Про нього тепер нагадують тільки залишки кам'яного першого поверху і підвалу.

Коли йти схилом Чорногірського хребта, здається, що дороги вниз просто нема — настільки стрімкими і неприступними виглядають скелі і долина внизу поміж них. Особливо вражає перепад висот зі сторони гори Шпиці. Гострі скелі її висупів немов падають у безодню, і навіть дивитись униз моторошно.

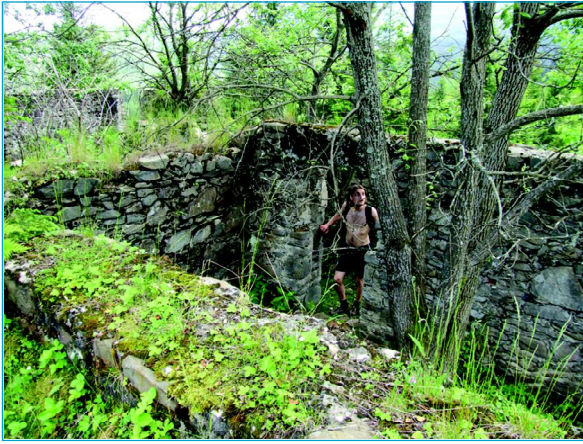
Зійти до Гаджино влітку вдається лише Шпицями. Можна дістатись сюди і не менш стрімким схилом, що між Ребрами та Кедроватим-Погорілкою. Якщо погода дощова, ніякої гарантії від падінь немає.

З верхнього котла урочища відкривається чудовий вид на гору Ребра. Тільки тут видно чому насправді ця вершина має таку чудернацьку назву. Вертикальні складки порід північно-східного схилу вершини з часом нагромадились, м'якіші породи розмилися стихіями

Притулки у Гаджино 1878 і 1938 рр.

Руїни схроніска у Гаджино 1938 р.
Світлина Романа Печижака

Над північно-східною частиною нижнього котла височіє хребет Шпиці, що звідси виглядає найефектніше. Прямовисні велетенські кам'яні вали хребта грізно стирчать вертикальними скалами, які простягаються на 400 метрів п'ятнадцятьма коридорами аж до льодовикового цирку. У цьому місці добре видно залишки морени давніх льодовиків, які сповзали в котел із навколишніх вершин стрімким, усипаним камінням та зарослим травою схилом на північному сході від скель.

Нижня Гаджина, яка розміщена в господарській зоні Карпатського Національного природного парку, є затишним місцем для відпочинку. Тут достатньо вирівняного простору для розміщення наметів, дров для вогнища, чиста протічна вода, поряд розташована полонинська стая, де можна придбати молоко, вурду і будз та посмакувати плодами праці чабанів.

До нижнього котла Гаджини можна також потрапити із села Бистреця, прямуючи вверх проти течії ріки Бистрець, яка бере початок у верхньому котлі Гаджини, перерізаному дрібними вузькими струмками, що, переплітаючись між собою, утворюють цілу водяну сітку. У місці, де верхній котел різко переходить у наступний нижній, усі струмки зливаються у три сильних гірських потоки.

Особливо красиві краєвиди творять вони на потоці Мреє, який спадає із стрімких гірських схилів каскадами із шести мальовничих водоспадів, серед яких один з найбільших у Карпатах — висотою понад 21 метр. Його краса зачаровує — через веселий дзвінкий гул навколо розноситься справжня внутрішня магія гір, що відчувається тут у всьому: у густих заростях жерепу, у порослих мохом смерекових лісах, у стрімких скелях високих гір.

Неперевершена сила природи тут посилюється групою із восьми невеличких озерець-блюдець, що розкидані всією долиною. Четверо з них у верхах Гаджини — це збережені озерця льодовикового походження, які мають видовжену форму, їхні береги заховані у жерепі, місцями кам'яністі.

На висоті 1632 м у північно-східному котлі урочища на південних схилах Шпиць лежить мілке (до 0,3 м) озерце Веснянка площею 0,039 га. Інші озерця розміщені в південно-західному котлі Гаджини. На висоті 1694 м тут заховалося

і оголили «ребра» землі. Стежка в долину веде просто з вершини гори Ребра. Невеликий пагорб перед Ребрами ділить долину на два котли: великий і малий або верхній і нижній. Насправді у Гаджино є 5 котлів: три великих і два менших. Схили котлів стрімкі й обривисті.

З верхнього котла з-під Ребер крута стежка по лівому березі потоку Мрея виводить до нижнього котла. У перезволожених місцях стежка малопомітна. Опускатись потрібно дуже обережно, оскільки масово трапляються «живі» камені.

озеро Чугайстрове, яке живиться лише дощовими й талими водами. Під кінець літа чи восени воно інколи повністю стікає й висихає. На південь від нього у великому котлі, який розташований між Ребрами та Кедруватим, є два чарівних невеликих гірських озерця Гаджинка й Заховане (1684 й 1681 м), з'єднані струмком. Вода в них настільки ніжно-голуба, що їх ще називають «очима неба». Їхні береги подекуди заростають сфагнумом.

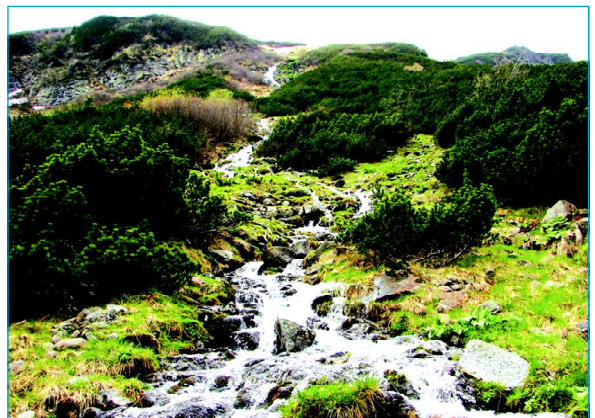
На висотах 1632-1636 м на нижчій терасі верхнього котла під Ребрами одне біля одного розміщені в ряд чотири озерця: Плоске, Жерепове, Невидимка, Холодне. Їхні глибини не перевищують півметра. Потік Мрее з'єднує звивистими протоками Озерце, Невидимку, Плоске й Жерепове та повністю знаходиться у заболочених заростях сосни сланкої. Усі озерця Гаджини розміщені між стадіальними моренами й заховані в густих заростях сланкої сосни.

На виході з нижнього котла перед містком через потік Мрея притиснулася до стрімких і високих берегів вузька коритоподібна долина — трог, якою у холодні епохи плейстоцену рухався льодовик. Узлісся густо вкриті високопродуктивними чорничниками. Цьому дещо посприяла руйнівна робота лавинного потоку, який зійшов тут взимку 2006 року з хребта Кедруватої-Погорілки і знищив значну ділянку смерекового лісу (довжиною 1200-1300 метрів, шириною 80-100 метрів). На схилах добре видно класичні моренні відклади з фрагментарними висячими ґрунтами, які вкриті мохами та бідним трав'яним покривом у чистому смерековому лісі. Деякі валуни і глиби є великими за розмірами, один з них — майже правильної пірамідальної форми має назву Стіг.

Урочище Гаджино — одне із небагатьох місць Чорногори, де можна помилуватись первозданною незайманою красою природи. Дно цирків Гаджини вкрите субальпійськими луками та криволіссям з гірської сосни, кам'яними розсипами, скупчення яких утворюють своєрідні карпатські куруми.

Як і урочище Кізі Улоги, від якого Гаджино відокремлене відрогом Кедрового-Погорілки, воно одне з найбагатших у флористичному сенсі місць у Чорногорі. Дуже багаті на реліктову і ендемічну рослинність, неповторні субальпійські та альпійські ландшафти гаджинські скельні стіни вершин Ребар, Шпиць, Бребенескула.

Сюди, як на прощу, найбільше йдуть гуцули за цілющим зіллям, особливо на Івана Купала. Саме на тутешніх полонинах Шпиць та Гаджини, вкритих трав'яними і напівчагарниковими альпійськими луками, росте велика кількість лікарського зілля — омега, підойма, змієвона, невісточка, головатень, кучерявець, нитота, грань, брустурник, джінджура, золотий корінь та ін., а також рідкісні для флори Українських Карпат види — соссюрея альпійська, верба

Каскад водоспадів на потоці Мрее у Гаджино

Рідкісна дріада восьмипелюсткова

трав'яна, кортуза Маттіолі та ін. Також на схилах гори можна натрапити на цікаву рослину — сугайник клузія, яка належить до зникаючих видів, і тому дбайливо охороняється.

На хребті Кедроватого-Погорілки росте популяція релікту пізнього плейстоцену — раннього голоцену — сосни кедрової, яка в Чорногорі збереглася лише тут.

На привершинних схилах Ребер у Гаджино зустрічається також немала кількість рослин, занесених до Червоної Книги України. Серед них є такі як роговик вовнистий, анемона нарцисоцвіта, первоцвіт дрібний, рогаčka рогови-

кова. Тут зростають також смерека, сосна кедрова, криволісся із сосни гірської, чагарники ялівцю сибірського, верби сілезької, шолудивник Гаккета, ломикамінь моховидний та аїзовидний, сверція альпійська, левкорхіс білуватий, тирлич безстебловий та роздільний.

У сідловині перед вершиною Бербенською (Бребенескула) є одне з двох у Чорногорі оселищ дріади восьмипелюсткової.

Таку велику кількість рідкісних рослин гуцули пояснюють тим, що в нетрях Гаджини криється якась велика таємниця. Про це навіть натякає одна з місцевих співанок: «Якби ся Кедроватий утворив, весь би світ ся звеселив». До речі, назва Кедроватий пов'язана саме з кедрами, які тут зростають. Гаджино для гуцулів є надзвичайно загадковим і містичним місцем. Тому у ньому споконвіків народжуються карпатські легенди, в котрі саме тут, в урочищі Гаджини, чомусь хочеться вірити без будь-яких роздумів і сумнівів. У лісах Гаджини повсякчас оживають тіні забутих предків, з глибин лісу кличуть солодкі голоси мавок, а ввечері до вогнища приходить дух лісу Чугайстер, який заводить навколо ватри свій темпераментний танок.

— Кожен газда має добру полонину, а Гаджина — камениста, бідним лишили. В багачів воли, корови, а в бідних — кози. Чугайстер їм кози пасе, і свої, дикі кози, пасе, — зазначає письменник Степан Пушик у статті «Чугайстер: міфічний персонаж народної поезії Карпат». — Як напасуться, зажене їх у кошару, а сам іде в село народ навчати. Коли якомусь майстрові не вдалася робота, то Чугайстер поучував, як треба зробити. Чугайстер усякий дар людям дав! А коли Чугайстер піде в село, то нявки тоді набуваються в полонині, веселяться на Гаджині.

Відріг Гаджинських Шпиць отримав свою назву від шпилястих скель, розташованих на п'ятнадцятирядовій гряді. Гуцули твердять також, що саме тут, глибоко під кам'яними брилами, сидить прикутий ланцюгами сатана Арідник, який завжди прагне вийти на волю, але не в силі це зробити, допоки люди не забули розпи-

сувати писанки на Великодні свята.

Гуцули також розповідають, що Гаджино особливо полюбляв Довбуш, бо він тут начебто народився, де теж його й ніби то похоронили. Легенди доносять до нас перекази про те, що на Шпицях Довбуш вбив чорта, за що отримав неймовірну силу. Посередині плаю, що веде лісом східним боком потоку Мреє до котла під Ребрами, є джерело із смачною питною водою, яке гуцули величають Довбушевою криничкою, яку ніби-то колись він сам і викопав. Народні повір'я стверджують, що ця вода цілюща і надає всім, хто її вип'є, сили Олексі Довбуша. За переказами, урочище Гаджино було улюбленим місцем таборування опришків.

Гнат Хоткевич у повісті «Довбуш» переказував народну оповідь про те, що «як кінчається Гаджина, вище Кедроватої, то там зверху є комора на чистім полі. Там є кагла. Дуже така кагла далеко йде, але то нічого. Треба тою каглою лізти, аж злізеш у нашу (опришківську) кухню, що ми собі їсти варили. А трохи далі у кухні піти, то там є наші леговища, де ми лежали. А ще далі, то є комора і в ній шість пугин грошей».

Закортіло одному з героїв повісті заграбастати собі ті дорожчощі. Зліз він печерою-діркою в кухню. «Далі була мала діра, що ледве мож чоловікові пролізти. Висунув я посеред себе ліхтарню та й лізу у ту діру. Ліз я, доки ліз, аж дістав-сми до тої комори, що спали опришки. Та лиш я туди вліз, а там браччіки, лежить таке велике, як добрий полубічок. Ноги в того такі, як бербениці. А очі такі великі, як добрі долоні... Та то усе так світять, що страх... З гіркою бідою видерся якимось із тієї комори. Та як стали ми утікати звідти оба з слугою, бо там, браччіку, змія така си уплекала там у коморі з вужа. Бо вуж, як сім рік не чує людського голосу, то стає змією, жертвою, так би сказати. А як опришки звідти вибралися, то минуло багато часу — вона й уплекалася там».

Гаджина — серце Чорногори. Світлина Романа Михайлюка

Озера на потоці Мреє у Гаджино

ГУТИН ТОМНАТИК

Посеред чорногірського хребта маячить вершина — немов острів гірський, у закарпатський бік Рахівського району у Карпатському біосферному заповіднику випнутий з дивною, незбагненою, хоч і старою, назвою Гутин Томнатик. Не геть зрозумілу нашим сучасникам назву тлумачать кому як заманеться. Найчастіше можна почути отаке: Гутин Томнатик на румунській мові означає осіннє пасовище, на давньодакійській — сивий верх, на древній індоіранській — чорний бик.

Що з того правильніше, хай собі микають чуби етимологи, а гора тим часом є єдиною з карпатських двотисячників, яка розташована не на головному Чорногірському хребті, а трохи в стороні від головного гребеня, і, на відміну від інших гір висотою понад 2000 метрів, на усіх картах її висоту незмінно зазначають 2016 метрів, хоча насправді вона має 2016,4 метра.

Гутин Томнатик є дійсно однією з найкрасивіших вершин Карпат, чому особливо сприяє його поверхня, вкрита рідкісною субальпійською та альпійською рослинністю. Тут зустрічаються незвичайної краси трави, прекрасні квіти та різноманітні химерні чагарники. Багато із тутешніх видів рослин є реліктовими, а отже більше їх ніде в світі не зустрінеш крім гори Гутин Томнатик та її околиць в Чорногорі. Тут можна побачити сосну кедрову, жовтозілля карпатське та інші види неповторної рослинності гірської частини Західної України.

У Гутинському польодовиковому котлі-карі зібралося декілька унікальних водойм Чорногори. Прекрасне озеро Бребенескул на тлі величної гори Гутин Том-

Гутин-Томнатик і озеро Бребенське

натик — це неймовірної краси краєвид, який зачаровує своєю величністю і дає можливість мандрівникам зробити просто неповторні фото Карпат. Бребенескул помилково вважається за висотою розміщення (1793 м) найвисокогірнішим озером Чорногори та й взагалі України. За рослинним покривом берегів (зарості сосни сланкої та ялівцю, субальпійські луки) є субальпійською водою.

Однак найбільш високо забралася в гори водойма озерного типу Ведмедиці, яке розкинулося у Гутинському карі на західних схилах гори Бребенескул на висоті 1873 метри біля стрімкого уступу. Її розміри становлять 29,1 на 12,3 метра, площа — 0,028 га, глибина — до 0,4 м. Із південно-західної сторони цього озера витікає струмок.

На південних схилах Гутин Томнатика на висоті 1749 м у западині корінних порід є ще озерце Ведмеже (площа — 0,067 га), яке у посушливі періоди істотно міліє.

Коли дивитися з головного кряжа Чорногори на південь, то можна побачити глибоко в долині, біля підніжжя пасма озеро сталевого кольору Бребенескул, а відразу ж над ним досить стрімке й похмуре розсипище та скельну стіну, що ховає найближчий обрій. То є Гутин-Томнатик — верх темний, пустельний, виразно окреслений на тлі широко розгойданих обрисів пасма. Місце, наче на замовлення, придумав Всевишній для сховку різних бунтівників — як земних, так і потойбічних.

Десь наприкінці XV — на початку XVI століть, за народними переказами, облюбував собі важкодоступну ущелину над Бребенескульським озером нащадок предковічних велетів славний опришок Федір Гловатий (Головач, Головатий). На Закарпатті він користується такою ж славою, як на Прикарпатті Довбуш. Він на березі озера Бребенескула під самою горою Гутином збудував собі кам'яну оселю і звідси керував діями побратимів. Кажуть, що опришок добре знав біса, хоча той не показувався йому на очі. Немало зла і горя нечистий приносив людям. Та чи не найбільше розбушувався той якось на свято Розігрів. Біс не на жарт розійшовся в скелях над Томнатицьким озерцем, переповідав стару гуцульську легенду у книзі «На високій полонині» Станіслав Вінценз. Що лусне Перун з неба, то біс зарегоче, і хлопчик у оксамитовому вбраннячку почне передражнявати громи, виростає у гору величезну, кривить рот у безсоромному, потворному сміхові, а потім знову маліє і, глузуючи зухвало, ховається під скелі.

Побачив те Головач. Став він на вершині гори Гутин Томнатик — сам, як гора, серед блискавиць, перунів, громів і зливи. Обітницю давав забути власну кривду й до небес клятву-каяття слав. Повідколював Головач від кручі верховинної брили завбільшки з лісову колибу.

Коли вдарив грім святого Іллі, й коли знову регіт із глибини виринув з-під скель, виростаючи й кривляючись, з розмаху вгатив по ньому Головач каменюкою згори! Аж смола бризнула на всі боки! А кинутий камінь, розлітаючись на друзки, не меншу покотив луну, аніж самі громи небесні. І забив біса! Ще й тепер там скелі тією смолою почорнені.

Розпогодилися відразу тоді небеса. Зорі шемрали, немов ріка безмірна, і поблискували у дзеркалі озерця. Шуміли водяні каскади схилами. Головач розпростер руки, ніби плавець, і гукнув:

— Вільна дорога! Туди, туди поспішайте, благодатні сили омріяні батьківські!

І спливли із зірок світляних течії добрі, лагідні, таємниче-ласкаві...

Слава про подвиг Головача швидко розійшлася по наших горах, дісталася вона навіть цісарських палат у Відні. Розказують, що в той час наш цісар мав війну з другим цісарем, відай, чи не з турецьким, — дізнаємося з розповіді голівського гуцула етнографу В. Гнатюку, записаній ним у 1908 році. — Той поганий цар пише до нашого цісаря, скільки наш цісар має війська. А наш цісар знав уже про Головача та й відписує до поганого царя, що лиш одного жовніра має посилати на війну.

Цісар пообіцяв Головачеві давати йому, що той схоче, лиш аби побив ворога. Головач на те згодився та сказав зробити собі сталевий палаш на дванад-

Опришок Головач. Графіка О. Кульчицької

цять сажнів довгий і аби був на оба боки гострий. Як йому зробили той палаш, то він пішов з ним на війну.

Прийшов він на війну, а неприятель почав з нього сміятися. Головач як узяв свій палаш та як ним махне, то в один бік упало народу на дванадцять сажнів і в другий бік. Та й у ворожому війську почали ріднути люди. На Головача сипалися кулі градом, але він не робив собі ніщо з того, бо його не брала куля. Нарешті уздрів неприятель, що то якась біда, та й утік, а Головач один виграв війну.

Цісар кликав його до себе, але Головач не хотів, бо казав, що йому ліпше жити в горах, як у столиці. Йому цісар присилав під Гутин вина по бочці та ялівку на кожний тиждень. Бувало, як потрібно Головачеві грошей, він собі сяде на поїзд та й їде до міста. Прийде у місто й накаже заплатити йому стільки й стільки грошей, бо інакше буде грабувати. Та й багаті мусили йому зложити грошей, скільки він

потребує. А як не зложать, то він грабує...

Довго Головач так набувався, аж доки його коханка не зрадила, як Довбуша. Коли його зрадила, то убили Головача. А цісар, як узнав про те, наложив на малярів штраф. Кажуть, цісар звелів здоймити череп з Головачевої голови і за рік мусили маляри повен той череп за штраф, що убили Головача, наметати червоних. А череп такий великий, що у мірну гелетку (25 кілограмів). Кажуть, Головача тому прозвали так, що мав пудну велику голову, тому його череп у мірну гелетку завеликий. Я той череп сам видів на Угорщині, як ходив з бринзою за гору (Чорногору) молодиком, уточнював В. Гнатюкові гуцул-оповідач.

Так, як у нас розказують люди усяке про заслуги Довбуша, так на Угорщині, під Гутином, розказують про славного опришка Головача, що виграв Угорщину від проклятого турка. Ба, навіть мене упевняли деякі угорські люди, що тоді не Довбуш убив біду в Чорногорі, лише Головач, а наші люди то чули про Головача та й то все причинили до Довбуша. Та як Довбуш, так і Головач погиб марно через коханку, котрій повірив та й усю правду розказав, а вона потому панам, котрі боялися строгості славного Головача і були би раді за всяку ціну його стратити, щоб не мати під боком немилого собі опікуна всіх бідних і покривджених.

Та пани не довго натішилися, бо об'явився у горах май новий опришок Довбуш, та ще більшої моці ніж був Головач. Народ і досі оповідає, що сталася з ним якось серед палаючого літа пригода. Залишився хворий Олекса (ще малим був) у Чорногорі. Заснув у колибі. Скільки спав — не пам'ятає. Але раптом прокинувся він від дужого грому. Бачить Олекса біля скелі маленький чоловічок.

Придивився пильно, а в того чоловічка з-під кучерявої чуприни ріжки стирчать. А в горах туман, хмара насувається. Олекса зразу зметиковав. Нечиста сила біля скелі витанцює. Довбуш глянув на небо і на коліна став: на білій-білій хмарі сидить тихий-тихий дід і сам наче кисллицю з'їв, аж вуста йому звело. А чорт той під скелею веселий такий та верткий, скаче, стрибає, діда язиком дражнить, дулі йому сучить. Кривиться дід, кривиться, а нічого йому зробити не в силі. А потім чортяка став ще більше глузувати з діда. А сивоволосий гнівається. Загримить, блискавки в чорта пустить, але доки ота стріла-блискавка з неба долетить, чорт за скелю сховається. А за хвилику знову глумиться. Хмари грозові пустив, блискавку в чорта пускає, а нічого йому зробити не може, бо він давній, старий, немічний. А нечиста сила — молода, здорова. Шкода стало молодому Олексі старого діда. Зняв він свою стрільбу, зриває з кептаря срібний гудзик, заряджає ним стрільбу. Ладно так прицілився і, як тільки чорт знову вискочив, він тією кулею-гудзиком і вбив нечисту силу...

Далі «пішов відтив Довбуш сьвітами, тай гостив усьико, — дізнаємося з розповіді Петра Шекерика-Дониковаго голівському вчителеві Луці Гарматію, вміщеній у п'ятій частині «Гуцульщини» В. Шухевича.

— Раз имили го були угорці, тай варили го в зерівнім (мідянім) кітлі в сировици, а вин собі грав у фльойиру; его не парило, сьмійив си. Стрільили ему в рот, а вин харкне в жменю, віхаркне кулю та йик верже у того чоловіка, шо в него стрільив, то на смерть вбив (інша легенда стверджує, що подібний випадок з Довбушем тра-

пився у Косові на Банському озері).

Йик тут за Черемошем були турки, то Довбуш у Марії Тереси просив, аби єму дала зробити палаш из самої стали, довгий на дванацять сьижинь, з обох боків аби мав вістрє, тай тим палашом вин турків вігнав з Буковини аж у Туреччину, а Марія Тереса забрала Буковину до себе. За цесе Довбуша цісарі любили, шо міг їм на помочи стати, будь-котрому. Кажут, шо вин угиб на Угорщині, й там Дзвінка на Угорщині жив, тай Дзвінкове поколіне на Угорщині жиє (насправді Дзвінка жив у Космачі на Косівщині).

За це, шо Дзвінка вбив Довбуша, то цар застав на угорців таку кару, шо тепер ше угорці платьит тільки золота, кільки в Довбушів череп си увійде. Довбушів череп цар казав вікопати; тот череп є донині, завеликий такий, шо гилетка, ци пив гилетки в него си ввійде. Й тот череп стоїт у Гутині на Чорногорі й там угорці цілий рік змітуют золото у тот череп, докив ни наповнит си. Тоти гроші идут до царьї. Кождого року мусьї повний череп золота скласти».

Серед місцевих гуцулів було поширене також переконання про те, шо після того, як Дзвінка у Космачі застрелив ватажка опришків, то «пани розрубали відтак Олексу на кавалки і розметали по селах на «чудіє», аби люди каялися та й не бралися до опришківства.

— У нашу Зелену занесли були голову та й застромили на паль на чудіє онде проти злісного, на Вилах, — розповідав дідівський переказ мешканець села Зеленого Надвірнянського району І. Осташук місцевому учителеві, збирачу гуцульського фольклору А. Онищуку. — Відтак тота голова розсипалася, і мій дід, небіжчик, узяв був верхній черепок з тої голови і приніс до хати та й поклав у сінях над дверима.

Аж раз побачила баба, небіжка, того черепка та й питається:

— А це шо за кістка?

— Е, — каже дід, небіжчик, — то з Довбушевої голови. А баба хап той черепок та й понесла у дебрі, онде проти вивоза, і вергла геть. Не те — в скриню би на замок таку річ. Ей, боже, боже! А бабі узяти та й кинути геть.

Небіжчик казав, шо якби найшов той черепок та переступного року аби поклав на свою голову, то гроші самі би показалися, усі ті гроші, шо Олекса поклав у землю. О! Тих грошей є! Нема такого груника, такої кливки, аби не було Довбушевої поклажі. Але, кажуть, шо він як клав де гроші, то все казав:

— Без моєї голови ніхто і грейцар не візьме.

Потому уже шукали дід з бабою того черепка петрівної днини, але пропали»...

Пропали з роками і добрі справи славних опришків Головача і Довбуша, бо як не стало їх на Чорногірських верхах і не було кому більше з темним світом воювати, знову осмілили різні потойбічні сили, а відьми зі всього світу взагалі обрали для себе Гутин Томнатик головним місцем збору. Сюди вони прилітають щорічно на знамениті шабаші навіть з Лисої гори у Києві. Головні танці, (гуцули вимовляють це слово на німецький манір данці), відьми справляють за народними віруваннями напередодні Святого Юрія, коли вони у вигляді вогників, зірочок літають

повітрям і збираються на горі Гутині.

Про це народ немало зберіг свідчень. Ще на початку минулого століття космацька попадя Климентина Лисинецька записала від прихожанина церкви Михайла Палійчука розповідь про якогось кмітливого слугу, який дуже швидко догадався, що його господиня є справжньою відьмою і то найстаршою між всіма відьмами.

— Нового четверга слуга тот сокотив, шо з нев буде си робити, — читаємо у старих записах. — Йик позбігали си відьми до неї у завльиги й взяли угарки, — давно сьвітили скіпками — одним кінцем сьвітили, а другим спорили перед печи припіч й посійили лен перед пічюв. У годині си уродив й достиг й зібрали го, вітовкли й зробили з того насінья олій; а все то нечиста сила ділала.

Слуга на лавици не спав, на то си дивив. Йик понамашували си тим олієм, й посідали, а то їм чорт допомає, на замітавки й вілетіли всі крізь кагли й полетіли на Гутин, на гору, на своє призначене місце. А череп тот забули перед печі. Тот слуга встав, взяв тот череп з тов мастьов; що було в хаті посудку, коновок, цебрів, горшків, все то понамашував й сказав їх слово, так йик вони казали, йик йшли крізь каглу; до того посудку він сказав: «Ну!» — увес посудок крізь каглу повіскакував до синій.

А сам сів у зільницю, у ту, шо си платьби золит, й помастив себе й ту зільницю, й вілетів крізь каглу. Він из тов зільнищев поїхав за ними на ту гору, де вони си баталюют. А то була зимна пора; на тій горі найшов усьику овоч, так йик вліті у наймудрісім городі: сливки, йиблука, грушки, виноград, всьикі літні овочі й нарвав того з кожного дерева й наклав д'собі у ту зільницю. Й відьми за него потьмирили й зачыли его шукати й говорити д'собі, шо тут дес прісна душьи вонит.

А він из тим утік назад до дому, сказав: «Ну!» — й дома! Й вісипав то за постіль у царок тай льиг спати.

Вона рано зачыла его буджбити, йико газдиньи слугу, й каже до него: «Вставай!» — А він не хотів послухати сим разом але сказав до неї тихо: «Відьмо!» — Вона пішла д'газді, зачыла си вадити з газдов, шо слуга ї не хоче слухати, газда прийшов д'нему й питає: «Чьо ти жинку мою називаєш відьмов?» — А слуга каже до газди: «Бо вона таки є відьма й то таки над відьмами старша відьма!» — А газда каже: «То не може бути!» — Каже слуга: «Я вам дам довід, бо я сеї ночи не спав; я

Опришок Довбуш. Графіка М. Дем'ян

Гутин Томнатик у снігу

ходив на Гутин, там, де вона си баталювала з відьмами й приніс сми відти вської овочі, котрої в зимі не родит си у нас!» — Й взяв та показав. Вона вздріла, шо нима куди крутити. Газда пішов по попа й привів д'хаті, аби ї благословив й закликав, аби вона вже відьмов не була, аби була чистов чельдинов, так йик кожде...

Від того ж Михайла Палійчука Климентина Лисинецька записала ще одну пригоду з відьмами на горі Гутин Томнатик.

— Були два побратими; наймили си

не далеко, оден в одного газди, май богатшого, а другий в утлішого. — Так почав свою оповідь селянин. — Тот, шо си наймив в утлішого, каже: «Шо ти, хльо, такий мізерний? Ци тебе лихо стравуют, ци шо з тобов є?» — А тот каже до него: «Я добре знаю, шо мене так не стравуют лихо, лиш моя газдиньї кожного місьицьи мнов йде на Гутин, йик конем!» — А тот каже: «Жди, я тобі пораджу. Тої ночи, коли вона мас їхати тобов, то абис не заснув; йик ме закладати на тебе вузди, абис закинув на ню, то з неї зробит си кобила».

Отже він то так зробив: верг на неї вузду, тай сів йик на кобилу тай поїхав на друге село; там приїхав до ковальї, й зачїв просити: «Ковачу! встань, підкуй мені кобилу; шо хоч, я тобі заплачу!» — Коваль устав, найшов підкови, підкував, й він поїхав; поїхав на ту гору Гутин, де вони мали схід й махав си з ними, йик би вона. Відти опівночи приїхав до дому, льиг собі на свою постіль, а вона на свою. Чоловік рано устав до обходу, а вона не встає, а слуга каже: «Ану, диви си, чоловіче, шо є їй на руках й ногах!» — Тот відкрив ліжник; а то на руках й на ногах підкови. Тот газда ї питає: «Шо то є?» — А слуга відповідає: «До тепер вона їхала мнов, а сеї ночи я нев; вона си ховзала, а я в Річці (село) підкував ї».

Зачїв розказувати газді, кілька раз вона ним їхала: «А мене, каже, відтак другий порадив, то я їхав нев; вона є справедлива відьма; був сми там, де всі відьми си сходьї, на Гутині».

Чоловік узяв, привів ковача, тай ї розкував й вона швидко вмерла. Говорьї люде, шо ї піп уже мертву закликав, аби людем біди не робила. Йик зачинана, не гія (не можна) вже голову втьити, а йик незаклинана, то відрубували, а за то брали до криміналу.

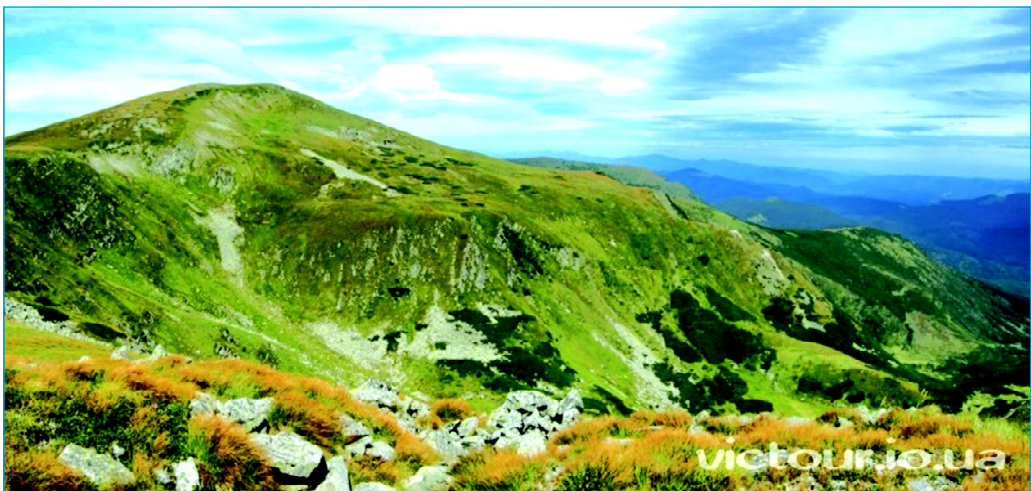
БЕРБЕНЬСКА

Передвечірні сутінки застали мене з групою таких же відчайдухів посеред Чорногірського хребта на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей. Ми обійшли гору Ребра (найнижчий із карпатських двотисячників — 2001 м) і прийшли до розгалуження гребеня головного пасма. Перед нами постала одна з найкрасивіших куполоподібних вершин в Українських Карпатах Бребенескул (Бербенескул, Бербенеська, Бербенеска, Бербенська) (2035,8 м, за іншими даними 2032 чи 2038). Гора нижча лише за Говерлу, вважають, що у перекладі з румунської мови звучить як баранянка (румунське *berben* — баран).

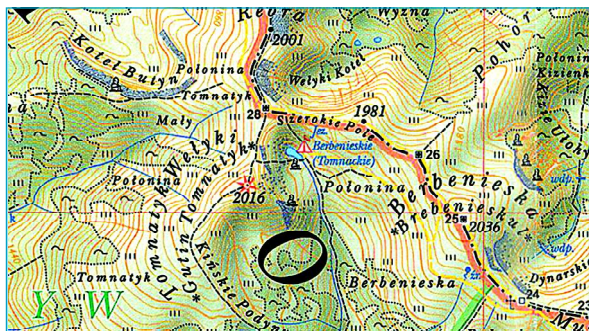
Івано-Франківський учений М. Габорах натомість переконаний, що хоча «оронім має румунське походження і виник за допомогою суфікса *-esk-ul* у релятивно-атрибутивній функції від апелятива *brebenos* — барвінок.

Корінні мешканці гуцули натомість навідріз не хочуть навіть сприймати отаких думок, бо вони переконані, що назва походить від широковживаної і вкрай необхідної на полонинах бербениці. Котел між Бербенською (саме так гору величають місцеві жителі і так позначають на більшості польських картах) і Гутин Томнатиком (2016 м) найбільше нагадує її форму. Бербениця — невелика кругла дерев'яна бочівка з двома днами для перевезення і зберігання продуктів, переважно молока і бринзи.

Суперечки суперечками, а поняття Бербенескул чи Бребенескул так і не має однозначного тлумачення чи поняття. Географ і знавець санскриту з Гуцульщини М. Сапріянчук у статті «Топоніми Гуцульщини та індоарійські міфи», розміщеній на багатьох сайтах Інтернету, хоча й згідний з гуцулами, в яких тутешній котел над озером викликав порівняння з бербеницею, усе ж зауважує, що «це могутня, виокремлена вершина, що домінує над величезними карами-кітлами по обидва боки. Санскрит дає такі підказки, наголошує автор, — як: «бард, берда» — бик, «бера-

Бербенська

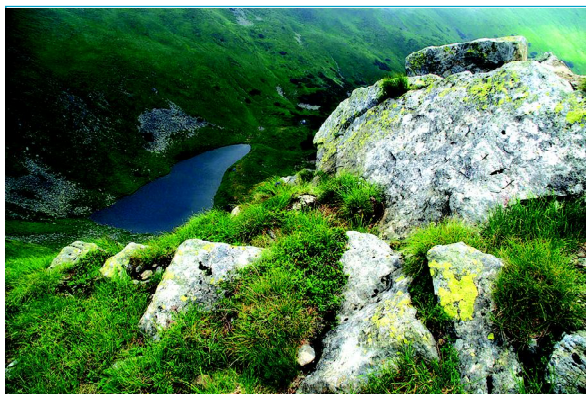
Бербенська на польській карті

гора нерідко викликає у багатьох гуцулів та й у туристів, немало тривожних спогадів, тому її околицю здавна вважають справжнім Поганим Місцем, та так між собою саме її досі й згадують. І не інакше!

Таку назву оцього загадкового чорногірського верха вживали й одні з перших дослідників Гуцульщини у XIX столітті Софрон Витвицький (книга «Rys historyczny o Huculach», Львів, 1863) та Володимир Шухевич (I частина книги «Гуцульщина», Львів, 1899) та багато інших.

У гарну погоду з Бербенської відкривається велична панорама навколишніх гір і низин, а у дощі чи в туман і мряку на кожного, хто тут опиняється, чигає велика небезпека. Схили гори Бребенескул є одним з місць в Українських Карпатах, де найтриваліший час можна зустріти сніг. Наприкінці серпня тут уже може випасти свіжий сніг. Якщо випадає холодне літо, сніг на схилах Бребенескула може дотриматися до наступного зимового сезону.

Відчули справжній дух Поганого місця і ми у ті передвечірні сутінки, що застали нас посеред Чорногіри на розгалуженні гребеня головного хребта, де у глибокій і в той час на диво тихій і спокійній улоговині льодовикового походження виднілося одне з найвище розташованих над рівнем моря в Українських Карпатах озеро Бребенескул (Бербенське, 1801 м). Взагалі то так серед науковців, туристів та краєзнавців помилково прийнято вважати його найвищим, хоча зовсім недалеко

Озеро Бербенське з Гутини Томнатика.
Світлина Ігоря Меліки

вера, вір-бир» — богатир, герой, або «бріхад» — великий в значенні бога Індри (у ведійській міфології — бог-воїн, владика богів і раю-сварги)».

Але цей бик, богатир, герой, бог-воїн, владика богів і раю сварги наяву вивляється з розряду трохи лякливих, бо обгородився від світу з двох боків отими небезпечними місцинами, які в народі називають Поганими. Втім і сама

від нього на західних схилах гори Бребенескула ще вище — біля стрімкого уступу на висоті 1873 м знаходиться озерце Ведмедиці. Це найбільш високогірна водойма України озерного типу. Її розміри становлять 29,1 на 12,3 м, площа — 0,028 га, глибина — до 0,4 м. Із південно-західної сторони цього озерця витікає струмок.

На південних схилах гори Гутин Томнатика на висоті 1749 м у западині корінних порід є озерце Ведмеже (площа — 0,067 га), яке у посушливі періоди істотно міліє...

Бербенське озеро розміщене у врізаному між гребенем головного хребта і одного з найбільших двохтисячників Чорногори Гутин Томнатиком верхньому асиметричному скалистому карі, стінки якого дуже круті, з кам'яними осипищами. Двохсотметрова обривиста південно-західна стіна котла оголює голови пластів масивних піщаників і конгломератів. Моноклінальні пласти і породи утворюють навіть на дні кара декілька поздовжніх, місцями скалистих гряд, за крайньою північною із яких і знаходиться ванна озера.

Довжина озера сягає 134 метри, ширина 28-44, а площа водного дзеркала перевищує чотири тисячі квадратних метрів. Максимальна глибина (2,9 метра) знаходиться у західній половині озера, у східному напрямку дно поступово підвищується. У даному ж напрямку міняються відклади прибережної зони — від великих валунів розміром у декілька метрів до невеликих обломків конгломерата. Більш глибоку середню полосу дна устелює намул сірого кольору.

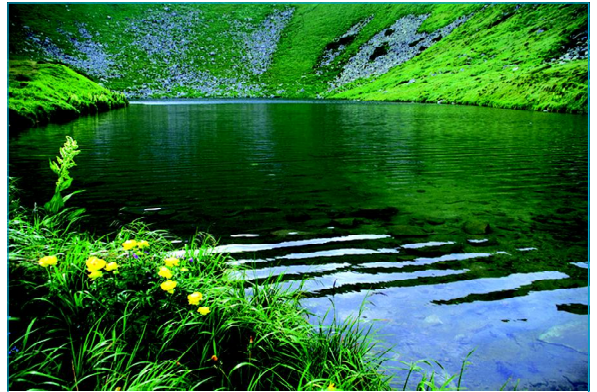
Береги представлені, головним чином, кам'яними осипищами, що складаються з великих валунів з плямами накипних лишайників. Тільки південна корінна гряда, що підпирає води озера, вкрита суцільним дерном, на якому поодинокі ростуть низькорослі кущі гірської сосни-жерепи. Гряда висотою 4 метри у західній частині понижується до звуженого кінця озера, де з нього бере початок струмок Бербенський (Бребенескул), який впадає в річку Говерлу — притоку Білої Тиси.

Якщо дивитися на озеро зверху, то колір води темно-синій в центральній частині до периферії переходить у зеленуватий, а у східній мілководній частині висвітлюються жовто-бурі обломки конгломерата. Вода надзвичайно прозора і добре видно дно. На ньому зовсім відсутня рослинність. Температура води в центрі озера всередині серпня в обід сягає 11° при температурі повітря 14°.

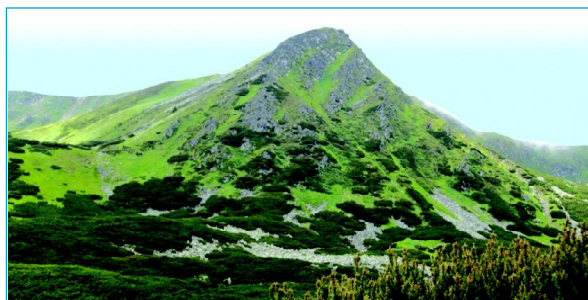
В улоговині Бребенескула та Гутин Томнатика ще є декілька озерців.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 вересня 2011 року водно-болотним угіддям урочища «Озирний-Бребенескул» надано статус «Водно-болотного угіддя Міжнародного значення» на площі 1656,91 гектара та віддано під «опіку» Рамсарської Конвенції (повна назва «Рамсарська Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів»). Україна входить в число 160 країн — Договірних сторін Конвенції. Насамперед — це визнання на Міжнародному рівні збережених у природному стані територій в Україні. Водно-болотні угіддя є ресурсом великого економічного, культурного, наукового і рекреаційного значення, втрата якого була б непоправною.

Схили кару навколо озера здебільшого вкриті купинами щучника дернистого.

Озеро Бербенське.
Світлина Ігоря Меліки

Гора Бербенська.
Світлина Наталії Мілько

новий, пальчатокорінник серценосний, жовтяниця альпійська тощо.

На схилах Бербенського масиву і в сусідньому котлі Кізі Улоги збереглися рідкісні фрагменти оселищ шолудивника Едера, уперше виявлені Гуго Запаловичем. Лише у 1991 році під час мандрівки гребенем Чорногори польський ботанік Пьотр Шуцький знайшов єдине в Українських Карпатах оселище каліантемума коріандролистого, яке протягом останніх років через заборону випасання тут овець значно збільшилося.

Схили також покриті ситником трироздільним, куничником волохатим, ісландським мохом, вербою трав'яною, щавелем альпійським, калюжницею болотною, подекуди трапляється родіола рожева.

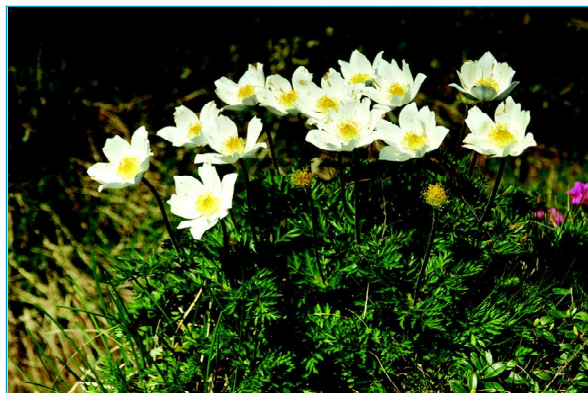
Відразу над сталевого кольору озером постають досить великі кам'яні розсипища та похмура і стрімка скеля-стіна Гутин Томнатика, яка ховає своїм насупленим тім'ям найближчий обрій...

Поки ми готувалися до сну, місяць піднявся високо й освітлював усе довкола. Срібний блиск розсівався по воді мільйонами перлин. Над шпильми гір щось, осяяне легкою мрякою, грало і танцювало. На блискучій поверхні озера виникали, ширились і бігли до берега рівномірні кола. То били з глибини землі джерела, постійно напуваючи чистою прозорою льодяною водою озеро, яке, як правило, вбирається у срібні шати, але ясної днини має ще якийсь інший відтінок — блідо-зелений, відблиск смутку і тихої радості воднораз.

Яка тут багата тема для фантазії, скільки образних калейдоскопічних картин для поетичної душі. За народними переказами десь тут розправився з Бідою опришко Головач, а, може, і Довбуш —

є тому різні версії і тлумачення, як і те, хто з цих двох славних чорних легінів більше назносив сюди своїх скарбів та заховав від стороннього ока...

Ото й переказують гуцули з покоління в покоління, що десь на Чорногорі «опришки в тоті печери запретали аж вісім відер червінців, що відбирали від дукачів у Коломиї, в Косові, Станіславі та Жьиб'ю». Та що з того, коли до них трудно добратися, бо сам нечистий їх

Сон білий.
Світлина Ізгоря Меліки

стереже — чи не добив його опришок, чи інший об'явився, уже ніхто не знає. Та й тому говорять поміж собою, що кому на голову збрече. Та ще кажуть, що понад тим озером Бребенескулом у Гутині Томнатику та на горі Бребенескулі щороку збираються зі всієї округи відьми — прислужниці біса на свої знамениті шабаші...

Сімдесятидвохрічний Михайло Зварич з закарпатського села Богдан-Бребоя у 2001 році у присутності збирача гуцульського фольклору Івана Жегуци, який жив у Німеччині, згадував, що про «тото все розповідав своїм внукам Штефан Богданський, що многі годи сам був опришком. А тоті внуки вже давно віджили своє жикьї, але один, що се звав Юраш, розказав про сесе своєму внукови Грицеві. Тот Гриць ни забув дідову бесіду, віріс, віттак вівчѝриив на полонині Бребенескул, що під самов Говирлов. Тай одного разу він розповів про свою журу дружбі Митрови Бочкорови. А Митер му каже: «Та я вже у всіх печерах шукав, тай нічом ни найшов — ні під Чорнов горов (Попом Іваном), ні під Говирлов! Айбо нидавно видівйим, як на полонині вночи гроші горіли жовтим полоннем. Дідо моєй хрещеноїї жони казав, що тото мусьї гроші горіти. Але зрік, що треба помолитисі в церкві тай мати при собі свйичену воду, як йти по золото. Бо там завше сидит сатана та го дуже сокотит, ни допускає копати. Акурат, як у того Рознія в Новоселици: зичити собі мож, а копати — Боже хрaнь!»

Коли восени докінчилася тота полонинська симбриле, дес по Преображеню, Митер з Грицем взяли по бербеници тай рушили від Лугів однов піхурков до попід Говирли на тото місце, де Митро видів на самого Ілія половінь. Уна си то червоніла, то жовтіла, доки ни загасла. Легіні скоро найшли тоту колибу, що з неї видко було тото місце. Взяли джугас тай зачѝили копати. Шос коло них голосно свиснуло так, якби вівчѝрь на овец фівкнув! Але вни си ніч ни творе тай коплют дале. Тогди з-під землі шос так тежко застогнало, вітак так заревло, що оба задріжѝли. А вітак, як Гриць чоканом зачѝпив за бaдогу з грошима, вергло ними на земню, що оба позавмлівали. Вже їм було ни до тих червінців! Гриць сарака умер на місци, а Митер зомлів й цалком задеревів. Ще жив півгід тай вітак умер. Як їх обох найшли, виділи нидоростка, що си сховав у лісі. Тото був сатана, що пантрував тоту бaдогу, богдай си ни снила!

Теперь хoдѝ туди високі чиновники кожний день, а ніхто си ни відважує копати. Чулисмо, що два копали! Кажут, що й їх вже понесло, ніхто ни знає куди... Тото тот нидоросток, щезник, що наших легінів поніс»...

Наступного дня, коли ми прокинулися вранці, було уже не до райдужних споглядань та пошуків опришківського золота — всі побачили, що гори підозріло нахмурилися бовдурами важких свинцево-темних хмар, котрі вміли ока накрили всю

Срібний відблиск Бребенескула

Місячний промінь опієночі на Василія вказує на сховані скарби на Бербенський

цю місцину — видимість упала до трьох-чотирьох метрів. Ущелинами безнастанно гудів рвучкий колючий і різкий холодний вітер, а грізний Гутин Томнатик непривітно притискав нас до розбурханого озера своїм пустельним верхом.

Погода не віщувала нічого доброго і залишатись тут надовго було уже ризиковано й небезпечно. Ущелина в цей час була придатною дійсно хіба для того, щоб зібрати до себе усі нечисті сили.

Ми видерлися на північно-східні схили Бребенескула. Перед нами пада-

ло у прірву урочище Кізі Улоги, назване гуцулами так, бо в них каміння лягає, укладається. Прямо під кам'яним скальним урвищем розлігся оригінальний давньольодовиковий амфітеатральний котел (кітловина), засипаний з одного боку камінням, що спадає з плином потоків неначе по східцях-порогах, а з інших боків — замкнений прямовистими стрімкими скелями фантастично-казкових форм.

Містичний дух над Бребенескулом витає повсякчас. Гора таїть у собі справді немало небезпек через свої стрімкі схили, часто вкриті туманами, хмарами і снігами (у холодне літо сніг на схилах Бребенескула не завжди встигає повністю розтопитися і залежується до чергового зимового сезону). Тут навіть з досвідченими підкорювачами гірських вершин нерідко траплялися різні неприємності і нещасні випадки, через що, як у багатьох місцевих гуцулів, так і у туристів, у пам'яті надовго зарубцьовуються всякі тривожні спогади...

Бербенський котел
Світлина Галини Журавльової

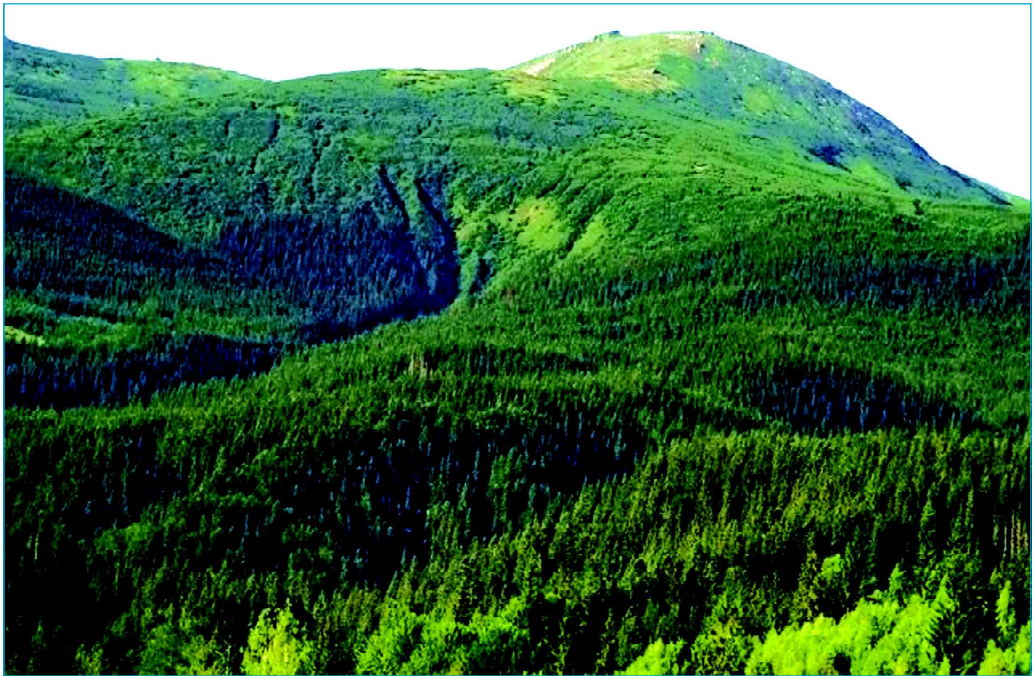
МЕНЧУЛ

Розлога і досить похила гора Менчул розташована на второваному туристському шляху від Попа Івана до Говерли між вершинами Дземброні і Бербенської (Бребенескула) в південно-східній частині Чорногірського масиву на межі Закарпатської та Івано-Франківської областей. Менчул починає собою невеликий хребет Розшибеник.

На східних та північно-східних кам'янистих схилах гори на висоті від 1250 до 1300 метрів над рівнем моря в заповідному урочищі «Кедроватий» простягається невелика вузька волога кедрово-смерекова лісова смуга субору, де зростає рідкісний реліктовий вид — сосна кедрова європейська.

На перший погляд тут унікальні місця для романтики та ідеальна атмосфера для сімейного затишку, тут завжди сонце заходить у різнобарвний небокрай ввечері та надзвичайно яскраво сходить вранці. Однак, туристи, щоб не дертись на гору, як правило обминають її обхідними стежками, а хто наважиться видертися на її верх, може втрапити у таку ситуацію, як, наприклад, кияни О.М. Ставнича і В.В. Полянко. Про свої мандри вони щиро розповіли у книзі «Сто відсотків пригод, або Чорногори-Горгани. 2009» (Харків. 2010).

— На Менчула ми твердо вирішили вилізти, — дізнаємося подробиці з книги. — А даремно. Чим вище ми піднімалися, тим гіршою ставала погода. Стежки, мабуть, з цього боку принципово не було. І далі ми зрозуміли, чому. У траві став траплятися колючий дріт, а сам рельєф перетворився на хаотичні звалища білува-

Менчул

Бункер і колючий дріт з часів I Світової війни на Менчулі.
Світлина О. Ставиної

пана шанцями, так що тут довелося вже зображувати справжній штурм укріпленої висоти... Взагалі помітили, що на тих ділянках кордону, де туристичні маршрути більш популярні, колючого дроту немає взагалі. А там, де стежки майже не видно — його буває так багато, що часом неможливо пройти... Чи то, як дика кішка, чи то як людина-павук, я стрибала з каменя на камінь, вчіплюючись ледь не зубами — нігтями у тверду породу, напружуючи усі м'язи (бо на спині ж наплічник), зціпивши зуби — а ти все ж піддаєся, проклята горо!.. І ця чортівня триває так довго, що здається безкінечною...

І справді на Менчулі, як ніде більше в Карпатах, можна натрапити на добре збережені австрійські укріплення часів Першої світової війни. Тут легко натрапити на траншеї з брустверами, кладку старих бліндажів, вистріляні гільзи, не струхлявілі колоди в бункері, а також здорові дерев'яні стовпчики, якими підпирали колючий загороджувальний дріт, залишки якого валяються по всьому верху. Як влучно підмітив якоесь мандрівник Роман Март, «ця вершина — готовий музей Першої світової війни», хоча дуже мало про те знають і навіть не догадуються, бо гору обминають стороною.

Можливо і тому, що Менчул окрім важкодоступності окутаний ще й ореолом містичності. По усіх навколишніх селах навіть діти знають, що над горою завжди

того каміння. Стрімкість підйому ускладнювалася хиткістю і слизькістю цих брил. Ставлячи ногу на чергову каменюку, я не знала, чи послизнеться нога, чи похитнеться сам камінь, чи втрапить нога у колюче дротяне плетиво, чи — і що траплялося найчастіше — усе це стане разом... Колючка швидше за все нагадувала про оборонно-наступальні бої Другої світової (насправді, Першої світової війни), бо вершина, до якої ми таки добралися, ще й капітально обко-

витають таємничі духи. Ще б! Кругом їх, а надто вже темних сил аж ніяк не бракує. Гуцульські народні старовіцькі перекази застерігають, що чорні маги не тільки облюбували собі цю гору для здійснення темних обрядів, але й сусідні верхи аж кишать сатанинським плем'ям — є тут і чорти, триюди, біси, дияволи, дідьки, люципери, сатана, осинавці, щезники, злі, пекуни, явиди, антипки, безп'ятки, мамуни, хапуни, убиясники і трістеники та багато всякої іншої нечисті. Різне тут з ними траплялося: на

сусідній горі Бербенській на всі гори відомо, що опришок Головач убив там біса, поряд, на Гутині Томнатику споконвіків на свої шабаші злітаються відьми зі всієї округи, з іншої сторони Менчула — у Кедроватому ватаг чорних лісових хлопців Довбуш розправився з самим чортом, а неподалік — на озері Несамовитому грішники під орудою триюди плещуть лід, товчуть з нього град і трощать ним навколишній світ... Чиняться оті чудеса тепер, а колись давно перед створенням світу, коли панував загальний хаос, того всього нічого не було.

— Правда, з первовіку були лиш темінь, облаки і Бог сйитий, — уточнює народна легенда. — Якось над морем носився Бог і побачив у піні якусь біду, зацікавився нею, і, довідавшись, що то чорт, узяв, не знати для чого його з собою та разом з ним став творити світ.

Бог знав, що на присподнім у глибині моря є глина, та «хотів від Арідника вімудрувати, аби тот ї вініс з присподного, з тридевйитого моря, що є так глібоко, йик сес світ.

Послав чорта на дно моря, щоб він виніс землі за нігтями.

— Пронри, — каже Бог, — а йик меш зачерати землю руков, кажи: «В имйи моє!»

Чорт і думає собі: «Почекай — сотворю я світ в ім'я своє».

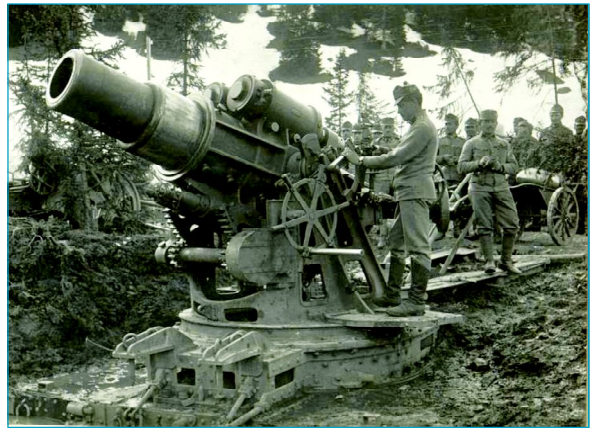
З такою думкою чорт виніс землі з дна морського і насіяв по воді, примовляючи: «Рости, земля, в ім'я моє», хоча Бог велів казати: «Рости, земле, в ім'я Боже». Земля так і розсипалася по воді. Тричі пірнав під воду триюда-арідник, але нічого з того не виходило. Тоді постав перед господом і каже:

— Не росте земля.

— Піди і скажи, як я велів, — наказує Бог, — побачиш, що земля виросте.

Пішов чорт і думає: «Скажу, як Бог велів, але вкраду трохи земного насіння, а як земля буде рости в ім'я Боже, посію в іншому місці і створю світ для себе. Тоді Бог тут, а я там будемо богувати».

Знову пірнув на дно моря Арідник, набрав землі, а трохи приховав її у себе в роті. Винирнувши з води, посіяв землю, приповідуючи: «Рости, земля, в ім'я

Австрійська артилерія у Карпатах
у часи I Світової війни

Австрійські вояки на Менчулі

Господь і поблагословив:

— Годі, земле, рости!

Земля і перестала рости, але залишилася покритою горами, де з Триюдиного пису вивалилася.

А що Бог трохи зарано наказав землі рости, то Менчулу до висоти 2000 метрів не вистачає зовсім трохи — якихось два метри. Саме тому ще з 2008 року верх Менчула хочуть штучно наростити на 2,5 метра, аби на Україні була магічна сімка гір двохтисячників, адже дотепер Україна має 6 двотисячників. Усі вони, до речі, піднялися у захмар'я саме на Чорногорі. Для такої цікавої місії на Прикарпатті навіть набираються волонтери.

Кажуть, що через отаку придибашку з походженням гори, на вершині Менчула особливо сильно відчувається контакт з природними і потойбічними силами: прохання, висловлені на ній, завжди будуть почуті, а бажання, вимовлені тут, як правило збуваються.

Звичайно, недостатньо просто видряпатися на гору і подати вищим силам список вимог. Треба, щоб прохання було життєво важливим, і бажання — щирим, вистражданим, і ритуал потрібно здійснити відповідний. В арсеналі гуцулів зі споконвіків існують унікальні, віками випробувані обряди саме для гори Менчул, про-

Боже».

Земля і стала рости — аж кипить, так росте. Але росте вона на воді, росте і в роті у злого духа. Розперло чортові пашеку, ледь не вдавить. Чорт хотів виковиряти нігтями, але не встигав. І полетів він попід небесами. Літає чорт, а земля так і верне йому з рота. Вже цілі гори наверх, а земля все росте та росте. Бачить чорт, що непереливки, і вzmолвивсь до бога:

— Господи, помилуй!

Залишки окопів з часів I Світової війни

низані зв'язком з духами стихій: каменю і повітря, дерева і води, землі і вогню... І «працюють» дані обряди дивовижно надійно. Мабуть, гуцульські чарівники, мольфарі, примівники, що жили далеко від справжнього, істинного чорногірського Менчула, знаючи про його надзвичайну магічну силу, створили неподалік від себе його «копії».

Тому у Карпатах існує декілька гір з назвами Менчул. По них, як влучно підмітив Михайло Коцюбинський у своїх неперевершених «Тінях забутих

предків» «б'ють плови весняні, ричать громом гірські верхи — і дух злого холодом віє од Чорногори... а тут раптом з'являється сонце — праве Боже лице — і вже дзвенить у коси, що кладуть сіно в поліг. З гори на гору, з потічка в потічок пурха коломийка, така легенька, прозора, що чуєш, як од неї за плечима тріпають крильця...

*Ой прибігла з полонинки
Білая овечка —
Люблю тебе, файла любко,
Та й твої словечка...*

Тихо дзвонить хвоя смерек, тихо шепчуть ліси холодні сні літньої ночі, плачуть дзвінки корів, і гори безперестанку спускають сум свій в потоки.

З лускотом й зойком летить десь в долину зрубане дерево в лісі, аж гори одвітно зітхають, — і знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть... Спочив хтось навіки по тяжкій праці. Закувала зозуленька та й коло Менчила... от тепер вже співаночка комусь си скінчила...

Не для рими у коломийках «кує зазулечка коло Менчила» про смерть, яка набула великого резонансу серед гірського населення, а щоб нагадати усім, що людина не знає часу та обставин своєї смерті, особливо коли вона ступає на якусь небезпечну стежу. Прив'язка Менчила до смерті якраз пов'язана з повір'ям гуцулів, що гора є гейби переправою для людських душ на той світ. Саме подібними приспівками закінчується чимало народних пісень-балад про трагічну загибель і смерть опришків, коханців:

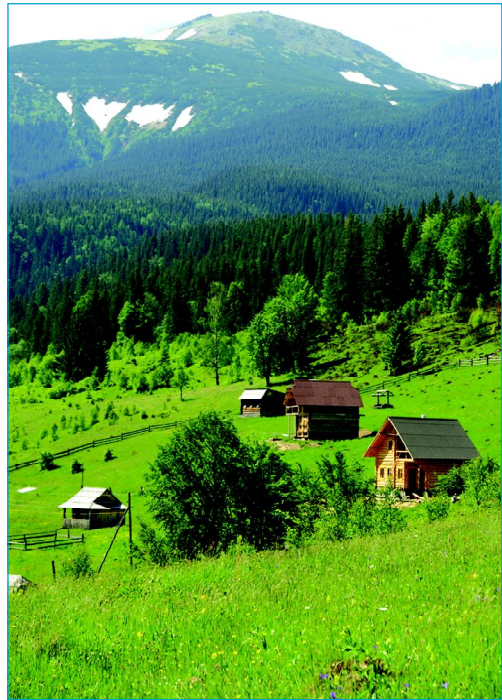
*Зазуленька закувала тай коло Менчила,
Штулюкови співаночка тепер сі скінчила...*

Або:

*Зазулька ми закувала тай коло Менчила,
Доньчукові і Германці співанка скінчила...*

*Ой кувала зазулиці он коло Менчила,
Уже цій си Одокійці співанка скінчила...*

Кує мені зазулечка все попід Менчила,

Менчул туристський.
Світлина Ігоря Меліки

Тепер же сі співаночка ціла закінчила...

*Ой куєт ми зазуленька та попід Менчила,
Вже сі моя співаночка оттепер скінчила.*

Наша співаночка про Менчил ще «сі не скінчила». В українських Карпатах, як уже згадувалося, є ще декілька гір і вершин з подібними назвами — Манчул, Менчил, Менчиль, Менчіль, Мунчел, Мунчелик.

Таких гір то немало, а ось їх назви не зовсім зрозумілі для самих українців. Хоча й у них знаходяться на це певні аргументи. Кажуть, що оті всі варіанти назв є похідними від слова мочи́ло. Та яке у горах чи тим більше на горі можуть бути болота чи млаки? А ось їх якраз на Менчулі не бракує. У котлі біля підніжжя Менчула є унікальні високогірні торфовища — залишки давніх озер.

У Реєстрі Запорізького козацтва 1649 року знаходимо вояків з прізвищами Мочула і Мачула.

Мочула (мачула) — волокно, добу- те вимочуванням з луб'яного шару кори молоді липи. Козаки використовували клоччя мочули для запалювання вогню на сторожових вишках, коли треба було попередити про напад ворога.

Чорногірська гора Менчул на рубе- жах руської землі теж здавна була од- ним з серйозних сторожових постів, на якій знаходилися вежі з чугами, в яких для запалювання могли використовуватися і

Менчул зимовий

мочули. Та все ж найбільше прихильників походження назви гори схиляються до її румунського варіанту. Munteul, що у перекладі пояснюється як гора, горб, горб-бок.

Чимало краєзнавців відшукують і її древньоарійські корені. Відомий філолог Станіслава Губерначук у книзі «Карби трипільської доби в українських географіч- них назвах та іменах особових» наголошує, що «санскритське ман означає знати, думати, розглядати, а мана — пристрасть, гнів, повага, пошанування. Манман у санскриті — то думка, зміст, прохання, молитва, бажання. У «Рігведі» фігурує свя- щенна гора Мандара — місце перебування різних Богів та напівбогів, а рігведійсь- кий Бог Ману — то першолюдина, першопредок людей. Важливо, основу ман зна- ходимо в імені Мандодарі, яке мала дружина царя асурів — супротивників аріїв, себто представників першої хвилі колоністів витоків Інду. Тобто корінь ман нале- жав до мови людності, представники якої ще в IV тис. до н. е. виселились із украї- нського Подніпров'я до Індії.

Упорядники московського академічного видання «Мифологический словарь» відзначають, що в деяких випадках усі значення слів із коренем ман тяжіють до сфери сакральної, перш за все у ритуалі (згадаймо одне зі значень санскритського

терміну манман — молитва). Очевидно сакральність була рушієм фантазії наших подніпровських предків-сонцепоклонників, коли вони давали назви річкам, побіля яких відбувалися сакральні ритуали. Цим, правдоподібно, пояснюються назви українських річок Ман на Черкащині, Маніка і Команка у басейні Десни, Манчулів у басейні Черемошу, Манаготра у Криму, Мандранка в басейні Пруту, Мантуль та Манявка в басейні Дністра, Манджалія в басейні Псла, Манька на Київщині, а також озеро Мандич на Запоріжжі... Отож маємо

десятки географічних назв поширених на всіх українських краях, а це свідчить про загальноновживаність кореня ман у мові наших предків ще до виходу частини їх до індських витоків».

Верховинський географ М. Сапрянчук у публікації «Топоніми Гуцульщини та індоарійські міфи» стверджує, що Мунчел є горою білих магів. «Ще схоже, — роздумує автор, — слово манджула, тюрк. манчулів — «гарний». Та, найімовірніше, індійське «мануша, мануш» споріднене з укр. — муж, рос. — мужик, пол. — менж. В Індії Мануша — місце прощі, означає «чоловічий» або «людський», а найбільш пологий відріг гори хр. Степанець перекладається, як «захисник, охоронець місця, краю». Отже, охоронець святого місця, як і Смотрич біля Чорногори, по яких ішли стежки до святилищ».

Є й такі індологи, які знаходять відповідник Мунчелу у санскриті, що перекладається як спрямовувач, яке до гори не дуже вже й тичеться, а знавці древньобулгарських впливів у свою чергу переконують, що Менчул означає великий камінь, бо на чуваській мові ман — великий, а чул — камінь.

Містичні скелі Менчула

КЕДРОВАТИЙ-ПОГОРІЛКА

Майже посередині основного пасма Чорногори між Говерлою та Попом Іваном у розвилці потоків Мрея і Кізя — приток річки Бистрець знаходиться боковий хребет-відріг від Ребер Кедроватий-Погорілка з куполястою вершиною. Його схили розділяють урочища Гаджину і Кізі Улоги.

Надзвичайно стрімкий схил правого берега Козиного вихоплюється високо понад потік і струмить над лісами. Тепер схил порослий густим лісом, повним вирв, як і замшілих кам'яних порогів. За опришківських часів був доступний лише з боку Менчула, а скрізь долом забарикадований непрохідним кедровим бором.

Народ оповідає, що в отих місцях близько трьохсот років тому народився славний гуцульський опришок Довбуш (насправді він народився у Печеніжині під Коломисю).

Як народився славний Довбуш, цар полонинський, так сто зірок йому над головою хрестом стали, ясна зоря зійшла, затихла звірина в лісі, птахи в небі, риби в потоках, змії під колодами. А всі череди в полонинах стали як укопані, а всі козарі-вівчарі зачудувались, а всі пани здригнулись, і сам цісар Максиміліан розсердився. Саме бенкетував цісар, пив із келиха золоточервене вино. То лиш підніс той келих до губ, а він і випорснув йому з рук, упав та й розбився на дрібні скалки.

Скричав тоді цісар голосно:

— А що то має бути?

Але ніхто того не знав, ніхто того не відав, що келих випав з рук із цісарських, бо знайшовся на Божім світі у Кедроватому славний отаман Довбуш, цар поло-

Кедроватий-Погорілка. Вид із Шпиць. Світлина Ігоря Меліку

нинський. Як вийти на Кедровату, то як трохи піти у долину, там коло гребеня на полі стоїть Довбушів сідець. Він появилвся після того, як Довбуш знищив чорну біду, за що Бог обдарував його неймовірною силою. Наступного дня після геройського вчинку, як він прокинувся ранесенько та взяв стрільбу на плечі і пішов до себе на полонину та, трохи походивши на ній, згадав собі про розмову з Ангелом у сні. Недовірливо подумав: «Неправда все, що мені наснилося». І тільки він теє помислив, як чує тихий голос: «Бери, Олексю, скелю на плечі і неси її на найвищу гору». Підставив плече Олекса, повалилася скеля сама йому на спину. Крякнув Олексю, підправив скелю, таку завелику як дзвіниця в Криворівні і подався з нею стежкою, що проридалася з боку Козиноного струмка посеред моху, каменюк, бурелому, повалених пнів і під гіллям кедровим на невелику, обмежену кам'яними стінами полянку, де коло гребеня її і поставив. Відтоді ця цікава пласка скеля зі своєрідною ямкою відома у народі як Довбушів сідець (стілець) або ж Довбушеве крісло.

Точніше там є навіть не один, а два скельні останці пісковиків чорногірської свити розташовані на еліпсоподібному підвищенні. Висота західної скелі 4 м, ширина — 4,5 м. Східна скеля заввишки 3 м, завширшки 3,5 м. Між скелями є півтораметровий прохід.

Крісло Довбуша міститься на краю більшої скелі. Потім спеціально для себе він сам з тієї скелі зробив собі сідець. Тут «вирубано для голови, плечей, рук, ніг і на люльку так, що як сяде чоловік, то на кожен частину його тіла є вирубане місце».

В легенді «Довбушева сила» оповідається про ту подію дещо інакше.

— Коли Довбуш мав дванадцять років, — читаємо у народному переказі, — він пас у пана Манчуківського маржину. Раз ведмідь убив йому вола саме на полонині Кедроватій. За це увечері пан Манчуківський не дав Довбушеві їсти, а зв'язав руки і ноги, поклав на колоду і дуже бив. Потім пустив з Кедроватої клубком у бердо, але бук затримав Довбуша, а сильний дощ очунав його. До батька Довбуш не вернувся, ходив по лісах, збирав ожини та їв. Ходячи горами, уздрів Олекса того ведмеда, що вбив йому вола. Ведмідь пив з джерела воду. Над джерелом була скеля. Коли Довбуш вискочив на скелю, то знайшов там сталевий топір. Він кинув топір у ведмеда і вбив його.

— І-га, — сказав Довбуш, — через тебе я бідую, але більше не буду. Той топір сталевий — то громова бартка.

Відомий на Івано-Франківщині поет і фольклорист Степан Пушик у дослідженні «Буж і Довбуш у світлі карпатських легенд» вважає, що «тут (в легенді) ми чітко бачимо, що «топір сталевий — Громова бартка», тобто сокира — зброя Перуна. Цей топір, що Довбуш здобуває, убивши Арідника, діє в багатьох легендах. Довбушева кобила «Громова Хмарка», яку уособлюють карпатські верхи: Біла Ко-

Кедроватий-Погорілка. Вид з Бистриця.
Світлина Ігоря Меліки

била, Сива Кобила, знаходяться поблизу Кедроватого, а Кедроватий — те місце, де, як на Писаному Камені, є кам'яний «сідець-крісло» попередника Довбуша — ідола бога. Можливо, що тут сідав волхв у Зелену неділю, коли на Чорну гору приходили богомольці».

Як май підріс наш опришок, ходив з товаришами по цілому світу: до волохів, у Туреччину, обійшов усі гори вздовж і впоперек, забирав у нехристів та у багатих людей гроші і ділив їх поміж бідних та своїх товаришів. На Кедроватий, де він народився, вертався лише тоді, коли багато золота і срібла нагромадиться у тайстрах і треба було його зсипати у печеру, видовбану у скалі поряд із скалою з сідцем ватага.

Той сідець уже дуже облупаний, бо люди повідбивали немало з нього кам'яних куснів, шукаючи гроші. За плечима того сідця є викопана яма, з котрої, як розповідають, вибрали люди котел заривних червоних. Ті червоні закопав сам Довбуш.

Якось, йдучи з Кедроватого, ватаг наказав своїм товаришам вхід до тої печери добре замаскувати. Вони й замаскували, та так, що, вернувшись, Довбуш не знайшов туди ходу. Від того часу ця печера замкнена так міцно, що ніяка сила в світі не відімкне.

Будують люди через гори залізничні колії, вирубують тунелі, а цієї скелі розбити не можуть. Є в ній рушниці та пістолети, оливою змащені, срібла, золота та різних скарбів без ліку, недарма ж люди кажуть: *«Якби Кедроватий відкрився, то би на весь світ засвітився!»*

Але коли те станеться, ніхто не знає. Тому навіть Іван Франко, описуючи Чорногору у «Мандрівничій хроніці», з сумом і жалем наголосив:

«Колись розливала ти (Чорногоро) пострах на світ:

Опришки гуляли тут сміло;

Тепер «Довбуша крісло» порожнє стоїть,

Воно вже, мабуть, скам'яніло».

Трапилося це ще далекого 23 серпня 1745 року: трагічної ночі, коли у Космачі Степан Дзвінчук смертельно поранив Довбуша, який вивалював замкнені двері і хотів увірватися всередину до його хати. Про цю подію та про останні хвилини ватага опришків достовірно відомо з трьох історичних джерел.

Вранці Дзвінчук разом з космацькою громадою за селом у хащах під смерекою знайшов ще живого опришка і два сільські священики запропонували йому висповідатися, але він відмовився.

Загадково відповів Олекса і на запитання отців про те, «де знаходяться його скарби»?

— У полонині, у Чорногорі, Бог знає, я знаю, земля тим буде користуватися — не люди.

Це було заявлено в присутності багатьох людей, тому й не дивно, що не тільки чимало з них, а й їхніх нащадків та знайомих понині нерідко відправляються за тим багатством. Як де тільки в горах є якась помітна гора чи скала, та ще як на ній знайдеться якийсь знак, вони переконані, що там заховане золото, срібло та кош-

товні самоцвіти. Звичайно, за їхньою уявою, найбільше їх там, де часто бував Довбуш — на Кедроватому десь біля Кам'яного сидця, якщо не в ньому самому. Тому той стілець вже сильно облупаний, бо люди намагаються добратися до опришківської комори. Та й кажуть, що Довбуш, як сів на той свій стілець, то, бувало, як верже своєю барткою, то вона упаде аж на його комору. Та що з того, коли ніхто не знає як далеко і в яку сторону міг вергти той силач свою бартку. Кажуть, що у Довбуша бартка була зроблена з одного центнера сталі, то вже мала важити тота барточка.

Поки що ті скарби лише інколи засвічуються окремим людям. Іван Летушок з Голів Верховинського району колись розказував своїм сусідам:

— Я пас у Кедроватій кіз. Але якось одного разу кози від мене відбилися. Я шукав, гукав, свистів — немає моїх кіз. Але шукаючи скалами кіз, я побачив у скалі печеру та й поліз у неї. Ота печера була всередині геть мурована і мала двері. Я відчинив їх (дало відчинити, щезло би) та й заходжу в ту другу комору, а там посеред хати стоїть товстий на два сажні зависокий залізний стовп. А на ньому позабивані залізні гаки. І на них висить всіляка зброя, креси, пістолети, ножі, бартки, ремені, тобівки, порошниці і таке інше.

На землі лежать два тисові корита, так десь понад сажень довжиною. Оті корита насипані оливою, а в ній повно накидано кресів та пістолетів. Попід стіни стоять 16 кедрових скринь, наповнених золотом та сріблом. Я став та й дивлюся на те, аж побачив знову двоє дверей у стінах. Та лише хотів піти у ті другі комори далі, як мені щось обізвався з-за плечей:

— А ти що тут робиш?

Треба було не оглядатися і не повертатися, але я сказав:

— Та я ж кіз шукаю, десь мені пропали.

Господи, як мені дало страху, то не знаю, як і коли я звідти втік. А за мною женеться таке довге, як кінь, а таке окате, що аж страх, а зуби та губи такі, як трібель би двоє склав докупи і ними клацав. Та й почало кричати:

— Не тікай, Іване,.. ти вже мій! — і з того часу за мною щось женеться і не дає мені спокою, — розказував він. Аж сусід примівник Іван Костюк дещо спас його від тієї напасті.

Подібну оповідь використав у своїй повісті «Довбуш» і Гнат Хоткевич: «Як кінчається Гаджина, вище Кедроватої, то там зверху є комора на чистім полі. Там є кагла. Дуже така кагла далеко йде, але то нічого. Треба тою каглою лізти, аж злізеш у нашу (опришківську) кухню, що ми собі їсти варили. А трохи далі у кухні піти, то там є наші леговища, де ми лежали. А ще далі, то є комора і в ній шість путин грошей».

Довбушеве сидільце.
Світлина Ігоря Меліки

Закортіло одному з героїв повісті заграбастати собі ті дорогоцінності. Зліз він печерою-діркою в кухню. «Далі була мала діра, що ледве мож чоловікові пролізти. Висунув я посеред себе ліхтарню та й лізу у ту діру. Ліз я, доки ліз, аж дістав-смиси до тої комори, що спали опришки. Та лиш я туди вліз, а там браччіки, лежить таке велике, як добрий полубічок. Ноги в того такі, як бербениці. А очі такі великі, як добрі долоні... Та то усе так світять, що страх... З гіркою бідою видерся якимось із тієї комори. Та як стали ми утікати звідти оба з слугою, бо там, браччіку, змія така си уплекала там у коморі з вужа. Бо вуж, як сім рік не чує людського голосу, то стає змією, жертвою, так би сказати. А як опришки звідти вибралися, то минуло багато часу —

вона й уплекалася там»... Коли ще Довбуш жив і часто навідувався на Кедроватий, любив він із свого кам'яного чорногірського трону милуватися красою навколишніх гір. Це ж усе-усе, що своїми очима бачив і чого ними добачити не міг, все це його чорногірське царство!

Довбуш цим дуже гордився, що він і ніхто другий є тут паном. Всі його тут бояться й шанують, усі його прикази сповняють і виконують. А що тут краєвиди неповторні співається навіть у

співанці про Гуцульщину, яка радить, що коли

*«Хочеш красу верхів знати,
вийди в Кедроватий,
на Довбушів столець сідай,
та й дивиси, брате»...*

Саме тут, як гуцули повідають, свята Неділя (Великдень) припадає якраз тогди, коли сонце перший раз на Кедроватім, іменно на сідци Довбушевім, показує ся. А це був знак відважним легіням, що пора вибиратися в гори, щоб встигнути у Юріївські дні на Довбушеві випробування.

Сюди сходилися вони з гір і низів, щоб поповнити ватагу славного карпатського лицаря. Неподалік, на Розшибенику, ватажок відбирав для себе опришків, влаштовуючи їм різні випробування. Після іспиту, уже на Кедроватому, обіч крісла Довбушевого, легіні складали присягу — на величезний топір Довбушів і на рушницю, покладену навхрест на цей топір. Відгомін про той урочистий ритуал і досі звучить у народних піснях. Ось лише одна з них:

*Закувала зозулиця, голосок полетів,
Присягали легіники та й на пістолеті.
Присягали, присягали, коли мали раду,
Що ніхто з них товариству не зробить зраду.*

Подібний мотив знаходимо і в пісні про попадю Марусю, яка пристала до опришків:

Закувала зазуленька та на перелеті,

Присягала дівчинонька та на пістолеті.

За твердженнями Станіслава Вінцеца та присяга легінська звучала так: «Я присягаюсь на топір громовий вам, дедику, і вам, славне товариство, панове легіні. Буду слухатися вас, дедику ватаже, і буду вірним вам товаришем, браття легіні. Ніколи нічого не викажу, навіть якби мене в панській катівні мучили, четвертували й палили. Якщо б я присяги не дотримав, то хай не обминає мене на землі і під землею цей топір громовий і ця зброя легінська. Так хай буде. Амінь».

Присяга на «топір громовий» говорить, що цей ритуал є дуже давнім, адже громова сокира була ознакою бога війни і блискавки Перуна. Інші ініціаційні випробовування, наприклад, тримання в руці розпеченого вуглика, котрим випробовувався кандидат в опришки, також походять із дохристиянських часів, це залишки давніх ордалій, котрі згадуються ще в «Руській Правді».

Опришківська присяга не була суто формальним ритуалом. Про те, що лісові легіні мусили її суворо дотримуватися, дізнаємося зі свідчень у Станіславському гродському суді Андрія Лаврового, якому Довбуш наказував, щоб нікому не згадував, що з ним був: «Бо, як скажеш, що ти з нами ходиш і зрадиш нас, то хоч би ти був і в третій землі, то я таки тебе дістану і розсічу».

Після прийняття присяги, опришки добували із комори скельної ретельно у скринях переховувані і змащені кріси, пістолі, топірці і балти. Легіні приносили із собою зброю, тож не один мав потім на собі по дві рушниці і по кілька пістолів за поясом. Все інкрустоване, багато оздоблене, на що присвячувались довгі зимові місяці. Кожний мав рогатину, мосяжну і сталеву балту, надточену бартку, по дві, по три рогові порохівниці. Потім добирали собі коней — із табунів, що паслися на полонинах. Часом приводили коней із табунів турецьких, із буковинських степів, іноді — із панських стаєнь. І звідти вирушало кінне військо опришків. У червоних штанях, у червоних сердаках, з накинутими на коней ведмежими, рисячими та зубровими шкурами. У високих трикутних капелюхах. На грудях, на капелюхах мали мідяні бляхи, що здалеку вже поблискували. Від ніг до голови сяяли міддю і самою вже зброєю. А Довбуш їхав на панському коні вороному із сніжною гривною, білою зіркою на чолі і з білим пишним хвостом...

Гуцули щиро вірять, що Довбуш хотів усе своє життя провести у Кедроватому, тому обсадив Кам'яний сідець кедрами з Угорщини, звідки вони поволі почали розповсюджуватися по Карпатах. Насправді саме тут на значній площі у суворих погодних умовах, посеред скелястих розсипів, на кислих ґрунтах і пісковицях на висоті понад 1500 метрів збереглися серед інших дерев європейські кедри (кедрова сосна) — релікти, які дійшли до нас із польодовикової доби. Завдяки тутешньо-

Вид з Бистреця
на Рошибеній, Кізі Улого, Кедроватий

Кедрові шишки

му гарному і багатому кедровому лісу і дістала місцева гора свою назву Кедроватий. Тепер окремі дерева, товщиною більше метра, мають вік 300–400 років. Кедровий ліс нарешті став заповідною зоною.

— Кедрина, — писав у 1933 році швейцарський мандрівник Ганс Цбінден, — міфічно освячене дерево гуцулів. Переказ каже, що з кедрини народився прабатько «лісових людей», тобто тих пастухів, які першими покинули полонини й почали корчувати ліс, який і досі оминають у забобонному

страху перед смоками і полозами. А ще у лісі, під величезною кедриною, бездітне подружжя пастухів знайшло собі сина.

Якщо тут такий рідкісний кедровий ліс, посаджений самим Довбушем навколо своїх багатих скарбами комор, то чи міг він, на думку гуцулів, після загибелі в Космачі бути похований в іншому місці?

Збирач фольклору, відомий на Гуцульщині учитель Лука Гарматій для «Етнографічного вісника» Володимира Гнатюка більше як сто років тому записав у селі Головах «цу повість, яку розніс Семен Семчук, пес би в нім ожив, що таку смутну и веселу повість зложив». Йде у ній мова, що «опришки Довбуша на топорах у Чорногорі на его сідець ще занесли живого. Там він казав вікопати йиму и сказав: «Ви, хлопці, не гайнуйте, але ходіт по домах и газдуйте, бо вже такого другого, йик мене, не найдете. Ше бих жив, але знаю, що з того вже не вібуду, а тьижко міні си карати». Посьиг у тобівку, напив си аршенику (отрути) тай тогди вмер. Довбуша поховали там коло сідцьи в Чорногорі, а опришки розійшли си по домах». Його тіло поховали в Чорногорі, але в котрому місці, ніхто тепер не знає. Хоча гуцули з тутешнього села Бистреця, звичайно, таким байкам не вірять, а на місці поховання ватага опришків у Кедроватому встановили навіть металевого хреста.

Гуцули в такі байки щиро вірять, хоча історичні документи незаперечно переконують, що після загибелі, тіло Довбуша відвезли в Коломию, після чого його четвертували аж на 12 частин, потім їх вивісили на палях на пострах людям у найбільш видних місцях сіл і міст, де народ і досі співає про ватажка опришків: «Мене ж, хлопці, ви, молодці, візьміть борше на топорці... Беріть мене на топори, занесіть мя в Чорні гори, де любив ем усе бути, відки йдучи спочинути. Там би мені й гинути... Несіть мене в Кедровату: ой там стоять дві ялиці — то дві мої ба сестриці; стоять там два явірчики — то є мої два браччики... Беріт же мя на топори, несіть же мя в Чорні гори. В Чорні гори занесіть мя, на дрібний мак посічіть мя, ялиночку прирубайте, моє тіло прикривайте — най ляхи ся не збиткують, моє тіло не четвертують».

— Ще кажуть старі люди, що дух Довбуша деякий час після смерті проявляв

себе, впорядковуючи свою спадщину для прийдешніх поколінь, — стверджує на основі народних легенд уродженець Волині у виданому у 1963 році у США романі «Довбуш» Віталій Волков. — Побратими злучили двоє коней висячим помостом-марами, поклали зверху свої бартки, а на них — дороге тіло свого улюбленого отамана, яке зверху прикрили сардаком. І повезли хоронити його в опришківському таборі на Кедроватій.

...Він навіть свою улюблену рушницю, з якої забив чорта, заховав глибоко в надрах землі, а бартку, що нею стяв голову Дідушкові та розрубав двері ратуша в Косові, встромив у скелю і заховав те місце від людського ока.

Щороку рушниця наближається потрохи до поверхні землі і коли настане відповідний час, вона вийде зовсім наверх. Тоді прийде великий муж гуцульської землі, підніме з землі рушницю і тоді перед його очима покажеться бартка в скелі. Тільки він один буде в силі витягнути її зі скелі! По цьому впізнають його люди, а він рушницею та барткою знищить всіх ворогів і щойно тоді запанує на гуцульській землі Велика Селянська Правда...

І досі, переконані гуцули, лежить-спочиває у Кедроватому Довбуш. Але настане час, коли затрембітає з Довбушевого сидельця трембіта, встане молодий Олекса, відчиняться скелі, запломеніють скарби у лоні гір, і тоді настане великий, молодий світ. Його подих уже чути. Тож і не перестають люди ходити в Чорногору, аж під крісло скальне.

Пам'ятний хрест
О. Довбушеві

Кедроватий на Кізіму потоці.
Світлина Ігоря Меліки

РОЗШИБЕНИК

Між потоками Кізім і Степанським від головного Чорногірського хребта з-під гори Менчул (2002 м) виринає з стрімкими схилами-урвищами красивий і суворий хребтик Розшибеник. На правій його відрозі є ще гора Степанець (1649 м), а поруч, на Закарпатській стороні, — полонина Лемська (Лемська — лісиста, від румунського *lemn* — ліс) і долина річки Бальзатул.

Гора Розшибеник зажила у місцевих полонинників, лісорубів, знахарів та й у звичайних простих гуцулів такого не вельми приємного і похвального імені, бо не один з них на тутешніх крутосхилах розшибався і розчахувався, боляче травмувався, падаючи на гостре каміняччя, скручував собі в'язи і голову, через що гору так і назвали — Розшибеник, по-місцевому Розшшибеньик.

Але, як у таких випадках буває, не всіх гуцулів влаштовує прозаїчне, аж до нудоти просте пояснення походження отого ймення. Тим більше щось аж вигадувати надто багато не треба й було. Тут же поряд, на Кедруватому, мав свій чорногірський трон-сідєць сам Олекса Довбуш, до якого сходилися добровольці з усього краю аби поповнити опришківське товариство. Ватажок перед тим, як прийняти до своїх лав новачків, проводив над ними різні випробування.

Як то відбувалося яскраво описав Станіслав Вінценз у книзі «На високій полонині». Спираючись на численні розповіді гуцульського люду, він стверджує, що високо на Розшибенику була слизька кладка, яка вела над проваллям з одного виступу на другий. Хто перейшов тією кладкою вільно і без страху, того приймав Довбуш до товариства. Але, крім того, для спроби мусив класти руку під великий джиган кам'яний. Рахівський замахувався тим джиганом, вдаючи, що хоче вдари-ти. Не один гарячий юнак, кладучи руку на камінь, вигукував зі сміхом: «К бісу руку, аби м тільки був з дедиком Довбушем!» Тож ані не моргнув оком, коли Рахівський замахувався джиганом. А тоді задоволений Довбуш, дивлячись йому прямо у вічі, мовив: «Годен для нас». Декотрим казали також стріляти із кресака по орлах та канях, що шугали під хмарами.

Отак перевіряв Олекса Довбуш своїх нових бранців.

Народ пізніше, як ішов у ці краї, чи повертався з них, то казав, що йде (повер-

Хребти Розшибеник і Кедроватий, посередині гора Ребра. Світлина Ігоря Меліку

тається) з гори, де Довбуш розщибав своїми опришками. От і стали звати ту гору Розшибеником.

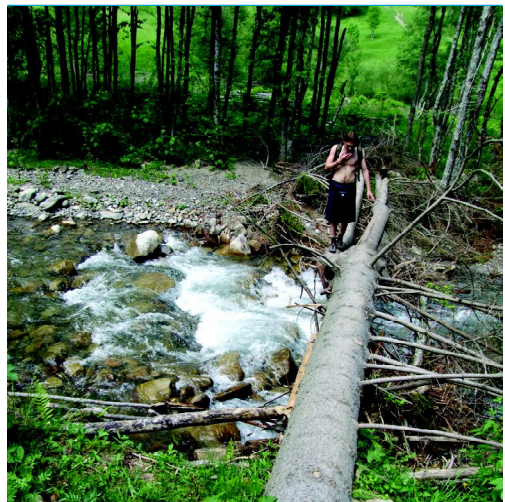
У це ще можна якось повірити, бо й історичні документи «Чорних Станіславських книг» підтверджують, що Довбуш жив та не раз бував у цих місцях, а от дехто виводить тоту назву від таких подій, що стає аж моторошно.

— Хіба можуть самі люди добровільно розшибатися? — запитують незгідні. — Без нечистого тут не обійтися. Засів він у Чорних Горах і робить людям всілякі збитки, тому гуцули як на когось геть злі, то клянуть так: «Щоб тебе по Шпицях (Розшибенику, Кізлах) так носило, як отого щезника».

Розказують, що той Арідник, коли став у бога знову старшим ангелом, «взяв-ся будувати церкву на Розшибенику — там, як Попіван, аби він май вищий був від Бога, — йдеться у розповіді рахівчанина Івана Руснака, вміщеній Іваном Жегуцом у «Вибраних текстах з гуцульського говору в Закарпатті», виданих у 2001 році в Мюнхені (Німеччина). — А Бог си нагнівав та відтак дав, що дождж долів падав сорок день і сорок ночей. Та стала потопа. Гет си люди вітопили, лиш тот Ной залишився у ковчезі, аби з того світ си розвів. З той потопа лиш груні си заостали. Так из ангела став диавол, пропав би закований на ланцах».

І хоча він і досі ланцями прикований до скали в одній з печер Чорногори, з часом від нього пішла тьма тьмуца всяких темних неземних сил і духів — «це в першу чергу ота «погань», оті щезники — чорти, що їх усюди повно, — наголошує у своєму етнографічному дослідженні Гуцульщини «Країна чарів і краси» Михайло Ломацький. — Щезники... Вони сьогодні тут, а завтра там! З'являються і щезають — звідтіля й їхня назва.

Щезники прибирають різні постаті. Часом щезник на вигляд «пан» у чорній, панській одежі, з чорним капелюхом на голові і паличкою в руці, часом має подобу цапа з ріжками й борідкою, але з довгим хвостом — завжди чорний. Не всі щезники однакові. Є між ними менше й більше грізні, й небезпечні. Та не дай Бог із ними задиратися або їх розлютити!.. Як Бог ізверг чортів на землю, то деякі з них попали на ліси, — це лісовики, другі в озера й ріки — водяники. Арідник же, цей, напевне, десь там на скелю Чорногори впав... Найстрашніший і найгрізніший між чортами саме Арідник. Він, так би сказати, найстарший щезник, зверхник над іншими. Між людьми має Арідник теж своїх «слуг» і помічників. Ось хоча б усі ці водяники-упирі, відьми-чарівниці й чередільниці та мольфарі. Усі вони — це теж велика погань і нехар, це «нечисті сили», бо походять від «нечистого», від сатани. До неземних сил належать ще знахарі, віщуни, примівники й планетники»...

Дорога до Розшибеника. Кладка випробувань.
Світлина Романа Печижаса

КІЗІ УЛОГИ

Рано-вранці, як тільки-но зійшло сонце, я із старшою дочкою вже подолав найважчий, майже прямовистий півгодинний підйом вище Бистрецької школи понад Руським потоком і досяг лісового приполонинського верха на хребті Костричі. Сонце золотило голубі хвойні ліси, а навпроти, над молочними хвилями туману, що окутав сусідню Чорногору, прямо перед очима на північ від гори Менчула і витоку джерел потоку Дземброні вигравали райдужними блискучими розсипами на тлі ще темних глибоких впадин ребра величних вертикальних скель Кізіх Улогів, припорошені першим осіннім інеєм. З дна тієї долини вони тяглися до неба своїми колючими піками, ніби театральні куліси, звані гуцулами Камінними тіятрами — кам'яними ложбищами, що лежать-улягаються в амфітеатральних природних гірських котлах — улоговинах, великих западинах. Їх гуцули називають улогами, бо в них каміння лягає, укладається.

Подібні берда — прірви, урвища, стрімкі скелясті схили гір ще можна здибати на північно-східних схилах чорногірських котлів, засипаних з одного боку камінням, що спадає з плином потоків неначе по східцях-порогах, а з інших боків — замкнених прямовистими стрімкими скелями фантастично-казкових форм у надзвичайно мальовничих Камінних тіятрах Шпиць, Ребер, Говерли, Великих і Малих Кізлів. Вершки тих каменюк-скал стирчать немов шпилі веж, вони утворені з вузьковерстованих олігоценських пісковиків і перегороджені покладами м'якого лупака, котрий звітрівши, залишив прямовисні, високі і вузькі кам'яні утвори.

Кізі Улоги, що їх так добре видно здалека — з Костричі (як це випала нагода любоватися нам) чи з Космацької Лисини, діляться на дві частини, на два котлицирки. З кожного з них можна вийти на головний чорногірський хребет і на другу за висотою гору українських Карпат Бербенську (Бребенескул), на північних схи-

Кізі Улоги

лах якої вони і розляглися. Містичний дух над Улогами витає повсякчас. Кітловини приховують у собі справді немало небезпек через свої стрімкі схили, часто вкриті туманами, хмарами і снігами — у холодне літо сніг на схилах Кізіх Улогів не завжди встигає повністю розтопитися і залежується до чергового зимового сезону.

Найлегше добратися у Кізі Улоги з села Бистреця від гирла потоку Кізього. Через 2,5 км вузький, але добре втоптаний і помітний плай роздвоюється. Праворуч веде в урочище Гаджина (котел під горами Ребра та Шпиці), а ліворуч — через природні ворота, утворені узбіччям Шпиць і стрімким східним схилом Кедроватого (бокового хребта від Ребер), прямує у котли Кізіх Улогів. Перетнувши зарості ялиці і смереки, східним боком потоку минаємо під скалою добре захovanу у каміняччі і заростях кущів Довбушеву криницю, яку за переказами викопав сам легендарний ватажок опришків Олекса Довбуш.

Плай доводить до котла, який знаходиться прямо під урвищем на північному схилі Бербенської. Це урвище розділяє урочище на дві частини, на два котли, з кожного з яких можна вийти на головний хребет. Вихід із східного котла дещо довший, але не такий важкий, як із західного, котрий відзначається значною кількістю розгалужень, сходовою формою спадів, де бічні стіни стрімких схилів, відомих гуцулам як Плечі, перевищують 100 метрів і більше, утворюючи справжні скельні урвища.

Така унікальна тутешня природа зберегла найзнаменитіші місця зростання рідкісних рослин у масиві Чорногори. На стрімких схилах Кізіх Улогів поряд з котлами Гаджини Шпиць, долинами і скелями Петроса, Берберської та Піп-Івана здавна відомі оселища низки древніх реліктових рослин. Тут збереглися рідкісні для флори Гуцульщини й загалом Українських Карпат види — крупка карінтійська, сосюра альпійська, борщівник карпатський, верба трав'яна та ін.

А ось на вогкуватих силікатних скельних відслоненнях в альпійському поясі, осипищах флішу Кізіх Улогів трапляється рідкісний аркто-альпійський вид в ізольованих локалітетах кисличник двостовпчиковий. В Україні достовірно відомий лише тут та невеликими групами на скелях Близниць Свидовецького масиву.

У міжвоєнний час в Кізіх Улогах були виявлені єдині для України оселища ломикаменя супротивнолистого і верби сітчастої, яких і до цих пір не вдалося віднайти й очевидно вони стали жертвою тривалого випасу овець у тих котлах. У Кізіх Улогах зростають також сверція крапчаста, дзвоники альпійські, родіола рожева (*Rhodiola rosea*), яку по-хижацькому викопують з огляду на цілющі властивості.

У Кізіх Улогах

Дуже цікавим для ботаніків є масив Бребенескула — другої за висотою вершини Українських Карпат. На його схилах і в сусідньому котлі Кізі Улоги збереглися фрагменти оселищ шолудивника Едера, уперше виявлені Гуго Запаловичем. Лише у 1991 р. під час мандрівки гребенем Чорногори польському ботанікові Піотру Шуцькому вдалося відшукати єдине в Українських Карпатах оселище каліантему-ма коріандролистого, яке протягом останніх років значно збільшилося завдяки забороні випасання овець. Надзвичайно цікавими є розташовані поряд з Бребенескулом котли Гаджина і Кізі Улоги.

На недоступних прямовистих і небезпечних схилах Кізіх Улогів колись могли себе вільно почувати не лише рідкісні трави та кущі. Було тут справжнє привілля і диким козам, які граціозно перескакували по скелях, та час від часу зацікавлено-збентежено спостерігали з-за скельних утворів за навколишнім світом і ненароком видавали себе ехом падаючого з-під копит каміння. А що їх тут люди найбільше бачили на всю Чорногору, то й назвали тутешні скелі, котел, урочище, полонину та потік-річечку Кізіми (Козячими).

Ще із кам'яного віку прослідковується пам'ять про козу-тотема — у наскельних малюнках тієї доби знаходять зображення кози. А в часи Трипільської культури знак кози постійно трапляється в оздобленні трипільського посуду. Як тотем, коза оспівується в українських обрядових піснях сонцепоклонницького походження. «Козу» водять і українські колядники. Все це, зрозуміло, відлуння епохи тотемізму.

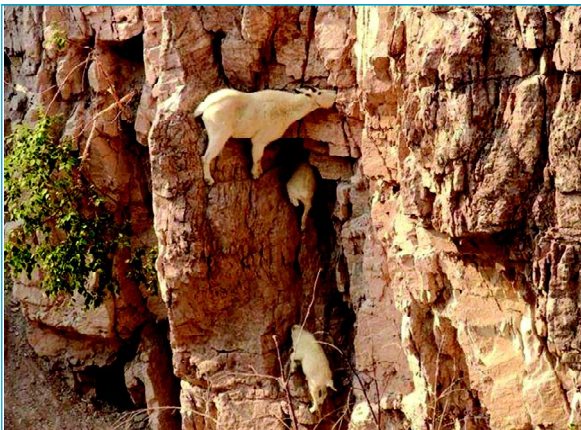
Коза є одним із символів старої віри, яку християни відкинули, тому що рогатого козла (козу) стали вважати символом чорта, на відміну від вівці Христової.

Можливо, ще з тих старовіських часів посеред нашого народу гуляє часто вживане українське народне прислів'я: «Бог створив вівцю, а чорт козу». Про це поміж гуцулів бродить чимало різних оповідей, одну з яких вмістив Володимир Гнатюк у XII томі «Етнографічного збірника» (1912 р.).

Нім же Пан-Бог сотворив людей, то сам вівчарив. Вівці слухали Пана-Бога: куди він лиш свисне, туди вони йдуть. А кіз не було ще тоді на світі. Але приходить до Пана-Бога чорт та й каже: «Дай мені, Богоньку, трохи овець, у тебе тільки чере-

да, а у мене і єдної овечки нема!» Тоді відділив Пан-Бог чортові трохи овець. Прийшло ся чортові переганяти свої вівці з стинища на стинище. Вівці пуджались його і розбігалися перед ним на вся боки. Не міг собі бідний чорт дати ради з ними і розлютився на них дуже: зачав їх ймати за хвости й стягати до купи, а що вівці дуже ся рвали, то пообридав та позадирав їм хвости. І так з овець стали кози, і тому у них такі короткі та позадирані хвости. Кози — то чортові вівці. Та й уся подоба їх як у чорта: і

Кози на скелях.
Світлина masterok

роги, і борода така як у чорта. А пуджлива і уперта коза від того часу, як ся чорта спудила.

Козел має роги і бороду, що характерне й для Чорнобога, тому в середньовіччі Чорта зображали у вигляді козла.

Насправді ж ці дві тварини є символами різних Богів однієї язичницької віри: вівця (баран) — Весни, Літа, Дня, Сонця, духовного начала; а коза — Осені, Зими, Ночі, Місяця, тілесного начала.

Довгий час церква переслідувала колядників, які «водили козу» на Різдво Коляди, як істоту, що виконує магічний обряд прикликання родючості. У грецькій вірі цьому символу тотожний Пан — козлоногий покровитель шлюб, пастухів, музик, поетів, рослинності, а в Індії до нього подібний Пушан — охоронець доріг, покровитель тварин і багатства, пастухів, співців і поетів, охоронець скарбів, провідник душ померлих.

Гуцули кажуть, що вже у новіші часи, що колись у Кізіх Улогах пастушив і Довбуш, і що саме тут він забив Біса із рушниці та дістав від Бога силу і міць богатирську. Про це зібрав тверді свідчення гуцулів Станіслав Вінценз і опублікував їх у книзі «На високій полонині. Правда старовіку». Але чи то йому забракло якихось доказів, чи то він трохи в тому засумнівався, але надто довірливих читачів він застерігає, що «скрізь собі це так переказують. А давніші люди знали це краще й оповідали, згідно зі старою правдою, що то була справа рук Головачевих. А про Довбуша якраз те кажуть, що на чортах не знався, й тому ні про які хитрощі чортівські й не здогадувався», хоча популярна гуцульська народна балада-пісня стверджує, що «в ту годину коли вихопився із Чорногори він (щез би!) та став плечима туди, звідки блискало...

*Як зачав святий Господь з неба громом бити,
Вихопився чорт на скалу, зачав ся глумити.
Небагато Довбуш думав, гримнув з пістолета,
Упав дідько з тої скали, зачав веречети.
Такі пуски, такі звуки, таке ся заводить,
Аж тут раптом від господа ангели приходять.
Прилинули до Довбуша і стали казати:
«Що лиш хочеш, славний Довбуш, то все будеш мати».
Але Довбуш молоденький лиш став та думає,
Святим ангелам небесним таке вповідає:*

Пан. Картина М. Врубеля

«Хочу бути я найкращим та найвідважнішим,
В Галичині над легіньми бути найсильнішим.
Щоби мня ся не ловила ні куля, ні зброя,
Дозволь мені, милий боже, коли твоя воля».
Ангели йому сказали: «Все це так ся стане,
Ще й молодий вічно будеш, як місяць настане».
І сказали та й пропали, ніби і не були.
А Довбуш як підоймився — гори ся хитнули.
А як свиснув, то від свисту кедри ся схилили,
А як гримнув з пістолета, то всі ся дивили:
Ци то буря в Чорногорі так гуде, лунає,
Ци то, може, кінець світу уже наступає?
Всі ся дивлять в Чорногору, а там сонце гріє,
Кедровата так, як досі, в хвої зеленіє.
Лиш на камені найвищім, на горі високій,
Сидить Довбуш, гірський орел, пишний, сивоокий.
У сардачку сукняненькім та й инури шовкові,
В дармовисах сухозолоть, що нема такої
Ані в царя, ні в цариці. За крисанев пави
Та й золоті огольони, що на Венграх ткали.
Порошниці в самім сріблі навхрест через плечі
Та й барточка Довбушева аж ся сріблом мече.
А як собі заспіває, запіє в листочок —
По всіх горах ся покотить його голосочок.
А як крикне: «Вражі пани, годі вам гуляти,
Всі маєтки рабовані треба вам віддати!»
Чорногора усміхнулась, як не тая стала,
За Довбуша Верховина пісню заспівала.
Усі люди за Довбуша зачали співати,
А він зачав щонайкращих хлопців ізбирати.
Та й почали по всіх горах літати, гуляти,
Бідних людей милувати, а панів карати.
Усі люди за Довбуша добре говорили,
Пани ровту ізбирали, Довбуша ловили.
Як обскочить його ровта та стане стріляти,
Довбуш кулі позбирає, почне ся сміяти.
Тоді Довбуш відважніших собі відбирає,
Лиш дванадцять оставляє, решту розпускає...

ДИНАРСЬКЕ ПОЛЕ

Під стрімкими й обривистими схилами найвисокогірнішого Чорногірського котла під розкішними велетнями Мунчелом і Бербенською, одними з найвищих у Карпатах, вище Кізіх Улогів і Розшибеного хребта причаїлося загадкове Динарське поле. Воно є яскравим представником польодовикової карпатської природи. Кар оточений прямовистими скелями і кам'яними розсипами греготів в обрамленні низькорослих альпійських кущів сосни Муго і ялівцю сибірського, рідкісних червонокнижних рослин. Тут народжуються перші джерела і струмки дивовижного потоку Мрее, який спадає із стрімких гірських схилів каскадами із шести мальовничих водоспадів, серед яких один з найбільших у Карпатах — висотою понад 21 метр. Його краса зачаровує — через веселий дзвінкий гул навколо розноситься справжня внутрішня магія гір, що відчувається тут у всьому: у густих заростях жерепу, у порослих мохом смерекових лісах, у стрімких скелях високих гір.

Динарське Поле нагадує своїми мальовничими краєвидами відомі в Європі Динарські Альпи (по-хорватськи Dinarsko gorje, по-сербськи Динарске планине, - по-словенськи Dinarsko gorstvo, по-італійськи Alpi Dinariche) — нагір'я на північному заході Балканського півострова, яке займає терени Словенії, Хорватії, Боснії та Герцеговини, Сербії, Чорногорії та Албанії.

Тягнеться воно 650 кілометрів від Юлійських Альп на півночі до ріки Дріна на півдні, ширина від 60 до 230 кілометрів. На сході гори обмежені Середньодунайською рівниною і долиною ріки Ібар. Прибережна, найвища, частина уривається до Адріатичного моря. Найвищі гори Динарських Альп знаходяться на кордоні східної Чорногорії і північної Албанії (гори Проклетіє — пік Ясерце, 2692 м).

Динарські Альпи названо на честь гори Динара (1913 м). Це відомий пік в центрі гірського пасма на кордоні Хорватії з Боснією і Герцеговиною.

Динарське Поле і Динарські Альпи об'єднує не тільки назва, а їх спільний

Динарське Поле і гора Менчул. Світлина Stas Picoon

Динарське поле під хребтом Розшибеником

носій — динарська раса. На погляд, наприклад, хорватських енциклопедистів, динарська раса є іранського походження, її присутність на Європейському континенті вказує на шляхи розселення іранських племен в Європі. Пояс динарської раси простягається від Дону, через Центральну Україну, Південну Польщу, Словаччину, Австрію, сягає Тіролю та Баварії на заході, охоплює Хорватію, Боснію й Герцеговину, Чорногорію та північну Албанію, досягаючи значної концентрації власне в Галичині, Закарпатті, Словаччині та між балкансько-адриатичними хорватами.

Ще зі шкільних підручників нам відомо, що у середині першого тисячоліття на наших землях, особливо у Прикарпатті і Карпатах, жили і суттєво вплинули на розвиток історії регіону племена Білих Хорватів.

Етнограф і антрополог Від Баленовіч наголошував як на расовій ідентичності хорватів і галичан, так і на ідентичності орнаментів вишивки рівнинних хорватів та рівнинних галичан, як і тотожно гірських хорватів і галицьких гуцулів.

Слово динар (дінар, денар) пішло від денарія, назви срібної монети часів Римської Республіки (вперше викарбувана 268 року до н. е.) та перших двох століть Імперії. Одна з найпоширеніших монет на землях, що перебували під владою чи впливом Риму. Спочатку денарій був приблизно рівний 10 мідним асам. Звідси й пішла назва монети, яка дослівно означає складений з десяти. Тому і символ давньоримського денарія — X (10).

Близько 141 року до н. е. у зв'язку зі зменшенням ваги аса, денарій було порівняно до 16 асів. Денарій продовжував залишатися головною монетою Римської імперії, поки його не замінили антонініаном у середині третього століття. Останній випуск цієї монети відбувся за часів правління Авреліана між 270 і 275 р. н. е. і в перші роки царювання Діоклетіана.

Навіть після розпаду Римської імперії, денарій продовжували використовувати різні країни, більшість з яких є арабомовні або були частиною Османської імперії (наприклад, держави які входили до складу колишньої Югославії, зокрема в

Сербії і Македонії). В Україні зустрічаються срібні денарії античної епохи, особливо часів панування імператорів Траяна, Адріана, Луція Вера, Марка Аврелія та Коммода (2 ст. н. е.), Фаустина (молодша), Фаустина (старша), Сабіна, А. Пія, а також золоті денарії, ауреуси. Ці монети перебували в обігу до 5 століття. Знахідки пізнішого часу є рідкісними. Масштаби використання римських денаріїв були дуже значними. Інколи у скарбах фіксується по декілька тисяч цих монет.

Чи трапився під руки один з таких скарбів нашим країнам, достеменно тепер невідомо, але певні натяки на основі оповідей старих гуцулів про це робить Гнат Хоткевич у повісті «Довбуш»: «Як кінчається Гаджина, вище Кедроватої, то там зверху є комора на чистім полі. Там є кагла. Дуже така кагла далеко йде, але то нічого. Треба тою каглою лізти, аж злізеш у нашу (опришківську) кухню, що ми собі їсти варили. А трохи далі у кухні піти, то там є наші леговища, де ми лежали. А ще далі, то є комора і в ній шість путин грошей».

Закортіло одному з героїв повісті заграбастати собі ті дорогоцінності. Зліз він печерою-діркою в кухню. «Далі була мала діра, що ледве мож чоловікові пролізти. Висунув я посеред себе ліхтарню та й лізу у ту діру. Ліз я, доки ліз, аж дістав смиси до тої комори, що спали опришки. Та лиш я туди вліз, а там браччіки, лежить таке велике, як добрий полубічок. Ноги в того такі, як бербениці. А очі такі великі, як добрі долоні...

Та то усе так світять, що страх... З гіркою бідою видерся якимось із тієї комори. Та як стали ми утікати звідти оба з слугою, бо там, браччіку, змія така си уплекала там у коморі з вужа. Бо вуж, як сім рік не чує людського голосу, то стає змією, жертвою, так би сказати. А як опришки звідти вибралися, то минуло багато часу — вона й уплекалася там»...

Чи був той скарб на тому «чистому полі, як кінчається Гаджина, вище Кедроватої», що дуже вже натякає на Динарське Поле, чи його там і досі стереже «уплекана, браччіку, змія», ніхто вже май точно сказати не годен. Та й навряд чи хтось вже знає чи через ті срібні і золоті динари ту китловину так називають, чи через тих білих хорватів динарської раси, які там не то пастушили, не то чарівне зілля шукали, чи ще чогось верхами лазили, — також люди не відають. Та вже й запитатися нема у кого: хорвати з динарами розбредилися по інших краях, а їх нащадки того вже не пригадують, хіба що згадку про себе залишили нам отим таємничим Динарським Полем, аби ми собі дотепер голову морочили і пробували тото розгадати.

Влітку на краю Динарського поля.
Світлина Сянчика

СТЕПАНЕЦЬ

Мальовнича і красива гора Степанець (1649,9 м) на диво маловідвідувана мандрівниками, хоча й впритул дотикається до основних туристських маршрутів від Попа Івана до Говерли. Вона розкинулася на одному з найбільш довгих та пологих північних хребтів Чорногори, який відходить від гори Менчула (2002 м) і, падаючи далі вниз до сіл Бистреця і Дземброні Верховинського району, утворює ще декілька малих відрогів.

Хребет знаходиться на території Бистрецького природоохоронного науково-дослідного відділення Карпатського національного природного парку, де на щастя збереглися у досить доброму стані надзвичайно цінні ландшафтно-екологічні, ботанічні, зоогеографічні та природоохоронні гірські екосистеми у найвищому східному секторі Українських Карпат. Тут зосереджена велика кількість рідкісних ендемічних видів і підвидів рослин, серед яких зустрічаються арніка гірська, рододендрон східнокарпатський, баранець звичайний, сосна кедрова європейська, аконіт Жакена, сон білий, верба трав'яна, молодило гірське, родіола рожева, тирлич жовтий, дзвоники карпатські, айстра альпійська, цибуля ведмежа, підсніжник білосніжний, шафран Гейфеля, любка дволиста, астранція велика, осока скельна, зозулинець Фукса, зозулинець шоломоносний, фіалка відхилена та багато інших.

Разом з ендеміками флори різноманітна також і фауна. Найпоширенішими представниками є у навколишніх лісах і на полонинах ведмідь бурий, рись, кіт лісовий, олень благородний, козуля європейська, вовк, лисиця, горностай, борсук, видра річкова, кабан дикий, норка європейська, нориця снігова, кутора мала, бурозубка альпійська. Різноманітний також і світ птахів. Тутешню місцевість облюбу-

Хребет Степанець. Світлина Романа Печижака

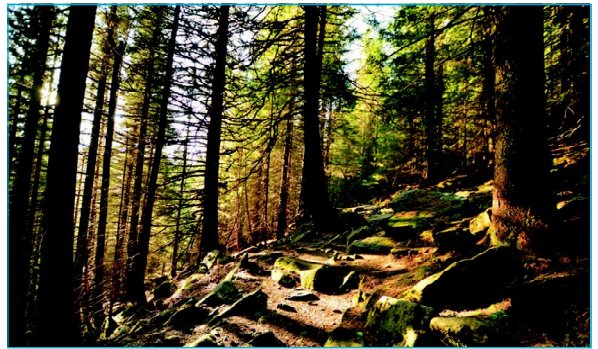
вали кам'яний дрізд, орел-беркут, сова довгохвоста, пугач, глухар. В річках і численних потоках водяться лосось дунайський, форель струмкова, у вологих місцях трапляється тритон карпатський, саламандра плямиста.

Значну територію хребта займають ліси природного походження з вічнозеленими хвойними породами дерев та чагарників.

Головною лісоутворюючою породою на хребті є смерека, котра за поширеністю має значну перевагу — більше 50%. Значну площу також займає сосна гірська — майже четвертина усіх насаджень. Невеликі площі посідають бук лісовий, ялиця біла та вільха зелена. Явір, сосна кедрова європейська, береза повисла, вільха сіра, сосна звичайна та інші деревні породи ростуть на незначних площах. Близьче до верха Степанця, як і у всій Чорногорі на таких висотах, розкинулися густі непрохідні зарості жерепу. Щоб без мук і непередбачуваних пригод їх долати, від полонини Чуфрової прорубано у криволіссі добре помітну і зручну стежку.

— Там, де тепер простяглася полонина Степанець, — доносить до нас більш ніж двохсотлітню древню вість Станіслав Вінценз у першій частині «Правди старовіку» тетралогії «На високій полонині», — росли ліси предковічні, непрохідні, буреломом захаращені. Звідси й назва — «Степанець», бо «степ» означав тоді місце неприступне. І тільки Довбуш, уже хлопчиною, пізнав ті дикі хаші лісові. Стали вони для нього домівкою, вітцівщиною. Це сповнювало його надією та гордощами. Мав уже свій власний, для інших недосяжний світ. Так літами ходив Олекса на полонини. Чи то на Козину, чи на Гутин-Томнатик, де жива була ще пам'ять про великого Головача. У батьківській хаті, хаті бідних наймитів, — тіснота, безталання, голод. Не вийдеш з козами навіть за пліт, бо то чужий уже ґрунт. А на далеких, безкраїх полонинах — простір, воля, трави без кінця і причаєна велика минувшина, що визирає зі скель та комор.

Подих отієї старовіччини відчувається тут навколо звідусіль. Дух тієї минувшини несе у собі і сам Степанець. Він сусідить з двома паралельними невеликими похребтинами, про які особливо і не треба нагадувати: з однієї сторони — це Розшибеник, який також відходить від гори Менчула, і де Олекса Довбуш розшибав-випробовував до своєї ватаги новобранців у опришки; а інша з протилежного боку — Вухатий Камінь, на котрому колись було велике язичницьке святилище, кам'яні залишки якого і досі хвилюють розбурхану уяву не одному нашому сучаснику. Та й сам Менчул, що породжує Степанець, теж не менш визначне у духовній сфері українців місце. Верховинський географ М. Сапріянчук у публікації «Топоніми Гуцульщини та індоарійські міфи» стверджує, що Менчул є горою білих магів, тобто добрих, позитивних сил. «Ще схоже, — роздумує автор, — слово манджула, по-тюркськи манчулів — гарний. Та, найімовірніше, індійське мануша, мануш спо-

Стежка на верх Степанця.
Світлина Андрія Плішча

ріднене з українським — муж, російським — мужик, польським — менж. В Індії Мануша — місце прощі, означає чоловічий або людський.

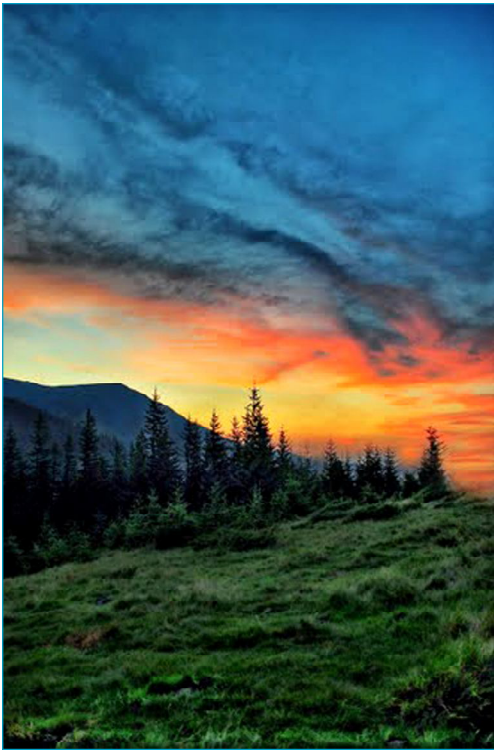
Тому серед таких шанованих колись святих місць і не виглядає випадковою назва гори Степанець, яка, як стверджує М. Сапріянчук, з санскриту перекладається захисник, охоронець місця, краю. Отже, охоронець святого місця — на Менчулі, Вухатому Камені та Смотричі.

Однак Степанець — все таки суто українська назва ще з часів Київської Русі-України, характерна перш за все для прізвищ. Багатий і переконливий матеріал про український характер мови Київської Русі дають навіть новгородські берестяні грамоти XI-XV ст., яких виявлено й опубліковано понад 700. Це переважно приватне ділове листування, що стосується різних господарських справ, та інші

короткі записи й замітки. Новгород заснували десь на початку IX ст. вихідці з України (можливо, з Деревлянської землі), підкоривши собі угро-фінські племена. Деякий час Новгород входив до складу Київської держави, князями в ньому були наші Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Мономаховичі. Навіть після 1136 року, коли Великий Новгород став незалежною республікою, він підтримував тісні зв'язки з Києвом, а згодом і з Литовською державою, у якій важливу роль відігравала Русь-Україна й де державною мовою була українська (звичайно, тогочасна книжна, не просто-народна). Тільки повний розгром Новгородської республіки Московією 1478 р., фізичне винищення й депортація новгородців та заселення міста вихідцями з Московії остаточно обірвали зв'язки Новгорода з Україною і змінили мовну ситуацію в ньому та навколо нього.

Новгородські берестяні грамоти писані старослов'янською мовою (оскільки в школах тут, як і в Києві, навчали тільки цієї мови і цією мовою), але крізь неї пробиваються суто українські елементи.

Імена новгородців звучать здебільшого як сучасні українські (тут завчена книжна старослов'янська мова дає себе знати якнайменше): Олекса, Олексій, Олександр, Онисимь, Олисей, Остафій, Олена, Микита, Микифор, Михайло, Марко, Василь, Василько, Юрко, Іванко, Пан[ь]ко, Рад[ь]ко, Федорець, Данилець, Яковець, Костянтинь, Хрїстина. Серед них знаходимо й ім'я Степанець. Чимало подібних українізмів трапляється також у Новгородській кормчій, Новгородському літописі,

Сонячна заграва над Степанцем

грамотах. Це не просто діалектні явища, а прояви тієї самої простонародної української мови, якою розмовляли не лише в Києві та навколо нього, а й у Новгороді, зрозуміло, з певними особливостями, зумовленими місцевим мовним субстратом.

Степанець, зрозуміло, є похідним від християнського імені Степана, що у свою чергу запозичене у древньогрецького імені Стефаном, що в перекладі означає вінок, вінець, корона, перстень. Покровителем даного імені вважається Святий апостол Стефан, першомученик і архиєпископ.

Стефан першим виступив у Синедріоні (законодавчі збори Єрусалима) із знаменитою звинувачувальною промовою на адресу священників, котрі убили Христа, і став першою жертвою розлюченого натовпу, який закидав його камінням до смерті, за що і був зарахований до лику першомучеників. Назва гори, хребта і полонини Степанець тільки підтверджує магичність і велику таємничість даних місць.

Полонина Степанець

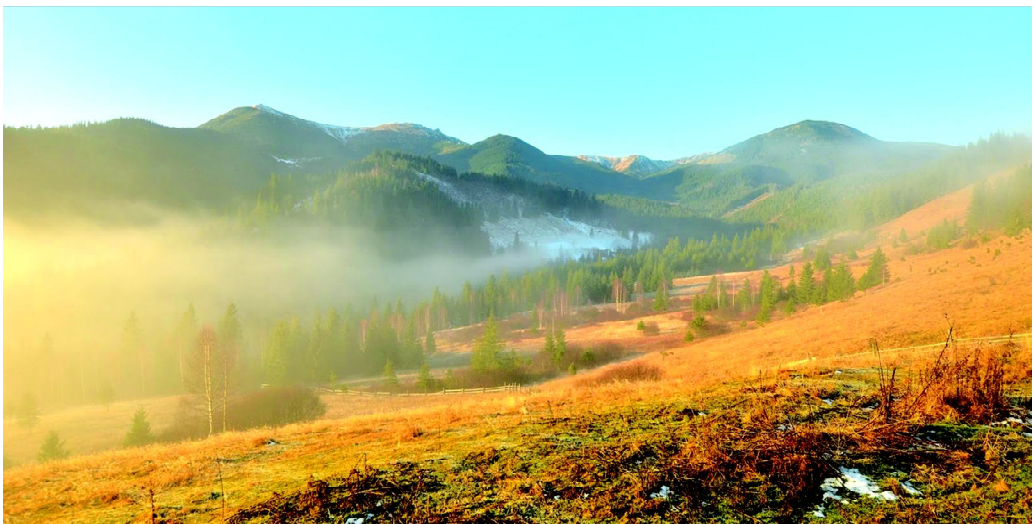
ТОНЮКОВА-ЧУФРОВА-ЧУФРІВКА

Гора і полонина Чуфрова (Чуфрівка, Тонюкова, 1650 м) — місця досить таємничі і містичні. Розмістилися вони у видолинці між хребтами Степанцем, Вухатим Каменем і Смотричем. Тут повсякчас взаємодіють приховані могутні сили Землі і Небес, відбуваються загадкові і нез'ясовані явища; випромінюється потужна енергія, котра допомагає вибраним зв'язуватись із потойбічним світом і надприродними духами; переплітаються, обіймаючи одне одного, багата людська уява й фантазія з незрозумілими і таємними позаземними знаками і звуками, про котрі оповідає багато очевидців, а пояснення їм ніхто знайти не може.

З легкої руки відомого письменника Карлоса Кастанеди віднедавна такі місця взялися називати місцями сили. Саме таким поняттям вперше поділився з читачами знаменитий персонаж його книг маг дон Хуан Матус, котрий навчав і Карлоса духовних таємниць магії та наполегливо передавав йому досвід древнього мистецтва окультичних знань індіанців-толтеків у місцях сили Північної і Південної Америки.

Місця сили бувають не тільки за океаном, вони порозкидвані по всьому світу і є надзвичайно цікавими й цінними природними та духовними явищами. Вважається, що навіть проста прогулянка у котрусь з отих потаємних територій відновлює ауру людини, відкриває чудодійні її здібності, наприклад, дар передбачення, надихає і заряджає позитивною енергетикою, викликає прилив сил, зцілює немічних від різних хвороб і болячок.

На жаль, багато з нас досить скептично ставиться до подібних речей — спочатку ніби то проявляє незначний інтерес, а коли хтось заведе розмову про якісь дивні і незрозумілі події у місцях сили, то переводить все у жарти і смішки. А жаль! Хоча, як мовиться, кожному своє...

Полонина Чуфрова. Світлина Андрія Плішка

У вкрай важкому 1947 році, коли Гуцульщина ледь животіла у голоді, але чинила героїчний спротив відвертому терору московської комуністичної влади проти місцевого населення та кращих її синів — повстанців з ОУН-УПА у вівторок 5 березня біля підніжжя гори Степанець на окраїні полонини Чуфрової несподівано для місцевих гуцулів сталася знаменна подія.

З самого ранку тоді накрапав рідкий, але надоїдливий дощик. Густі хмари затягли густою паволокою гори, крізь які сонце навіть не намагалося пробитися. Несподівано і раптово гори задрижали, ніби за них міцно вчепився нечуваний землетрус. Спричинена невидимою і незрозумілою силою буря додолу гнула дерева і кущі, як билинки бур'яну. Раптом усе затихло і заспокоїлося. На небі у східній його частині поміж темних туч невідомо звідки появилася білява світла хмаринка. Притиснена темними клубами хмар, вона вільно і спокійно пливла верхівками дерев. Коли хмарина докотилася до того місця, де стояли в оціпенінні гуцули, враз зупинилася. Настала повна тиша. На небі загорілося надзвичайно яскраве світло, а в тому світлі з'явилася прекрасна ясна Пані — Мати Божа, яка сіяла наче сонце. Була вона одягнена в біле плаття з синьою похровою.

Народ і далі мовчав, боячись промовити і слово. Богоматір ласкаво глянула на людей, накрила їх своїм благодійним покровом, змахнула легко руками і розчинилася у хмаринці, яка невдовзі теж зникла. Коли припинив росити дощ, ніхто так і не помітив. На небі яскраво світило сонце...

Присутні зрозуміли, що несподівана з'ява Божої Матері з омофором у руках вказувала, що чудесне видиво у найтяжчі хвилі життя гуцулів спеціально появилася, щоб потішити і заспокоїти горян, переконати їх, що терпіння багатостраждального українського народу закінчаться ще при їх житті. Україна стане вільною незалежною державою, а чорні комуністичні сили кануть у лету.

З'ява Пресвятої Богородиця у цих місцях у 1947 році сталася не вперше. У XIX столітті за сусідньою горою Розшибеником на уславленому узгір'ї Кедрового на окраїні полонини Гаджини біля Довбушевої криниці старий пастух Максим побачив видіння Служби Божої, на якій були присутні Пресвята Богородиця та Свята Праведна Анна. Дане небесне знамення детально описане відомим польським письменником Станіславом Вінцензом, а на святому місці 6 серпня 2015 року в День пам'яті Боголюбивих страстотерпців, князів-мучеників Бориса і Гліба віруючі встановили і урочисто освятили величний дерев'яний Хрест і провели Всеукраїнську дводенну Прощу на честь з'явлення Матері Божої. Тепер кожного року тут у ці дні відбуваються такі ж Прощі і Божественні літургії. Цьому б тільки тішитися і гордитися...

Але не все так просто у «Чуфринському царстві». Багато навіть місцевих мешканців, здавалось би і авторитетних, про ті події з явною недовірою і, що ще гірше, з відкритим невдоволенням. Для більшості з них авторитетом виступає жовта мамона, утілена у зрадливих срібниках...

Можливо, на них негативно впливає і гора та полонина Чуфрові, котрі лежать на перетині карпатських як позитивних так і негативних перетинів. Вздовж Чорногірського хребта, як вважають послідовники відомого геофізика Ніколая Гумі-

льова, проходить виразна геоелектромагнітна лінія, що перетворює цей природний об'єкт в унікальний концентратор геомантичної сили.

Воно й не дивно. Трохи вище Чуфрової знаходяться гора Менчул, яка на санскриті означає гору білих магів, чоловіче або людське місце прощі, а по сусідству — на вершинах гір Вухатого Каменя, Смотрича і Попа Івана, як вважають учені Івано-Франківського національного університету ім. В. Стефаника на чолі з доктором історичних наук, професором Миколою Кугутяком, колись активно діяло древнє кам'яне язичницьке святилище. Поряд з ним і досі заставляє у мандрівників холонути кров у жилах відоме Погане місце між Смотричем і Бальзатулом. Трохи далі, майже по прямій лінії у Туркульському котлі причаїлося високогірне озеро Несамовите, де під керівництвом Арідника грішники кують на голови людей град...

Добре, коли на нього трапиться добрий мольфар, то його відверне, або й взагалі знищить десь у ріці чи в якомусь урвищі. У давнину гуцули називали мольфарів земними богами. Вони відомі як заклинателі небес. Мольфарів, які здатні приборкати хмари, кличуть хмарниками. Градівникам підвладні град і блискавка. За типом енергій, мольфарів народ ділить на сонячних і місячних. Одні з них лікують свяченою водою, молитвами, замовляннями, травами і зіллям, а інші за допомогою хреста з осики, градового ножа (ці та інші магичні знаряддя вони виготовляють тільки власноруч) відганяють грозові хмари.

Селяться карпатські чарівники переважно на окраїнах сіл, у високогір'ї, де їх ніхто не знав і не бачив. Доводиться долати чималі дистанції, аби досягнути до відлюдника. Кожен, хто пройшов таку подорож, вже заслужив, щоб поважний володар таємних знань хоча б вислухав його, дав гідну пораду.

Тривалий час про мольфарів знали мало (звичайно, крім гуцулів). Дещо відкрив очі світу про них Михайло Коцюбинський у 1911 році у повісті «Тіні забутих предків». Відтоді ще з шкільних років малі українці з явним трепетом у душі дізнаються як «там, в Чорногорі, чорнокнижники сікли десь лід по замерзлих озерах, а душі страчених нагло збирали той лід у міхи і мчались з ними на хмарах, щоб розсівать по землі.

«Пропадуть сіножаті, засипле їх ледом, і буде плакати голодна худібка», — думала гірко (Палагна). Але не встигла скінчити думки, як вдарив грім. Захиталися гори, гаджуги впали верхами на землю, земля піднялась, і все закрутилось у вихрі. Палагна ледве встигла вхопитись за стовбур і, мов крізь туман, побачила раптом, як дряпавсь на гору якийсь чоловік. Боровся з вітром, розкидав ноги, неначе рак, хапався руками за камінь і все дерся на верх. Ось він вже близько, зігнувся удвоє, біжить — і врешті став на вершку. Палагна пізнала Юру...

Став проти хмари, одна нога наперед, і склав руки на грудях. Закинув назад бліде обличчя і вперся похмурим оком у хмару. Стояв так довгу хвилину, а хмара ішла на нього. І раптом сильним рухом він кинув кресаню на землю. Вітер зараз звіяв її в долину і підхопив на голові в Юри довге волосся. Тоді Юра підняв до хмари ціпок, що тримав у руці, і крикнув у синій клекіт:

— Стій! Я тебе не пускаю!..

Хмара подумала трохи і пустила в відповідь вогняну стрілу.

— Ой! — закрила Палагна очі рукою, як розсипались гори.

Але Юра так само міцно стояв, і кучері вились на голові в нього, як у гнізді гадюки.

— Ага! Ти так! — крикнув Юра до хмари. — То я мушу тебе заклинати. Я закликаю вас, громи й громовенята, тучі і тученята, я розганяю тебе, фортуно, наліво, на ліси й води... Іди рознесися, як вітер по світі... Розсядься і розситися, ти тут сили не маєш...

Але хмара тільки моргнула зневажливо лівим крилом і почала завертати направо, понад царинки.

— Нещастя! — стиснула руки Палагна. — Чисто виб'є сіна...

Однак Юра не хотів піддатись. Він лиш зблід дужче, лиш очі потемніли у нього. Коли хмара направо — то й він направо, хмара наліво — і він наліво. Він бігав за нею, борючись з вітром, махав руками, грозив ціпком. Він вився, як в'юн, по горі, завертаючи хмару, моцувався із нею, спирав... Ось-ось, ще трошки, ще з сього краю... Чув в грудях силу, метав громи з очей, здіймав руки угору і закликав. Вітер розвіяв його кептар та бив у груди, хмара гарчала, плюскала громом, завертала у очі дощем, драгліла над головою, готова впасти, а він, залитий потом, ледве переводячи дух, метався грунем в нестямі, боячись втратить останні сили. Чув, що сили вже слабнуть, що в грудях пусто, що вітер рве голос, дощ залива очі, хмара перемагає, і вже останнім зусиллям підняв до неба короткий ціпок:

— Стій!..

І хмара раптом спинилась. Підняла здивовано край, сперлась, як кінь на задні ноги, заклекотіла внутрішнім гнівом, одчаєм знесилля і вже просила:

— Пусти! Де ся подіну?

— Не пушу!

— Пусти, бо гинем! — кликали жалібно душі, згинаючись під вагою переповнених градом мішків.

— Ага! Тепер ти просиш!.. Я тебе закликаю: іди у безвісті, у провалля, куди коні не доіржуть, корови не дорікують, вівці не доблеюють, ворони не долітають, де християнського гласу не чути... Туди пускаю тебе...

І дивна річ — хмара скорилась, покірно повернула наліво і розв'язала мішки над рікою, засипаючи густим градом зарінок. Біла завіса закрила гори, а в глибокій долині щось клекотіло, ламалось і глухо шуміло. Юра упав на землю і важко дихав»...

З тим градом на Чуфровій є теж своя цікава історія. В Інтернеті журнал «Спадщина предків» поширив в мережі статтю «Найвідоміші гуцульські мольфарі XIX — початку XX століть». Серед вміщених декількох спогадів публікації є і розповідь Івана Тонюка з Жаб'єго (тепер Верховини) про односельчанина мольфара

Полонина Чуфрова швидко заростає.
Світлина Андрія Пілиха

Степана Ботівського, який жив у першій половині минулого століття: «Як мені тоді здавалося, була це людина дуже таємнича, збуджувала через це у мене неперевершену дитячу цікавість. Тож я часто слідкував за починами цього гуцула. З оповідань батька та старших людей із Жаб'я я знав вже тоді, що цей Степан Ботівський любив надзвичайно полювання на диких звірів. Тому ремеслу він запопадливо віддавався кожної осені та зими. Натомість навесні та влітку наймався ватагом у багатих гуцульських газдів навколишніх сіл.

Для ока глядача був він пересічною людиною — він був низького росту, дещо затовстий, але при цьому знаний був, як силач. Був він, як і багато гуцулів того часу, неграмотним, але при тому славився бистрим умом — пам'ятав всі церковні свята з датами. Люди потроху нашіптували, що ніби він уміє заклинати вітри, розганяти дощові хмари та насилати нещастя на ворогів. Тож через це небезпечно було з ним задиратися.

Одного разу газда сусідньої полонини Ілько Тонюк прибув із сокирою у руці на полонину Дземброня та почав сварити ватага Степана, що нібито «твої пастері покрали моїх баранів». На ці закиди, той спокійно відповів: «Я не знаю, хто саме вкрав твої барани». Вкоротці Ілько повернув на свою полонину.

Наступного дня, біля полудня, вітер почав наганяти величезні хмари. Заносилося на градову бурю. Я саме тоді перебував у стаї на Дземброні. Тож мимо волі мав я нагоду приглядатися до ватага та до його праці. Дивлюсь, а ватаг саме неспокійно, із поспіхом виходить на площу перед стаю. Зосереджено дивиться на градову цю хмару, яка швидко наближалася до нас.

Ще мить — і тяжкий град зісече на ніщо пасовиська на нашій полонині. Але тут Степан нагло почав виконувати дивні жести, мовби намагався відігнати геть

ці тяжкі хмари. Несподівано хмари, мов під доторком магічної палиці, поспішно почали клубитися та завертати свій хід у сторону сусідньої полонини, яка належала саме Ількові Тонюкові. Незабаром сипнуло там сильним грубим градом, який дуже знищив пасовисько того газди.

Того ще дня, коли пастері на полонині Ілька Тонюка саме наганяли вівці до пообіднього доєння, Степан знову таємничо вийшов перед нашу стаю та почав з увагою придивлятися сусідським вівцям. При тому шепотів та одночасно зносив руку у гору та опускав у долину.

При тому події пізніше виявилось, що всі вівці нашого сусіда доїлися не чистим молоком, а з домішкою крові. Люди ще довго після того нашіптувалися, що це в такий саме спосіб Степан Ботівський помстився сварливому газді Ількові Тонюкові.

Полонина Чуфрова.

Тож вкортці після того наші гуцули узнали Степана мольфарем та чарівником і вже ніхто не наважувався заходити з ним у суперечку».

Ілько Тонюк згадує, що Степан Ботівський мольфарив на полонині Дземброні. З архівів і спогадів гуцульських старожилів довідуємося, що найбільша у Чорногорі полонина Дземброня розкинулася на тисяча двохстах моргах пасовища (морг — 56 арів) і тягнулася приблизно сім кілометрів. Її відмежовували два потоки: з північної сторони Деритинчик, а з південної — Дземброня. Газдою цієї чудової полонини був ще перед Першою світовою війною Кузьма Тонюк, що мешкав у селі Жаб'єму, а пізніше — його сини Іван і Никола Тонюки. До річч, рід Тонюків славився не тільки гоноровими газдами, але одними з найславніших на всі гори різьбярами.

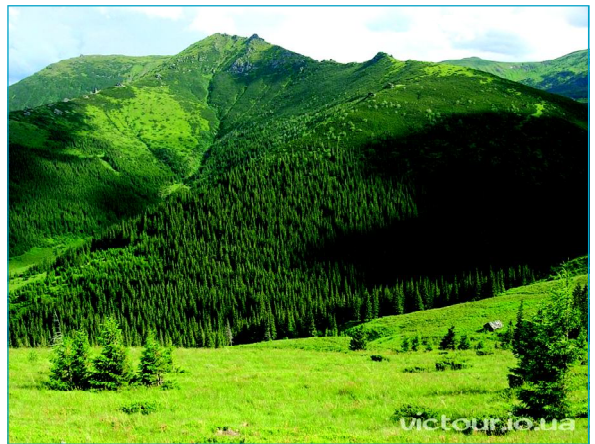
Не всі жителі села сприйняли радянський режим.

Не сприйняв ту владу і красницький газда Іван Тонюк (Чуфрюків), бо відчував, що сталінських катівень не минути. Був добрий господар. Втік із сином Кузьмою в Америку. Дружину Марію Тонюк (Марічку Одокіїну) зловили при переході кордону і вона змушена була повернутись додому. Дожила одинока своїх днів у Ільці, на рідній землі, у крайній бідності. До останніх днів свого життя надіялась, що приїде син Кузьма і допоможе їй. Але не дочекалась. Кузьма Тонюк тепер проживає в США.

Полонина Дземброня є дуже великою, а тому деякі її окремі частини мають і свої назви. Так, наприклад, полонина Бريدка, походить не від її якогось неохайного вигляду, а від назви бродів-переходів через потічки (брід-брідок-брідкий-брідка-бريدка), Вологи, Розщибаньик (походить від назви розщибатися-розбиватися-забиватися), Масниця — це кітловина, яка межує з полониною Бальзатул. У тій кітловині росте прекрасна трава, і якщо вівці паслися там, то давали досить багато масного (жирного) молока. А далі іде інша кітловина, що називається Цибульник, яка також межує з полониною Бальзатул, а з півдня прилягає до полонини Пільце-Панське. У тій кітловині Цибульник росте і досі багато дикої цибулі, від чого дано їй таку назву. Через полонину Дземброню переходить плай, яким можна легко вибратися на чорногірський хребет та перейти на сусідні полонини такі, як Пільце, Погорілець, Шуринську, Гропу, Радул, Регеску та інші.

Розлога полонина Чуфрова межує за потоком Дзембронєю з полониною Панське, з півдня — з полониною Цибульник поміж горами Дзембронєю і Мунчелом, вище нього розкинулися Брідки і Пільце, з заходу — Прелуки, за якими вже тягнеться хребет Розшибеник, а з північного сходу — полонини Заходи і Тарничка.

За Панською полониною лежить Ілюхова полонина, під якою гарний водо-

Полонина Чуфрова, Вухатий Камінь

Зі Степанця на Чуфрову наступає єзер. Світлина Андрія Плішка

спад Під Ілюховою на потоці Мунчелику на Степанці.

Починаючи від празника Святого Юрія народ масово ходив на полонину Чуфрову (Чуфрівку, Тонюкову) за цілющим гірським зіллям, а мішьяльники приганяли на навколишні полонини з різних сіл теперішніх Верховинського та Косівського, і навіть Коломийського районів вівці, коні, корови та воли. Особливо людиною полонина ставала у Святоїванівські дні та в часи виходу і роз-

лучення. Добираються найчастіше сюди втоптанім віками Чорним шляхом, який починається у присілку Бистреця Чердаку. Там при впадінні Бистреця у Чорний Черемош за природним джерелом-криничкою відразу починається досить стрімкий підйом. Добравшись ним до обширної поляни наверху гори всі повертають різко вліво і серпантинною стежкою прямують на хребет Кошарище. Вид з нього в добру погоду пречудесний. Звідтам ще трохи і починаються перші стрімкі підйоми до полонини Чуфрової на хребті Степанець, який якраз є найпологіший і найлегший для підйому на хребет Чорногори.

Тепер полонина поступово занепадає — заростає різними хащами і кінським щавлем, бо на ній уже майже не випасають худобу. Але попри такі негаразди гора і полонина Чуфрові у верхів'ях ріки Дземброні — це неймовірно красиве місце. Безліч смerek, галявинок, потічків і все в обрамленні стрімких схилів Чорногори залишаються у пам'яті назавжди, хто тут побував хоч би раз у житті.

У багатьох мандрівників нерідко виникають запитання чому місцеві мешканці називають полонину двоюко: Тонюкова або Чуфрова. Якихось кривотолків чи таємниць тут немає ніяких. Просто газди Тонюки продали полонину родині Чуфрових.

Хто такі були оті Чуфрові дізнаємося від одного з них, уродженця верховинського села Довгопілля, письменника Василя Портяка. «Бабуся моя по мамі, — розповідає він в інтерв'ю «Письменник Василь Портяк узяв батькове прізвище 18 років тому», вміщеному в журналі «Країна», — була з Хімчаків, по вуличному Чуфри. Дуже багатий рід, мали землі, сіножаті. Досі є полонина, що називається Чуфрова. Дід Кузьма Хімчак прийшов у гори з Підгір'я, із села Хімчин. Звідти родом патріарх Володимир Романюк. Дід був із кебетою, та ще й одружився на Чуфровій, став одним із найбагатших у Жеб'ї, за що й поплатився. 1939-го його арештували — й чи розстріляли в Станіславові, чи вислали на Північний Урал, де він загинув, до цих пір невідомо».

Хімчаків у селі Хімчині Косівського району і тепер немало. До багатьох з них міцно приклеїлася сільська кличка (шпіднамен по-тутешньому) Чуфри.

У тюркомовних краях частенько трапляється таке прізвище, занесено його і на наші землі. Однак на подібні слова частіше натрапляємо у казках і дитячих

іграх. Наприклад:

*«Чуфри — уфри, чуфри — уфри,
Вітер, вітер налеті,
Всі дороги замети,
Щоб дітям Снігуроньку
не знайти»,
або*

*«Чуфри-муфри-раз, два, три,
Бабка-Йожка, оживи!»*

У Хімчині слово має більш прозаїчне і приземлене значення. Чуферкою (чіфуркою) або гаруцкою місцеві селяни називають насіння з суцвіття часнику. Такий часник дуже надається до

різних чарів. Відомий збирач фольклору, учитель села Зеленого у Надвірнянському районі Антін Онищук ще на початку минулого віку на повному серйозі розповідав, що в народі «говорять, що Гуцул, коли хоче, щоб чіснок був міцний, їдкий, убиває гадюку, рубає її, і тою кров'ю підливає молодий чіснок. Чіснок говорить чоловікови: «Не лупи мене до живого, то я ті збавлю від усього злого». Оттим то годиться кусати чіснок нелуплений, а шкаралющу випльовувати. Чіснок навиває ся «руське (українське) сало».

Надзвичайним оберегом часник поряд з цибулею і полином слугував від Мавок (нявок, красних, бісиць) — міфічних істот, що уособлюють душі дітей, котрі народилися мертвими або померли нехрещеними. Їх ще називають потерчатами, страдчатами, повітрулями, лісними, лоскотницями. Мають вигляд гарних молодих дівчат, що співом та привабливим виглядом заманюють хлопців і залоскочують їх до смерті. На відміну від русалок, різновидом яких є Мавки, мали довге лляне волосся.

У народі вірили, що на Троїцькі святки потерчата літали у вигляді птаха і просили собі хрещення криками: «Христу, Христу!» Вважалося, що в таких випадках треба кинути якусь хустину і назвати ім'я, промовивши: «Хрещу тебе». Після цього душа немовляти потрапляє в рай. Якщо ж цей обряд не здійснити до семи років, то немовля перетворюється на русалку або нявку, стає нечистим духом і завдає людині шкоди.

Скала на Чуфровій

ДЗЕМБРОНЯ

Про Дземброню можна сказати перефразованими словами відомої приповідки про нашу древню Україну-Русь: тут Дземброня — тут Дземброней пахне. Та ще б не так! Навколо все Дземброня — і село має таку назву, а в ньому — і гора, і урочище, і льодовиковий кар-кітловина, і полонина, і потік, і ріка, і люди (дзембронці).

Найвисокогірніше в Україні село, розташоване на крутих схилах Чорногірського хребта, з якого починаються найкоротші гірські плаї на гору Піп Іван з руїнами на вершині кам'яного будинку і вежі астрономічної обсерваторії.

Засноване у XVIIст. Перша письмова згадка про село — 1720 рік. Тоді населений пункт Берестецька Дземброня був присілком села Жеб'я-Ільці. У 1964 році московська влада його перейменувала на Берестечко. Нетиповий для Гуцульщини офіційний топонім — незграбний витвір радянських часів, покруч від старої назви. Звичайно, маленьке гуцульське село Берестечко не мало нічого спільного з містечком на Волині, де влітку 1651 року війська Богдана Хмельницького продемонстрували героїзм у програній битві з польським військом Яна II Казимира.

Нове ім'я, яке ніби то поселення одержало від того, що в ньому колись масово росло дерево берест, так і не прижилося, люди продовжували називати своє село по-старому, а у 1994-му йому на державному рівні офіційно повернули первісну назву Дземброня. Мальовничі гуцульські садиби горян розкидані селом у долині потоку Дземброня, що починає свій плін з льодовикового кару однойменної вер-

Гора Дземброня

шини і впадає в Чорний Черемош. На протилежних південних схилах гори на полонині Бальзатул витікає річка Бальзатул — права притока Білої Тиси.

Гора Дземброня (1877 м) розташована на території Карпатського національного природного парку, на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей у південно-східній частині Чорногірського хребта між горами Піп Іван (на південному сході) та Менчул (на північному заході).

Вершина Дземброні

Вершина має пірамідальну форму, складається з пісковиків, у привершинній частині зібралися потужні кам'яні розсипища. Є давньольодовикові форми рельєфу. Гора вкрита переважно субальпійськими луками. Поширені чагарники і ялинові ліси (до 1500-1600 м).

Схили гори оповиває одна з найбільших у горах полонин. Вона до війни мала більше 1200 моргів (морг — 56 арів) площі і тягнулася приблизно сім кілометрів, сягала десь аж до чеського кордону. Два потоки відмежовували полонину Дземброню: з північної сторони потік Деритинчик, а з південного — потік Дземброня. Полонина Дземброня є дуже великою, а тому деякі її окремі частини мали і свої назви. Так, наприклад, Бридка, що походить від назви бродів-переходів через річку або потік. Вологи, Розщибаньик (походить від назви розщибатися-розбиватися-забиватися), Масниця — це кітловина, яка межувала тоді з полониною Балцатул. У тій кітловині росла поживна трава і, якщо вівці паслися там, то давали досить багато молока. А далі інша кітловина, що називалася Цибульник, яка також межувала з полониною Балцатул, а з полудня межувала з полониною Пільцем-Панським. У тій кітловині Цибульник росло багато дикої цибулі, від чого взято й таку назву.

Газдою чудової полонини Дземброні був десь далеко ще перед Першою світовою війною Кузьма Тонюк, що замешкував у селі Верховині (Жеб'є), а пізніше його сини — Іван і Никола Тонюки.

Вівці приганяли з різних сіл Косівського району — Соколівки, Річки Соколівської, Прокурави, Шешор і Брустур, а коні, корови та воли — з Старого Косова та Вербівця.

Мішьяльники зі своїми вівцями і маржиною добиралися на Дземброню дорогою через Тарничку (від слова тарниця-сідло), а далі посувалися через Згарі (назва походить від спалених лісів) до Підзагоди. На Підзагоді була стая, де мішьяльники робили перший постій у мандрівці на полонину. Тут люди й маржина мали перепочинок перед дальшою дорогою, а ватаг з пастухами перше доїли вівці, а потім і самі покріплялися.

Через полонину Дземброню проходив плай, яким можна було легко дістатися на сусідні полонини, такі як Пільце, Погорілець, Шрібе, Віпчина, Радул, Регєска,

звідки легко потрапляли на гору Піп Іван та двогорбу Дземброню.

Саме дана ознака гори здалеку нагадує багатом велетенську голову бика чи то вола, тура, зубра з двома рогами. Колись на полонинських обширах села і справді водилися великі стада зубрів, тому дехто угледів назву села Дземброня саме від них.

У 1929 році наш відомий учений, академік Іван Крип'якевич в «Історії Гуцульщини» звертав увагу, що «назви деяких місцевостей у горах вказують на їх старовинність. Дуже давня, може, найпрадавніша з усіх є назва Дземброні під Чорногорою, ще з тих часів, як у нашій мові були носові звуки і говорено «дзембр» чи «зембр» замість «зубр».

Ранок у Дземброні.
Світлина Романа Печижак

можешь узнать» (Івано-Франківськ, 2007) з насмішкою ставиться до коров'ячої назви і на повному серйозі стверджує, що «Дземброня — гора, ріка та поселення в Чорногорі (межа ІФ-Зак/ Гал-Угри), що в серці древнього рубежу Русі, який надійно охоронявся, — поверне собі первинну визначальну сутність, обернувшись із надуманої міфічної польсько-литовсько-російської псевдо-Зубринки, Зубровки, Зебровки — Зубриної Країни — в предковічно слов'янське дЗеми-Броня, буквально: Броня, оБорона, оХорона, заЩита, заХист Земи-Земи — головної границі, рубежу, Межі-Края Землі Руської».

Натомість етимолог і краєзнавець зі Львова, знавець древньобулгарської мови Валентин Стецюк, яку тепер найбільш точно представляє говірка чувашів, саме нею пояснює походження чималої кількості українських топонімів. Не обійшов своєю увагою дослідник і термін Дземброня. Він вважає, що безумовно, деяка частина тлумачень ґрунтується на випадковій співзвучності, але саме величезна кількість топонімів, які не піддаються розшифруванню на основу слов'янських мов, але які можна легко розшифрувати за допомогою чуваської мови, не може бути випадковим.

Це стосується і зовсім незвичайної для українців назви Дземброня, котра може бути пояснена як «страхотлива деревина», беручи до уваги чуваське сам «чудовисько» і перене «деревина, колода» (чув с звучить як зь або ць). Автор даної версії

Відомий сучасний український етнолінгвіст К. Тищенко вказує на доіндоєвропейське балкано-кавказьке походження назви села Дземброня від зубра, тура, бика. Зубр, за словником української мови, — це великий дикий ссавець родини бичачих. Зубр старослов'янською зьбр, польською zubr, російською, білоруською зубр, болгарською зубър, сербо-хорватською зубар, крім того, з давньослов'янської запозичена румунська назва zimbru.

А ось івано-франківський етимолог С. Ворон у книзі «Карпаты, которые ты

і сам у ній сумнівається, бо «така назва для гори не зовсім пасує, хіба би біля неї росло поодиноке дерево чудернацької форми. Однак фонетичне співзвуччя дуже добре, такого в інших мовах знайти неможливо». Ось і знайшов автор-глумач на чудернацькій горі страхітливе дерево, під яким, можливо, ховався допотопний змій-дракон, чи ніжилися у тіні мавки та й просто сільські красуні, чекаючи на побачення гордих легенів.

Місцевий мешканець Петро Максим'юк, 1952 року народження, часто розкажує старовіський переказ, почутий ним від свого батька Юрія, «а він чув від свого діда про то, звідки пішла назва села. Гори наші були дикі і суворі, звірина на кождім кроці, річки багаті на рибу, звори — на птахів. Граф Потоцький вирішив передати свої землі дочці. Дочку графа Потоцького звали Броня. Вони поїхали в гори на оглядини в Коломийський повіт подивитися на свої крайні межі, що тяглися від Коломиї аж до гори Руський Діл — межі з волохами і уграми. Граф в дорозі заслаб, а дочка з прислугою на саннях, запряжених кіньми заїхала аж під Чорногору. Довга і тяжка це була дорога, натомлені побачили світло у якійсь хаті-зимарці. Зайшли. Розговорилися. Там був Тонюк, мисливець із Річки. Він ходив полювати у гори, а в зимарці в негодю ночував. Пані пробула у горах кілька днів, які її зачарували, розпитувала ловця, статечного молодого гуцула про побут, життя. Сподобалося пані, як її прийняли і вшанували і при розставанні дала свою адресу в Коломиї. Через тиждень ловець добрався до Коломиї, де його прийняли, нагодували. Вийшла пані і каже йому, що для нагляду за тими землями їй потрібні люди, котрі би знали і любили цей край. І в знак дяки зробила його старшим наглядцем за землями графа від Гринєви до Ворохти. В актових книгах у графі «Назва земель» цю землю вона записала зі слів вдячного мисливця: «Це Броні». У польському правописі це звучало як дзі. У давні часи, коли питали: «Куди йдеш?», відповідали: «У Дзімброню». Є й дещо відмінний варіант. В ньому мовиться, що «поїхала дочка пана Потоцького Броня в гори, та й не повернулася. Післав батько своїх слуг-гуцулів шукати дочку. А оскільки ті польської мови добре не знали, то й гукали вони не «Gdzie jest Bronja?», а «Гдзе Броня?». З того часу цю місцевість, річку, яка нею протікає, одну з гір, а згодом і село почали називати Дземброня».

Ото й захоплювалися Дзембронєю не тільки дочка графа Потоцького, а й відомі люди. Серед них польський письменник Станіслав Вінценз, який не раз згадує гуцульську оселю у своїй тетралогії «На високій полонині». А ось усі дії роману «Згори вниз» прикарпатської письменниці Тані Малярчук відбуваються у Дземброні, неодноразово писав про неї також Івано-Франківець Тарас Прохасько.

На полонині Дземброні.
Світлина Романа Печижак

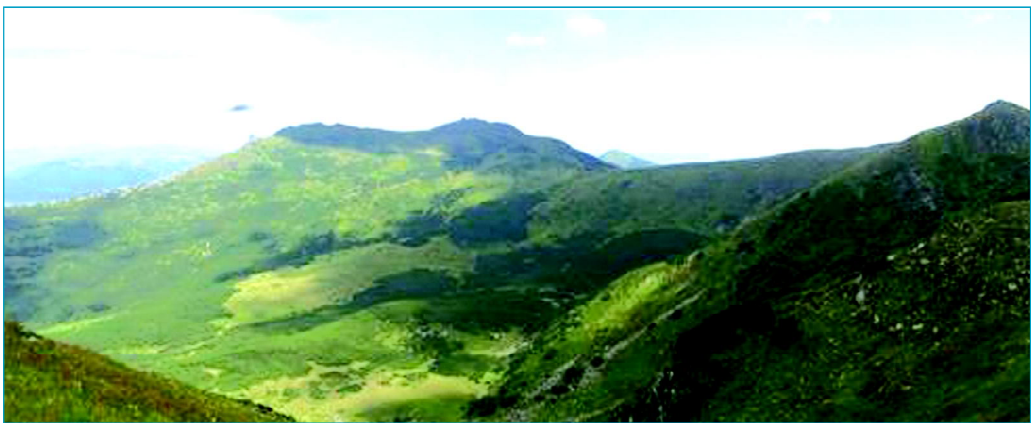
ПІЛЬЦЕ-ПАНСЬКЕ (ПОЛЕ)-БАЗАР

Гуцули найвисогірніших українських сіл Дземброні та Бистреця розповідають, що ще з незапам'ятних старовіських часів під Чорногірською горою Пільце був базар, котрий називали Чорним. Після торгів селяни поверталися з нього назад з гір додому Чорною або Митною дорогою, котра тяглася з полонини Пільце через місцину Бридку до полонини Чуфрової (Чуфрінки, Тонюкової), а далі хребтом Косарища-Степанського — на полонини Кибилева, Псарівка та на гору Костричу (1544 м), під якою теж базарювали і називали те торжище Серетом, а звідти уже опускалися у Великий Ходак або Красний Луг — тодішні присілки села Ільці-Жеб'єго, звідки були прокладені ширші і доступніші шляхи до Жеб'я і Ворохти.

Навіть важко собі уявити якими були оті місця декілька століть тому. Гори покривали густі, непрохідні ліси і чагарники, посічені стрімкими скелями і глибокими проваллями, глухими ярами, де позивали собі лігва дикі звірі і неполохані лісові птахи... Буревійні вітри, що налітали то з гірських вершин, то з долин, гнули, ламали, а то і з корінням виривали столітні смереки, сосни, ялини, стрункі берези, буки, явори, трепети, гірський жереп і густий колючий глід.

Ось такими лісовими хащами сповна користалися різні грабіжники, які нерідко нападали на торгових людей і відбирали у них гроші, товар, коней. Тому повну небезпек та ризику місцевість поблизу Чорного шляху називали Під Чорною Горою або Чорногорою, а пологий верх хребта у вигляді гігантського плато за горою Пільце від Смотрича до Чорної Гори (Попа Івана) й полонини Бальзатул через отих заклятих розбійників та таких самих ненависних темних потойбічних духів, які часто насилали на голови невинних людей страшні бурі і громи, — Поганим місцем.

А ось провідні науковці кафедри етнології та археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, які провели у липні 2007 року пошукову наукову експедицію в Чорногорі, вважають, що оте Погане місце одержало від гуцулів таку назву через те, що колись на трьох

Пільце-Панське поле-Базар

сусідніх місцевих вершинах Чорногорі, Смотричу і Вухатому Камені тривалий час діяло поганське язичницьке святилище.

Саму гору, урочище і полонину Пільце гуцули називають ще загальновідомим нам словом Базар, що має древньоперсидське походження і означає торговельне місце, куди сходиться багато продавців і покупців, котрі здійснюють свої торговельні дії прямо під сонцем на відкритому місці. Це зайвий раз підтверджує, що у давні часи на Чорному Шляху тут були митниця — митна дорога і торгове місце — базар, ярмарок.

Історія доказує, що справді здавна через села Дземброню і Бистрець пролягав масовий людський міграційний і Великий Транскарпатський обмінно-торговий шлях, який добре був відомий навіть древнім єгиптянам, арабам, римлянам. Він з'єднував Галичину та інші низинні землі України-Руси з Семигородським шляхом, котрий вів до Трансільванії і Семигороддя, а звідти на Балкани, в Римську імперію, Центральну і Східну Європу.

Станіслав Вінценз, який мав свою віллу неподалік від Чорного шляху у Бистрецькому присілку Скарби, справедливо зазначав, що «дороги Гуцульщини — престарі, передісторичні шляхи, які витопані віками, по котрих ішли даки, готи, слов'яни, а пізніше — руські племена, які воювали з татарами. Вони сягають на Балкани, мають сполучення зі степовими шляхами України, Волощини».

Відомо, що уже в VIII — XI ст. до н.е. метали з Трансільванії жваво обмінювались на карпатську сіль та ішли далі на схід. Колись ще в античні часи Прикарпаття і Покуття мали тісні торговельні зв'язки з римськими провінціями Дальмацією і Надрейням. Продаючи гуцулам скляні, керамічні, металеві вироби, прикраси із золота, срібла, намисто, римські купці закупували худобу, шкіри, хутра, віск, сіль. Такі зв'язки тривали і пізніше.

Австрійський учений і етнограф Бальтазар Гакет в 1793 році наголошував, «що понад Черемошем проходив тоді головний шлях, яким переганяли купці худобу з Волині, Поділля, Південної України на Угорщину, а вірмени для торгу худобою осіли в Кутах». Польський дослідник М.Горн наводить дані, що цим шляхом переганяли від 20 до 25 тисяч волів щорічно. Є дані інших польських дослідників (Гольда і Степковський), що цим шляхом перегонилось від 72 до 90 тисяч голів худоби щорічно.

Торговельними карпатськими шляхами користувалися тільки влітку, бо взимку в Чорногорі лежить кількадеметровий сніг. А взагалі ці місця, особливо у літні місяці, повнилися людністю не тільки через відвідини торговців у загірських краях.

Починаючи від празника Святого Юрія народ масово ходив сюди за цілющим

Пільце і Вухатий Камень

Пільце.
Світлина Ярослава Соколюка

відсутні орні поля хоча б у декілька гектарів, тим не менше «польові» назви є досить популярними і широкоживаними. Лише у Чорногорі їх є декілька. Найвідоміші: Широке поле — полонинська частина хребта від Бребенескула до Ребер; Динарське поле — у котлі під Мунчелом Бребенескула повище хребта Розшибеного; Велике і Мале Дрижиполе — вище полонини Брескульської з півдня між Говерлою і Брескулом (Малою Говерлою). У Верховинському районі є також села Довге поле і Криве поле, які частіше називають Довгопілля (Довге Пілля, похідне від нього Пільце), Кривопілля (Криве Пілля-Пільце).

Полонину і урочище Пільце нерідко ще називають Панське. На перший погляд чогось спільного між ними немає нічого. Але друга назва лише уточнює першу. Колись два прилегли одне до іншого гірські пасовища у котлі під Дзембронєю площею всього у 62 гектари об'єднали спільною назвою Панське Пільце або більш вживаним Панське Поле. Але гуцули не полюбляють вдаватися до надто довгих слів чи словосполучень, а часто їх вкорочують, що зі сторони виглядає, якщо не кумедним, то незрозумілим. Тому єдину у Чорногорі підложну долину між Вухатим Каменем і горою Дзембронєю згадують уже давненько або як Пільце, або Панське, що вказує на ті давні часи, коли у горах пани володіли пасовищами і

гірським зіллям, а мішбильники приганяли на навколишні полонини з різних сіл теперішніх Верховинського та Косівського і навіть Коломийського районів вівці, коні, корови та воли.

Що стосується самої назви Пільце. Подібних назв населених пунктів, урочищ та прізвищ в Україні можна надбати чимало.

Слово видозмінене від терміну невеличке поле, синонімами якому виступають нивка, ланок, польце, полечко, пілько. На Гуцульщині, де практично

лісами, і все ж верхня частина полонини більш відома місцевим гуцулам як Пільце, а нижня — Панське.

На Пільці зацвів червонокнижний
тирлич безстебловий.
Світлина Ярослава Соколюка

ВУХАТИЙ КАМІНЬ

Є у наших Карпатах на овіяних легендами сивих віків крутих захмарних верхах Вухатого Каменя у Чорногорі дивовижне кам'яне царство, де у скельних храмах-палацах і досі владарюють старовіцькі боги-ідоли, фантастичні птахи, звірі та загадкові міфічні химери. Поселили їх тут давним давно два геніальні творці — Природа і Людина. Веде у таємничий світ наших далеких предків стрімкими прямовистими і небезпечними схилами древній, добре втоптаний старий плай від околиці села Дземброні Верховинського району. Про давноминулі дні тут відразу нагадують морський пісок, який щедро виступає на поверхню землі, а також залишки скам'янілих решток різних морських мешканців, котрі зустрічаються на шляху як призабуті відголоски тутешнього колись неозорого моря-океану Тетіс.

Отож і відчуваєш на тому плаї старовину присутньою тілесно. У горах так уже ведеться, що чим давніша стежка, чим більше перейшло по ній різних поколінь лісами, гірськими хребтами чи берегами і урвищами, через вориння або через полонину, тим вона стає надійнішою, бо вже настільки вторована і втоплана, що навіть у темну ніч не відпустить від себе ані людину, ані звірину. На Вухатому Камені старий манівець продирається на верхи улоговиною понад стрімкий струмок-потічок Менчул (Менчул, Мунчель від румунського *munte* — гора), який безперервно стрибає водоспадами-гуками, петляє посеред правічного лісу спініненими водами та безперервно видзвонює загадкову мову правіків. Не всім вдається її зрозуміти і прочитати. Іноді кожен вчуває у тому зазивному звучанні щось тільки йому звичне і відоме.

*Чорногірське святилище. Смотрич і Вухатий Камінь.
Світлина Романа Печижака*

Подолання заростей яліцю і водоспаду на Мечулі.
Світлина Ярослава Соколюка

равих ранкових сонячних променях незворушно спостерігав за народженням нового гуцульського дня величний Вухатий Камінь, від котрого пішла назва і двох отих його відрогів та й ще декількох інших скель.

Вухатий Камінь чомусь нагадав мені голову покровителя царської влади фараонів древньоєгипетського бога Гора, який возвишувався над землями Нілу у вигляді людини з головою сокола або сонячного диска з розкритими крилами. І в одному, і в іншому випадку щось подібне таки є! Правда, декому скеля видається єгипетським чудовищем з туловищем лева і головою жінки. Тому немало її називає карпатським сфінксом. А ось провідні науковці кафедри етнології та археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, які провели у липні 2007 року пошукову наукову експедицію у Чорногорі, вважають, що Камінь «має з трьох боків схематично-узагальнюючий вигляд зооморфа (бога в образі тварини) і нагадує велетенську бикоподібну рогату голову, зорієнтовану на північний схід. Назва Вухатий Камінь і реальні його обриси підкреслюють цю особливість, підтверджуючи бугадоподібний вигляд скелі».

Як мовиться, скільки поглядів, стільки і думок. Тому нема уже й чому дивуватися, що стирчать тут вуха ще не в однієї тутешньої скельної братви. На знімках,

Трапилось таке і зі мною, коли я у гурті косівських школярів дряшпанився на верх гори. Як ми вже нарешті подолали важкопрохідне та надтоїдливе криволісся жерепу і вийшли на відкриті полонинські обшири, на нас з гори насунулася ціла гурма кам'яних схимників. Дух перехопило не тільки від важкого підйому, а й від неймовірного і несподіваного захоплення. Майже на самому шпилі хребта, з якого копитоподібною дугою збігають до Дземброні два невеликі Чорногірські пасма, у як-

що презентують у багатьох поважних краєзнавчих і наукових виданнях Вухатий Камінь, найчастіше красуються популярні серед місцевого населення і туристів дві скелі, які уособлюють Діда і Бабу. Скеля Діда сягає майже восьми метрів висоти, а Баби — п'яти. Якщо сфотографувати чи дивитися на скелі Діда й Баби з півдня, то вони справді відтворюють якесь вухате створіння.

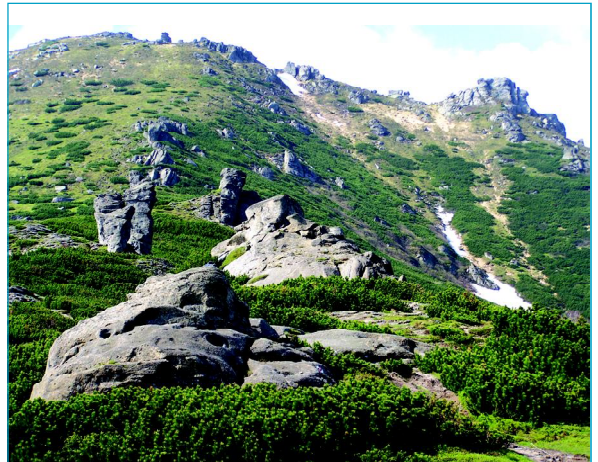
Поруч, біля Діда й Баби є ще третя скеля висотою близько семи метрів, яка здіймається над кущами жерепу наче

гігантський язик добре розпаленої ватри. Іще своєю зовнішністю вона теж має обриси вуха багатьох тварин, отож і її зараховують до Вухатого Каменя. Іноді під такою назвою вміщують світлини й інших скель з хребта Вухатого Каменя, на котрі вже як не задивляйся та не витріщайся, але ніяких вух будь-кого, що має здатність слухати, уже не відшукаєш. Однак це не применшує їхньої краси і значення у славному гірському товаристві.

Після детального обстеження отих всіх скель з їх об'ємно-просторовими кам'яними скульптурами і петрогліфічними комплексами згадані прикарпатські дослідники впевнено заявили, що оте все скальне товариство представляє залишки древнього святилища, що побутувало і діяло на Чорногорі ще в епоху неоліту-єнеоліту, бронзи і заліза, про котре згадував у X столітті арабський мандрівник Гасан Алі Ібн аль-Гусейн Масуді, який немало бачив на своєму шляху грецьких, римських та древньоперсидських чудес архітектури і скульптури. Далекий гість не приховував свого захоплення розповідями очевидців про одного із слов'янських царів, що спорудив на Чорній горі «шановану місцевими людьми будівлю» — одне з найбільших святилищ з «великим ідолом в образі людини, зображеної у вигляді старця з палицею у руці, якою він рухає кості мерців з могил».

Святилище, як вважають прикарпатські науковці, окрім Вухатого Каменя охоплювало ще й скелясті пагорби сусідніх гір Попа Івана й Смотрича — тобто «справжньої Чорної гори. Основу культової святині склали три терасоподібні продовгуваті північно-західні хребти Смотрича — Вухатого Каменя довжиною 1,3 кілометра, які вузьким перешийком прямують до Попа Івана. Коли глянути на них з пташиного польоту, то яскраво видно, що гірські хребти святилища відтворюють своїми обрисами найдревніший наш оберіг тризуб. З географічного центру Європи (село Ділове Рахівського району на Закарпатті по прямій звідси знаходиться всього якихось тридцять кілометрів) своїми зубцями він вказує на українські землі.

Природа немов би сама підкреслює неймовірну космічну і земну енергетику навколишніх місць. Оволодіння і вміння нею розумно скористатися завжди мало надзвичайно важливе значення для людей, а в далекі прадавні часи — і три, і шість тисяч років тому, незалежно від того, де жили, як думали і говорили, скажімо, землероби, їм безпомилково потрібно було знати, наприклад, чи справжнє потепління прийшло на весні і настала пора сівби, чи трапилася звичайна зимова відлига? Адже запізнишся чи, навпаки, почнеш сівбу надто рано — можеш залишитися без хліба. Якщо пастухи у пошуках зелених трав на пасовищах вирішили перегнати свої стада худоби на десятки кілометрів у передгір'я чи тим більше у високі-

Кам'яні схимники Вухатого Каменя.
Світлина Ярослава Соколюка

*Краєвид з Вухатого Каменя. У центрі скали Дід і Баба.
Світлина Олени Петренко*

р'я, то їм теж ні в якому разі не можна було прогадати, бо це могло привести до загибелі тварин...

Про те, коли починається той чи інший сезон (а в цілому — новий річний цикл), древні люди дізнавалися із змін вигляду зоряного неба впродовж року. Відповідь на дане питання вони одержували також, вимірюючи висоту Сонця над горизонтом у полудень чи, що зробити було набагато легше і простіше, слідкуючи за безперервним пересуванням точок сходу і заходу світила на північ і на південь відносно котрогось його середнього стану. Якщо у якомусь місці встановити орієнтири, спрямовані на точку сходу Сонця в моменти весняного і осіннього рівнодення, літнього і зимового сонцестояння, то надалі протягом багатьох десятиліть стає можливим вирішувати надзвичайно потрібну життєву проблему: спостерігаючи схід Сонця над тим чи іншим орієнтиром, можна визначити початок того чи іншого сезону, початок нового року.

Приміром, моя покійна мама, царство їй небесне, мала за такі орієнтири у нашому селі Спасі великий самотній старий бук на горі Хащі і найвищу точку на хребті у лісі урочища Клибашина. Якщо сонце на південному сході взимку доходило до вершка бука і зачіпало при цьому край лівого південного вікна у нашій хаті, то означало, що наступного дня воно повертатиметься уже назад, на літо. І, навпаки, коли сонце влітку сходило з північно-східної сторони небосхилу і своїм промінням заглядало у східне вікно хати, то завтра небесне світило почне повертатися до зими.

Чорногора, яка за переконанням навколишніх мешканців споконвіків уявлялася центром Землі, ідеально підходила для розміщення календарних орієнтирів, тим більше, що на Попі Івані, Смотричі та Вухатому Камені їх було більш ніж достатньо. Потрібно було тільки конкретно визначитися з ними, встановити на них певні знаки-символи для точного фіксування тієї чи іншої фази сонця та місяця, а, відповідно, і пори року.

Древні будівничі тутешнього святилища з цим нелегким завданням успішно справилися, у чому переконливо доказують впорядковане розташування скель Голови, Діда і Баби, Вухатого Каменя, Змія-Смока, Жаби, Качки, Жертовних плит і чашоподібних круглих виїмок-заглибин, пірамідоподібних і вертикальних стовпів-каменів, витесаних на каменях ступнів людських ніг, наскельних петрогліфів — Великої Матері-Землі і Бика-Тільця, косораменних і прямокутних хрестів, еліпсо-видних (яйцеподібних) скель і зображення випуклих кругів та серповидних ма-люнків місяця. Всі вони явно розміщені в астрономічно-просторових орієнтаціях - весняно-літнього циклу і мають послідовне коловоротне спрямування, що засвід-чує їх зодіакально-календарний характер.

Прикарпатські дослідники нарахували у святилищі 21 скельний комплекс. Всі вони розташовані на відстані приблизно 50-100 метрів один від одного.

На крайній терасі правого відрогу Вухатого Каменя, як стверджують учасни-ки Карпатської етнологічно-археологічної експедиції Микола Кугутяк і Богдан То-менчук у статті «Дивовижі Чорногори», опублікованій у газеті «Галичина» 17 лип-ня 2010 року, «зі скельного комплексу, який називають Голова, починається цент-ральна частина святилища, розміщена на середній терасі Вухатого Каменя. Довжина святилища 320 м, ширина 20-25 м. Висота скельного комплексу сягає семи метрів, ширина — понад 10. Він справді нагадує велетенську голову, направлену на північний схід — напрям сходу сонця в день літнього сонцестояння. З цього ж боку вирубано в скелі дві невеликі площинки — нижню (2 м х 0,6 м) і верхню (1,3 м х 0,7 м) із задніми вертикальними стінками. На верхній площинці видовбано чашоподібну лунку діаметром 50 см, глибиною 45 см. Нижче на скелі викуто схе-матичне антропоморфне зображення, ймовірно, жінки з косораменним хрестом на грудях. Праворуч від нього — метрове еліпсоподібне (яйцеподібне) зображення...

Коли зважати на просторові орієнтації елементів петрогліфічних композицій каменя-голови, то стає зрозуміло, що вони пов'язані з літнім сонцестоянням та весняним рівноденням і мають космогонічний характер».

Одним із найбільш інформативних у цьому плані є скельний комплекс Жаба. Згадані автори в іншій статті «Космогонія Карпатської Чорногори», надрукованій газетою «Галичина» 12 серпня 2010 року, небезпідставно наголошують, що весь петрогліфічний комплекс каменя Жаба вказує на його сакраль-но-космогонічний характер. У зв'язку з цим особливої ува-ги заслуговують просторові орієнтації зображувальних образів і символів, які розміщені в послідовно коловоротному вигляді, що нагадує стародавній зодіак. Напря-м стопи і великих чаш на схід на камені Жаба свідчить про те, що для будівничих святилища точкою весни, по-чатком року було місце сонця в день вес-няного рівнодення. За таким принципом

Скеля Голова на Вухатому Камені

визначався новий рік у більшості індоєвропейських народів, у тому числі й у слов'ян. В останніх новий рік відзначався у день появи нового місяця, найближчого до весняного рівнодення.

Більш детальний опис петрогліфічного комплексу каменя Жаба науковці дають у вже згаданій публікації «Дивовижі Чорногори». З неї дізнаємося, що на одному з його виступів витесано в скелі й прошліфовано об'ємнопросторове лівопрофільне зображення голови бика висотою 2 м, направленої на північний схід, у напрямку сходу сонця в день літнього сонцестояння. Діаметр його круглого ока з повікою у вигляді місяця сягає більше 50 см, глибина 15 см. На його чолі зроблено округлу плоскодонну заглибину, виділено морду і роги, а біля ока проведено лінійно-кутову стрічку.

На вертикальній з невеликим нахилом поверхні східної сторони каменя Жаби є композиція чашоподібних заглиблень різної величини діаметром від 35 см до 85 см і глибиною 30–45 см. Їх розташування може символізувати затемнення сонця чи місяця в час весняного чи осіннього рівнодень.

На найвищій поверхні каменя, біля умовної голови жаби, видовбано і прошліфовано гігантську праву ступню довжиною 2,2 м (внутрішній простір), шириною 60–80 см, глибиною 50–60 см. Вона спрямована на схід у напрямку сходу сонця в день весняного і осіннього рівнодень...

— Багато різних календарно-астрономічних петрогліфів, — зазначають науковці Микола Кугутяк і Богдан Томенчук, — збереглося на скелях Діда і Баби, розташованих південніше від скелі Жаба, ближче до верха хребта. Баба зі східного боку розділена навпіл гігантським знаком, що нагадує букву Т, висота якого близько чотирьох метрів. У науковій літературі такий знак трактують як схематичне зображення голови бика, небесного божества. На цьому ж боці видовбано понад 30 заглиблень та випуклих кругів, зображено стопи різних розмірів. На її північно-

східному боці є чотири округлі заглибини, а на південно-західному боці діаметр круглої заглибини сягає більш ніж 80 см. Багато з них знищені часом... А ось пірамідеподібна скеля (betel) з великою чашоподібною заглибиною представляє у святилищі комплекси землі й неба. Зображення землі у вигляді космічної гори (трикутника, піраміди) — поширене явище в пам'ятках лінійно-стрічкової кераміки буго-дністровської, трипільської, тиської та інших археологічних культур.

Скелі, камені і петрогліфи святилища переконливо доказують, що крім зодіакально-календарного характеру воно явно служило і особливим місцем для

Камінь Жаба.
Світлина Миколи Кугутяка

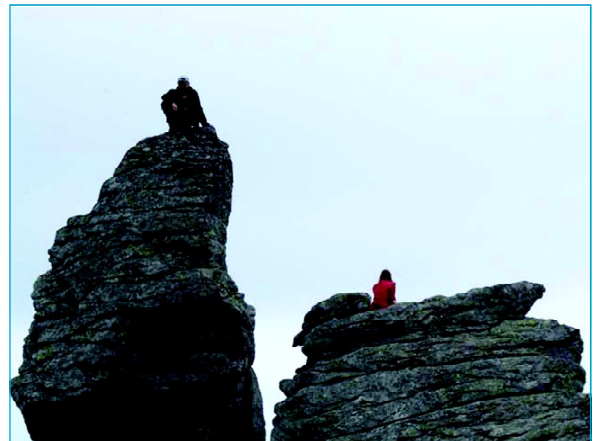
справляння культових обрядів, бо тут не тільки одне з найвищих місць Чорногори, а й усіх східних Карпат. Раз Чорна гора є найвищою, то вона виступала споконвіків для людей як священна, оскільки такі гори асоціювалися у їх віруваннях і уявленнях з богами. Отож і звели наші далекі предки на справжній Чорногорі для себе святилище. Що в ньому колись насправді відбувалося, що означало тепер уже важко представити у цілісному комплексному вигляді.

Багато дечого можна дізнатися про ті древні події із своєрідних і оригінальних колоритів вірувань, звичаїв, обрядів, ритуалів і космогонічних уявлень гуцулів, які донесли до наших днів немало відголосків давноминулих часів у своєму багатому фольклорі — народних піснях, легендах, переказах, творах народно-прикладного мистецтва.

Споконвіків місцеві жителі змальовували природу сповненою життям. В ній взаємозв'язані реальне й ірреальне, звичайні, видимі, надзвичайні і таємничі речі — все розвивається і навіть камінь росте з землі. Рослини наділені здатністю спілкуватися, а тварини не лише розуміють людську мову, а й самі можуть розмовляти між собою у певні річні свята (на Святвечір, напередодні старого Нового року, на Юрія, у Зелені Свята, на Мавчин і Рахманський Великодні, на Йвана Купала й Спаса тощо). Багата і буйна фантазія древніх горян заповнила гори, ліси, царинки, будинки, ріки і озера чарівниками, чугайстрами, чортами, відьмами, мавками, мольфарами, лісовиками, вовкулаками, гонихмарниками та іншими надприродними добрими (добродійними) і лихими (злими) силами. Над усім цим гуцульським світом возвеличувалися сонце, місяць, зірки, дощ, вітер, громи, хмари та таке інше. Немає гуцула, який у своєму житті не стрічав тих надприродних сил і духів, добрих і злих, тих, що людям шкодять і тих, що людям допомагають. Тож, якщо тільки зійдуться гуцули разом, то полюбують точити поміж собою балачки про ті «нечісті» сили й про стрічі й пригоди з ними.

Добрі сили гуцули завжди прихилили до себе, виявляли до них любов і вдячність, а лихі — відганяли, заворожували та боронились від них. Велике значення у такій вельми важливій і поважній справі відводилося і чорногірському святилищу, де наші пращури на скелях Вухатого Камня, як і на багатьох інших дохристиянських святилищах і капищах, щедро відтворювали у каменях і петрогліфах предмети і образи свого поклоніння. Тому стає зрозумілим, що зовсім не випадково у центрі святилища опинилися і скелі Діда та Баби.

Дід у слов'янській міфології — дух предків. У східних і західних слов'ян особливий обряд пам'яті померлих здійснюється навесні на сьомий день після Великодня чи восени — в останню суботу перед Дмитрієм (8 листопада) — так звану Дідову суботу. У цей час

Скелі Дід і Баба.
Світлина Романа Печижака

Вухатий Камінь.
Світлина Романа Печижака

цвинтарі Гуцульщини і Покуття спалахують вогнями свічок. Оригінальністю відзначається тут і звичай «палити діда», тобто гріти покійника.

Ось як колоритно його змалював «Гуцульський календар» за 1937 рік: «У давнину зачінали у вівторок вечір перед живнов середов гріти діда. Робили це навіть и дорослі легіні и дівки. Нагромаджували на нивах цілі копиці буришиня та листя... тай наношували лому из лісів на город й там клали ватру, то

усампередь виносили з хати гуску соли, квартиру води й кукуцик хліба й клали на тото місце, де мали гріти діда.

Витак клали ватру, ловилиси гуртом за руки й обкручували си тричі наокола тої ватри за сонцем дрібно пританцовуючі й за кожним разом голосно кричали, на усий рот співали до трьох раз: «Грійте діда», «Грійте діда», «Грійте діда». Тота сіль, вода й тот кукуцик стоєли на одним місци збоку коло тої ватри. Тото приносила молодіж в офіру тому дідови, шо його гріла, бо тот дідо постит за нас грішних цілий рік, а цілий рік він жиєт лиш тов офіров... Тоту офіру давали прихожим, ек потахала та ватра, а ек нікого ни було з прихожих коло тої ватри, то забирали то у хату й витак давали тим, що приходили під вікно гріти діда.

Бувало ек потухала ватра,.. молодіж збиралася у табори й йшли від хати до хати,.. ставали редом й кричали... три рази: «Грійте діда». З хати хтос виходив й давав кукуци, писанки, яйця, колючіки»

Дідів могли зображувати у вигляді антропоморфних (людиноподібних) кам'яних бовванів з скіпкою-лучиною у руці і їм поклонятися. На Вухатому Каміні для таких ритуалів ще служила жертвна плита. На ній та її продовженні, відділеному рівчаком, спостерігається той же феномен, який виявлено на ряді інших святилищ, тобто розміщення чашоподібних заглиблень за принципом 2+1. Дві з них на основній жертвній плиті, а третя на додатковій, відділеній від основної. Ймовірно, як вважають прикарпатські науковці, мова йде про троїсту систему поділу світу — землю, небо і підземний світ. Слід зазначити, що на скелях Вухатого Каміня є багато викутих глибоких круглих заглибин різного діаметру. Деякі з них привертають до себе особливу увагу.

«За 50 метрів на південь від скелі Жаба розташований камінь Качка заввишки близько шести метрів. Його назва пішла від того, що південний бік скелі має правопрофільний вигляд качки з трохи відкритим дзьобом і округлою головою, повернутою на схід. А на східному боці каменя древні служителі культу, обізнані в таємницях земного й небесного буття, викарбували сім містичних круглих ямок діаметром 10-34 см і глибиною 11-20 см, що нагадують яйця птаха — у даному разі качки, яка виступає одним із найархаїчніших образів релігійно-міфологічного світогляду епохи неоліту-єнеоліту стародавнього населення Азії й Європи. У міфо-

логічних системах багатьох народів світу качка та її яйця причетні до створення світу. В українському фольклорі є казки і легенди про космічне яйце, що знесла качка, в якому поміщалися символи світів-епох — золоте, срібне, мідне і залізне царства. В одному з варіантів казки мова йде про яйце-райце, з якого вийшли всі живі істоти на землі».

Птиць у сиву давнину шанували й любили, а навіть мали за тотеми, бо птиці вважалися вісниками неба. В них, за віруваннями, «вселені були духи душ прадідів-дідів та надприродних сил», які були прихильні до людини, допомагали людям, опікувались житлами, урожаєм, приплодом, здоров'ям і всім добром людини.

До таких символічних птиць у давнину ставилися з особливою пошаною, любов'ю; звертались до них з молитвами-проханнями, закланнями; навесні при ворожіннях спостерігали: звідки вони вперше летять, низько чи високо, в який саме день побачили їх вперше, де вони сіли і де гніздо будують; чи в ясний сонячний день вперше їх побачили, а чи в дощовий і т. д.

У Русі-Україні надзвичайно шанували птиць взагалі й ніхто їх не тільки не вбивав, але вважав за гріх нанести найменшу кривду птиці — не торкатися гніздечка, не заглядати, де птиця вивела пташенята, всебічно захищати птиць, а навесні навіть підгодовували. Такими цілком недоторканими птицями вважалися в Україні такі: соловейко, зозуля, ластівка, голуб, чорногуз-лелека, чапля, ремез, жайворонок, журавель, перепілка й багато інших. Дозволялося вбивати шуліку, як осіннього шкідника диких гусей, качок, куріпок... А навіть недобрих вішунів, як сову, пугатькала-сича, злодійку-сороку й ворону — й цих не нищили.

На на каменях святилищ, як і на писанці, птах не обов'язково зображувався у весь ріст, а малювали його найчастіше частинами: очко, крильце, пір'я, дзьобик, лапки, гребінчик, головка.

Як видно з наших звичаїв-обичаїв та фольклору, з далекої давнини ми пронесли крізь тисячоліття «священні та жертвні вогні», які християнська церква, як і інші релігії, прийняла у формі свічок, кадила тощо.

У цьому сенсі звертає на себе увагу, на жаль, майже уже знищена, що простежується лише при боковому північно-східному освітленні, скельна композиція каменя Жаби у вигляді голови бика і антропоморфного образу Великої Матері з місячним серпом. Богиню землі Велику Матір, первісну Артеміду возвеличили ще в епоху неоліту і пов'язали з мисливцями, скотарями і ранніми хліборобами.

З часом на Русі появилось вірування у двох великих богів — у бога неба Сва-рога і богиню-мати Сиру Землю, від яких залежало існування всього земного і небесного, життя і смерть.

Голова Бика.
Світлина Миколи Куеутяка

СМОТРИЧ

Моє сходження на гору Смотрич, так звану малу Чорногору, почалося давно і тривало довго. Коли мені виповнилося 8 років, вперше побачив цю загадкову гору з села Ільці Верховинського району. Хоча тоді про її існування я і сном, і духом не відав. Мені кортіло хоч здалеку глипнути на Чорногору, про яку наслухався немало цікавих маминих розповідей.

Місцеві хлопці охоче показали пальцем на найвище пасмо, яке займало чи не половину південного небозводу. З нього раз-пораз рвалися ввись захмарні чубки гір.

— Ось той найвищий ґрунь і є Чорногора або Чорна гора, яку ще ми називаємо і Попиваном, — розтлумачували мені. — Гору легко впізнати за спорудою колишньої астрономічної обсерваторії, зведеної на самому її вершечку перед другою світовою війною.

Перед моїми очима, ще не дуже звиклими тоді до гірських пейзажів, постали поряд, як на мене, майже дві однакові пірамідальні гори, увінчані прямокутниками, подібними на будинки.

— Гора ліворуч, гейби нижча, то і є Попиван, а праворуч — то Смотрич, — втокмачували мені в голову ільцівські хлопчаки. — Його верх сягає 1898 метрів, але через те, що він ближче до нас за Попивана, то й видається вищим...

Вперше вибрався я на побачення з Чорногорою і її сусідом Смотричем у липні на початку дев'яностих років минулого століття. Рано-вранці був я уже у селі Дземброні (тоді Берестечко) Верховинського району. Відразу ліворуч від устя потоку Дземброньки перейшов місток і почав підйом плаєм, що веде вгору хребтом по лівому його боці. Легко подолав перші кілометри і опинився на уквітчаних луках

Хребет Смотрича. Світлина Романа Печижака

полонини Смотрич. Через три кілометри підйому під стрімким схилом північного наріжника Смотрича добрався до великої стаї для худоби на полонині Дземброня. Вище тваринницьких приміщень, під густими смерековими борами гори на той час отаборилася у двох великих яскравих наметах група молодих поляків, а вгорі над ними, здавалось аж у піднебессі, на першому шпилі гори махали радісно руками ледь помітні знизу мандрівники, нав'ючені великими важкими наплічниками.

Полонина Смотрич

Обминувши стаю, почав обережно підніматися вверх слабо помітною стежиною досить стрімким схилом. Тут кожен метр дається з важкою потугою. Ледь помітна стежка забрела у густі зарості гірської сосни-жерепу (сосни Муго). Його покуйовджені і поперекручені поміж собою дерева на перших порах перевищували мій ріст. На всі боки тільки і видно було їх коріння та гілляччя у цьому гігантському світі. Вони мов малюки, збилися до купи і тиснуться один до одного. Голі гілки, що стеляться під ногами по землі, виглядають якимсь безрозмірним гадюччям, де легко загубитись і заблудитись на ледь помітній стежці.

Гуцули полюбляють розказувати про жереп цікаву легенду, в якій стверджується, що колись бідний чоловік заготовляв тут собі дерево на хату, але не сподобалось це пану і наказав він своїм слугам відрахувати на спині лісоруба стільки палиць, скільки він звалив дерев. На те гуцул тільки засміявся:

— Хто хоче зі мною помірятися силою, — і вирвав з корінням з землі велетенську сосну, перевернув і загнав її вершком у гору.

Повтікали тоді боязливі слуги разом з паном хто куди. Бідняк завершив свою справу, а сосна-жереп розрослася по всій Чорногорі...

Відтоді і доводиться з великими труднощами ті зарості долати. Стежина піднімається хребтом все вище, а жереп все меншіє, над яким раптово і масово виростають скелі і каменюки найфантастичніших форм. Їх стає все більше і більше, і вони нарешті, мов вічні вартіві свого головного господаря гори Смотрича, виводять на її повністю кам'яну вершину-шпиль, яка самотньо височіє, ніби загублений серед гірського степу багатопверховий будинок чи вірніше сторожова вежа. Звідси можна повернутися назад у село попри відгалуження диких утворів скал Вухатого Кам'я. Саме через них і пролягає другий, більш легкий і доступний маршрут підйому на Смотрич.

Тут відразу потрапляєш в одне з наймальовничіших місць Карпат. Навколо розкинулось велике царство гір. Вони мов бурхливі синьо-зелені морські валуни, накрили всю Гуцульщину.

Звідси, здається, що до гори Попа Івана уже рукою подати. Але до неї доводиться мандрувати ще більше години по похилій стежці, яка нарешті заспокоюєть-

Стежка в жерепі на Смотрич.
Світлина Ярослава Соколюка

ся після стрімких схилів і урвищ, усіяних скалами, загущених смерековими лісами та суцільними заростями гірської сосни жерепу. Шлях натикається на зеленій високій полонині не тільки на найхимерніші кам'яні фігури, але й на споруджені людьми кам'яні гарматні редути, обсотані крупними поржавілими колючими дротами ще з часів Першої світової війни. Тут пролягала лінія фронту між австро-угорськими та російськими військами. У роки другої світової війни в цій місцині стояли в обороні союзники німців угорські війська.

Добрими провідниками по Чорногорі залишаються і пронумеровані сторожові охоронні стовпчики колишнього польсько-чеського кордону, понатиковані по вододільному хребту через кожні 100 метрів.

До річі, багато етимологів і виводять назву гори від старослов'янських слів *смотрич*, *смотреть*, що означає спостережний пункт, доглядати, пильнувати, дивитись, шукати, дізнаватись, берегти. І справді, як зазначає Івано-Франківський дослідник нашої мовної старовини С. Ворон «Охоронник, доЗірний-поЗірний, Чатовий, Глядич, наГлядач, Смотрич, Дівич — найдавніша на Землі «чоловіча професія»...

По всій території Галичини та Закарпатської Русі, уточнює далі автор, існувала архаїчна, суворо впорядкована система координат просторового орієнтування, яка була життєво необхідною для забезпечення нормального функціонування Системи Сповідання, т.зв. Мережі, Мрежі і т. п.

Тут все мало комплексну основу, починаючи з назви височини — гірської вершини, гірського хребта, полонини, урочища (це — передові, верхні пости спостереження), але тільки після цього — виникала та вкорінялася в побутовому вживанні назва гірського потоку, ріки — як важливої комунікації, зручного шляху до необхідних службам постів, розташованих у визначеному стратегічним планом пункті місцевості (вниз — вверх). І — тільки в кінці цього ланцюжка йдуть назви поселень, що (як і назви Гори, Ріки) віддзеркалювали в своїх сутностях їх цільове, суто функціональне службове призначення в Системі, в локальній Мережі спостереження, охорони, екстреного сповіщення, передачі кодованих сигналів зв'язку і т. ін. (це — базові, основні, нижні куцові/ключові пости)».

Влітку обабіч плаю схили Смотрича і Чорногори щедро устелені квітчастими великими рожевими килимами червонокнижного рододендрону східнокарпатського. Уявлення про його масові зарості обманливе, бо, крім Чорногори, ця унікаль-

на рослина мало де ще збереглася в Українських Карпатах. Є тут, на щастя, і багато інших рослин, які ніде вже не ростуть.

Можна зустрітися у цій місцевості і з ведмедями, рисями, орлами та багатьма іншими тваринами і птахами, навіть із загадковим змієм-смоком.

Про це повсякчас нагадує велетенський гребінь між Смотричем і Попом Іваном, що, мов гігантська спина древнього динозавра чи міфічного дракона, вигнувся у піднебессі. Чи не тому оця немала місцина зажила серед гуцулів слави Поганого Місця. За їх твердим переконанням, що склалося в за багато століть, той драконівський знак попереджає про засилля в тому місці зміїного племені. Звичайних гадюк тут дійсно не бракує. Надто багато їх було, коли ще сюди люди мало піднімалися.

«Отож гадюччя там рай мало, добре йому там жилося, — згадує стару гуцульську легенду Станіслав Вінценз у книзі «На високій полонині. Правда старовіку». — Повідають, що така гадина, як тільки сім літ людини не бачить, то так росте і пухне, що у змія перемінюється величезного, як бик — на коротеньких ніжках, з великими склистими очима і зубами, як камені, ікластими, жорстокими; цілий він покритий шкірою гей би корою смерековою, але сріблястою, лискучою. Отсі змії замків собі набудували, а радше — людей зловлених будувати приневолювали, заховані там скарби людські позаймали, худобу відбирали або забивали, а людей з полонин повиганяли й колиби понижили та до роботи невільницької, тяжкої, непосильницької запрягли — там у тих замках великих, скляних, що то завше крутяться й обертаються на Смотричі, як повідають люди».

Той замок завше крутиться і світлами вирує, бо покарано там душі за те, що інших гризли, а тому вони в гризоті мучаться і караються, кричать і гукають до нас на повні груди, але марно, бо замок голосно фуркоче, тому голосів їх не чути і вискочити геть вони ніяк не можуть.

А змія предковічна з того собі лише посміюється. То «браччіку, змія така си уплекала там у коморі з вужка. Бо вужек сім рік не чує людського голосу, то стає змійов, жертвов...», — згадував іншу гуцульську народну легенду у повісті «Довбуш» і Гнат Хоткевич.

— Такі змії-жертви ніколи нікого не кусають, — запевняв на основі зібраних місцевих переказів, етнограф, мешканець села Старі Кути Косівського району Дмитро Шпак, — вони збираються в одному місці на Здвиження (Воздвиження Чесного Животворящего Хреста) і тоді їхня найстарша змія коронує їх або покладає їм на голову діаманти, і вони стають царівнами гадюк. Хто би заволодів короною такої змії, то став би несказанно багатим. Жертви — це скарбники, правдивіше — охоронці скарбів, що були заляті на користь злих сил. А

Греготі і вершина Смотрича

її не вздрить. А як тріщук не вздрить гадину аж 12 років, то вона вже далі ховається у печеру і там проживає. Така уже називається готиця. Вона свище страшним свистом опівночі. Тоді на свист до неї сходяться другі готиці і дарують їй пацьорку, яку вона носить на хвості. Якби ту пацьорку найти та здоїти через неї корову, то ніхто на світі не відобрав би від неї манну. У готиці починають рости крила через 12 років, вона вже може на них літати. На голові у готиці за цей час зробиться діамант. Вона летить уночі, а від неї світло, як від місяця. З голови, від діаманта б'ють іскри вогнями. Вона бере худобу полонинами, людей і пожирає.

А ще ця готиця стереже на Смотричі живу і мертву воду, тому і рідко покидає вона свої гірські намети-печери. Коли вона вся червона, як вогонь, здіймається над горами, то навколо страшні бурі зчиняються, великі зливи і повені гори і доли рвуть, або падають такі великі сніги, що засипає ними навколо все аж по церковні вікна.

Оті крилаті змії-готиці — то посестири тих змій-драконів, яким рубали голови, а на їх місці виростали нові. Замість однієї — вже дві. Простим людям побороти таке страховисько уже не під силу. Тут не обійтися без таких, як святий Юрій. Він з давніх-давен опікун Гуцульщини. Про це знає у горах і мале, і старе, але як то сталося, тепер не кожен може згадати. Хіба що сиві-пресиві повістуні, яких ще є чимало горами. Вони дива та чудеса не переносять кудись у глибоку старовину, а

скарб той може забрати собі лише той господар, що його він поклав, або той, який знає заклинання. Жертви дуже сильні, відібрати у них скарб неможливо.

— Але є ще гадина-готиця, — розповідає гуцулка з Розтік Косівського району, поетеса Марія Влад. — Про цю гадину я наслухалася змалку багато розповідей, так, що увірувала у її сутність. Взагалі кожна гадина росте, аж доки тріщук (маленька пташка волове очко)

завжди наближають до наших днів. Мандрують словами так вільно віками, як самі хочуть. Отож ті незвичні речі мовби не вчора діялися, а нині. Тому й легко можна собі уявити, як то було насправді.

Як повідають ті повістуні, яких колись нашими горами наслухався немало Михайло Ломацький і про це написав у своїй оповіді «Святий Юрій — опікун Гуцульщини», вміщеній у книзі «У горах Карпатах», що побачила світ у

Мюнхені в 1962 році. Завжди за три дні до Нового року Бог посилає святих на землю, щоб подивилися і йому потім розказали, чи дотримуються люди ще Божих заповідей, чи ходять до церкви і свята святі відзначають.

Випало якось побувати з такою великою і почесною місією на Гуцульщині і святому Юрію. Появився він у горах на своєму білому коні, обвішаному дорогоцінною зброєю. Сам у пишному легіньському вбранні. В одній руці тримав він золотого меч, в іншій — гострого списа. В якому б селі не появлявся, скрізь гостинно його приймали гуцули. Таких привітних людей не доводилось йому досі ніде ще зустрічати.

Добрався він так аж під Чорногору до Бистреця і Дземброні, а тут не тільки їх мешканці, а й оселі почорніли від горя і сліз. Обережно почав він вивідувати у горян їх біду, а ті наперебій та всі нараз стали жалітися на своє незавидне становище. Важко в тому гармидері було щось второпати, але святий Юрій усе ж зрозумів, що вверху на горі у великій печері оселився страшний змій-смок, який поїв вже всю людську худобу, а тепер взявся і за них самих. Кожного дня хтось з гуцулів гине у безрозмірній пащі чудовиська.

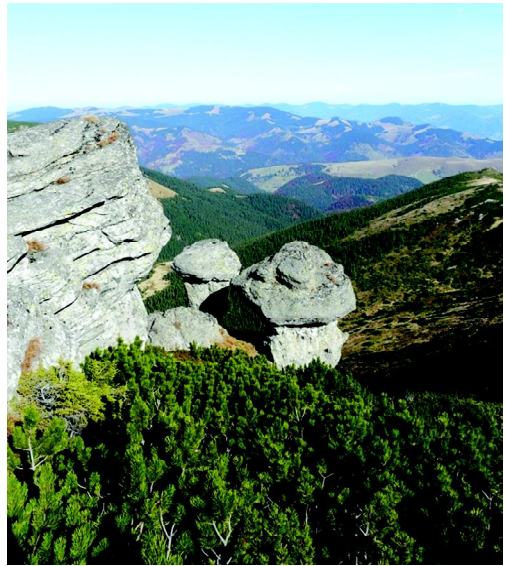
— Дуже просимо, тебе славний рицарю, заступися за нас нещасних, знищ ту потвору, — благали усі.

Як міг відмовити тут святий. Взяв він з собою трьох гуцулів та й подався на герць. Ще далеко до яскині дракона відправив він своїх провідників назад, бо коли побачив того змія, зрозумів, що довга і нелегка буде сутичка: не на життя, а на смерть.

Змій, такий великий, як гора, викидав зі своєї пащеки на всі сторони жерла вогню та клуби чорного диму. Величезними пазурами на дванадцяти парах ніг рвав кам'яні скали, неначе ті були з вати.

Святий Юрій упав тоді на коліна, щиро помолився Богу і попросив у нього допомоги.

Почався бій — важкий, тривалий. Меч і спис відскакували від твердої луски змія, мов сірники від стіни. Уже й знесилився святий Юрій, а потворі хоч би що. От і почала вона з того тішитися, та з радості висолоплювати свого вогняного язика. У цей момент святий проявив винахідливість — запхав він у відкриту пащеку свого довгого списа. Закрутився змій на ньому, як на веретені, а святий Юрій у цю мить відрубав золотим мечем йому голову. З відкритої рани бризнула чорна кров, мов розпечена смола. На всі гори розлетілася. Та найбільше її упало на навколишні ґрунти, які після того всім відомі як Чорногора. Говорять, що та смола-нафта

Кам'яні сторожі Смотрича

потім пропала далеко під землю, але за нею і досі полюють, бо вона не тільки ясно горіла у пащі дракона, але добре тепер прислугується їй людям.

Дуже зраділи гуцули перемозі святого. Стали вони благодіти Юрія Переможця взяти їх надалі під свій омофор. Погодився він на таку пропозицію, а одержавши ще й дозвіл на це від самого Господа, відтоді постійно опікується Гуцульщиною.

Він розмикає ключами, одержаними з рук святого Миколая, весняну гражду у горах. Коли він зніме із стіни свій золотий ріг, як прикладе його до губ і затрубить, то відразу зеленіють гори-доли. А як на самого Юрія він заграє на Смотричу у злоту трембіту, то зеленіють відразу й полонини.

Це вже знак для всіх гуцулів, що пора починати полонинський хід. На поклик його трембіти збирались колись у Чорногорі і опришки.

Тому серед святих Української Церкви Юрій Переможець заслужив на Гуцульщині дуже велику пошану й повагу. Його тут величають іноді навіть Сином Божим. Про нього складено дуже багато колядок. В одній з найдавніших прямо наголошується, що «перше свято — святе Юр'є».

В іншій гуцульській колядці, в якій вказується, як святі опікуються порами року, він протиставляється святому Дмитрові, який уособлює зиму:

У святого Дмитра труба із срібла,

У святого Юра — труба із тура.

Як затрубив Святий Дмитро —

Тай покрит зимков усі гори біло.

Святий Юрій як затрубив, —

Усю кригу розбив і дерева розвив.

Далі широко ілюструється чудотворна діяльність Святого Юрія.

А як затрубив

Пресвятий Юрій, —

Зазеленіли гори, долини, —

Гори, долини ще й поточини.

Пішли голоси по всіх низинах,

По буковинах, по всіх рівнинах,

Та по річинах, по керничинах.

Усі низини зазеленіли,

Всі буковини сі зашаріли.

Та зозулечки повилітали,

Повилітали, защебетали,

Усі ся річки порозмерзали,

Усі кернички повиповняли,

Пообцвітало все лататтям.

Та всі овечки та й заблеяли,

Усі ся вівчарі ізрадували.

А чи не найбільше тому радіє Іван-Громовик, народна фантазія пізнішими часами якого наділила багатьма рисами

Нефертіті зі Смотрича.
Світлина Романа Рудника

самого Юрія Переможця. Він не тільки славний воїн-рицар, а досвідчений пастух-вівчар.

Ще Іван Нечуй-Левицький, вивчаючи світогляд українського народу, звернув увагу, що в колядках у Івана-Громовика є «сагайдак золотий і ясна шабля. Під ним кінь незвичайний: у коня золота грива, що вкриває його всього, срібні копита, шовковий хвіст; він вухами слухи слухував, очима лічив зорі, срібними копитами лупав гору і збудував церкву з трьома вікнами... В колядках споминається дуже ясно про його рід. Іван, тоді як на нього напали в горах розбійники, розказує їм на запитання їхні, якого він роду: що в нього батько — ясний місяць, мати — ясне сонце, сестра — ясна зоря, брат — сивий соколонько...

Нерідко він з'являється в поетичному образі пастуха-вівчаря. З-за високої гори появляється отара овець, як чорна хмара. Поперед отари виходить пастух, гордий, білий з себе, в сірій гуньці. Він підперезаний ужевкою або ожиною, а до ожини прив'язані три труби: одна золота, друга мідна, третя яворова або зуброва. Як затрубить він у яворову трубу, іде голос по всіх долинах, по лісах і по полонинах; як затрубить у золоту, іде голос під небеса; затрубить у мідну, іде голос по всьому світу...

Раз вівчар розгнівався на матір і покинув її, забравши череду. Переганяючи череду через кам'яний міст, він провалився з нею і потопив у воді свої вівці. Він жалкував не так за отарою, як за сивим конем, на котрому він об'їздив три землі: турецьку, німецьку й угорську, котрий лупав копитами білий камінь і збудував церкву з трьома дивними вікнами»...

Кажуть, що є та біла церква десь на Смотричі і дотепер, а хто б заглянув у її три дивні вікна, то великі скарби перед ним би відкрилися...

У 2007 році спробувала до них докопатися група вчених під керівництвом директора Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Миколи Кугутяка, що системно обстежувала Чорногірський хребет з метою виявлення археологічних, історичних та етнографічних пам'яток. Дослідники дійшли висновку, що їм нарешті вдалося відшукати описаний язичницький «храм, побудований одним з царів слов'ян» і описаний визначним арабським ученим-енциклопедистом, мандрівником і картографом X ст. аль Масуді, якого ще називають арабським Геродотом. Це була, очевидно, одна з найбільших святинь слов'янського світу — «слов'янський Олімп» (за С. Пушиком). У відомому творі аль Масуді «Промивальні золота і рудники коштовних металів», написаному сто років раніше укладення «Повісті минулих літ», є цікавий розділ «Повідомлення про будівлі, які шанують слов'яни». Через, здавалось би, надмірну фантастичність, він довго не викликав достатнього зацікавлення у вчених.

Верхи Смотрича

Натомість прикарпатські дослідники не тільки звернули увагу на древній рукопис, але після детального обстеження Чорногори вони стверджують, що древнє святилище було в районі карпатських вершин — Попа Івана і на так званій малій Чорній горі — на Смотричі з його відрогом Вухатим Каменем. Слід зазначити, що мешканці навколишніх гуцульських сіл вважають Чорну гору

або Попа Івана (2028 м) разом з вершинами Смотричем (1894 м) і Вухатим Каменем (1820 м) «нашою справжньою» Чорногорою, назва якої поширилась на весь хребет. Саме на оцих трьох верхах правдивої Чорногори і розгорнуто велетенський сакральний комплекс.

Кращого місця для такої надзвичайно важливої справи годі було його засновникам підшукати, бо саме тут, на Смотричі, святий Юрій Переможець здолав злого змія-смока, тому в уяві наших давніх пращурів гора з тих незабутніх пір є священною космогонічною вершиною, центром світотворення, місцем поклоніння богам. Треба зазначити, що героїчно-легендарна традиція тут не загубилася у морі тисячоліть, а перенесена народом на християнських святих і народних героїв. Крім Чорногори, на Прикарпатті більше немає місць, де б у фольклорі святи (Юрій, Ілля) чи люди-герої (Довбуш, Головач) знищували змія-смока або ж нечисту силу. В Україні також більше немає пам'яток, відомих у Південно-Східній Європі, які дійшли до нас і про які би повідомляли іноземні джерела першої половини Х століття. У зв'язку з цим Чорногірське святилище постає унікальним джерелом для вивчення сакральної культури стародавнього населення краю. Пам'ятка є найбільшим високогірним святилищем Карпат з усіх досі відомих. Найбільший храм даків у Карпатах, зокрема Сермісегетуза, стояв на висоті 1200 м.

Уже сам вигляд Смотрича з його лівою відроною Вухатим Каменем свідчить про те, що вони стали священними не випадково. Як зазначають Микола Кугутяк і Богдан Томенчук в опублікованій в газеті «Галичина» 17 липня 2010 року статті «Дивовижі Чорногори», «у Карпатах більше немає такого місця, де б по всій підковоподібній дузі двох гір були розкидані скельні останці дивовижних форм. Природні особливості цих гір ідеально підходять під визначення поняття так званої бугади, яке ввів академік А. Окладніков на основі вивчення релігійно-космогонічних уявлень тюркських та інших народів. Під бугами, — пише В. Даниленко, — розуміють гори, скали і навіть лежачі на місцевості великі камені, як правило з рогатими виступами (Вухатий Камінь, Смотрич), що й було основою сприймати їх як зооморфні, бикоподібні божества чи тотеми». . . . Основна частина святилища розташована на продовговатому північно-східному відрозі Смотрича Вухатому Камені на лівій частині гірської дуги, що нагадує підкову, трон, голову рогатого бика. Гігантський скельний комплекс вражає людей ХХІ століття масштабом, величчю священного місця, містериєю народження нового часу.

ПОГОРІЛЕЦЬ

Між горами Шурином, Попом Іваном, Бальзатулом, Смотричем, Стайками, Явірником та річкою Шибеною на площі 1624,55 гектара (20,4 км²) у реліктовому гляціальному льодовиковому цирку та троговій долині середньоплейстоценового періоду, ускладненого сучасними нівальними, гравітаційними та флювіально-денудаційними процесами розкинулося урочище Погорілець.

Значні висоти та великий їх перепад від 2020 до 1190 метрів зумовили формування у ньому різноманітних флішових підвищень розчленованого середньогір'я реліктового гляціального рельєфу, який характеризується поєднанням округлих та куполоподібних вершин гір з крутими — у верхній частині та пологих — у нижній частині схилів, які переважно мають зсувні форми. Особливо великі зсуви зустрічаються на південних схилах Смотрича і Стайок, а також під Шурином, довжина якого сягає близько 3,5 кілометра. Він вважається найдовшим у Карпатах.

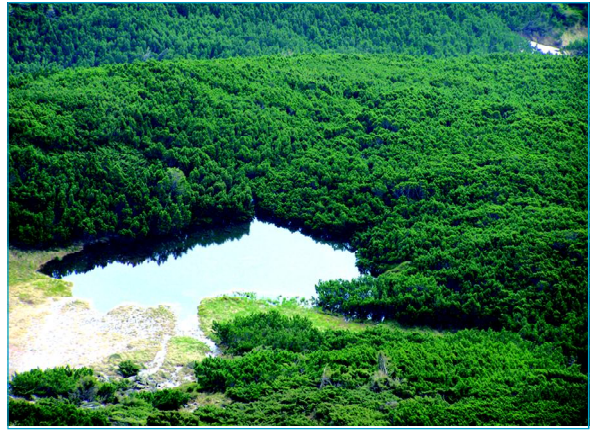
Ландшафтне різноманіття Погорілля представлено низькогірними флішовими крутосхилими хребтами з бурими гірсько-лісовими та дерново-буроземними щебенюватими ґрунтами; середньогірськими і високими давньольодовиковими флішовими крутосхилими хребтами з полонинами, на яких переважають бурі гірсько-лісові щебенюваті та гірсько-торф'яно-буроземні ґрунти; а також гірськими галечниковими, гравійно-піщаними та суглинистими заплавами з численними бистроплинними і дзвінками струмками і потоками — припливами річки Погорілець. На висоті 1810 метрів на схилах гори Смотрича народжується найвищий її струмок, що неустанно наповнюється чистою джерельною прохолодною водою. З кожним кроком струмок поглиблює русло і різко летить каровою долиною до ширших і спокійніших світів. Пробігши всього 10 кілометрів урочищем, річка Погорілець на висоті 896 метрів впадає у ріку Шибену, разом з якою невдовзі поповнює води Чорного Черемошу.

Водозбірна територія річки Погорілець є однією з найвищих районів Українських Карпат.

Урочище багате також на озера, озерця та болота. Частину з їх назв ввели в науковий обіг учені Львівського національного університету ім. І. Франка Т.І. Микітчук, І.М. Рожко, О.В. Ленко.

На південних схилах Смотрича 50 метрів нижче її вершини на висоті 1814 метрів у заболоченій западині є альпійське озерце Хвощове (площа 0,024 га). Його плесо заростає осоками та хвощами.

У сідловині гір Смотрича і Попа Івана на висоті 1649 метрів лежить субальп-

Верхів'я Погорілля під Смотричем.
Світлина Ярослава Соколюка

ійське озерце Нявчин Перстень, яке має підковоподібну форму плеса. Це єдине з відомих на Чорногорі озерце, яке заростає сплавиною з центру плеса, а не від берегів. Осоково-сфагнова сплавина розростається на дні мілкої (до 0,2 м) водойми.

Найвідомішим та найбільш відвідуваним туристами та місцевими жителями серед усіх водойм Погорільця усе ж є Марічейка — озеро, що виникло у великому льодовиковому цирку на північно-східному схилі гори Шу-

рина. Воно розміщене на висоті 1510 метрів. Площа озера — 1,5 га, глибина до 1 м. Вода в озеро поступає із кількох джерел і витікає по крутому схилу в долину ріки Погорілець. Марічейка — чи не єдине з озер Чорногори, яке розташоване посеред лісу, решта — в субальпійському поясі.

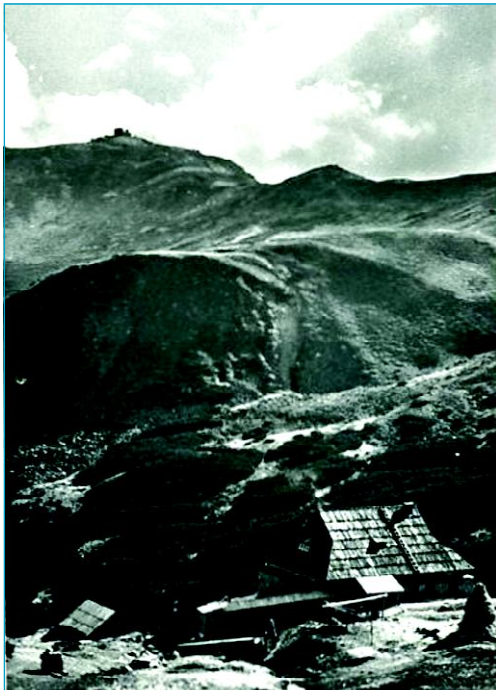
Погорілець відрізняється високою концентрацією вузькоареальних ендемічних карпатських видів та реліктів післяльодовикової епохи різних груп біоти.

У Погорільці сформувалися такі висотні рослинні пояси як буково-смерековий (до 1250 м), смерековий (1250-1500 м), субальпійський за участю сосни гірської, ялівцю та вільхи зеленої (1500-1750 м) та альпійський (понад 1750 м).

Для долини Погорільця характерне багате розповсюдження цінної флори, яку

представляють рідкісні ендемічні види. Тут зростає біля 400 видів вищих судинних рослин, 25 видів занесені до Червоної Книги України, зокрема арніка гірська, астранція велика, булатка червона, пізньоцвіт осінній, шафран Гейфелів, пальчатокорінник плямистий, пальчатокорінник травневий, коручка пурпурова, билинець комарниковий, білоцвіт весняний, лілія лісова, зозуліні сльози яйцелисті, скополія карніолійська, лунарія оживаюча, плаун колючий, зозулинець обпалений, любка дволиста, траунштейнера куляста, плаун колючий, баранець звичайний, цибуля ведмежа. Особлива цікава флора біля озера Марічейка, де зустрічається такий рідкісний вид, як журавлина дрібноплідна.

На вершині й схилах Попа Івана можна ще зустріти надзвичайно

рідкісний ломикамінь висхідний та низку інших видів, які є невідомими в інших частинах Чорногори.

У Погорільці на евтрофних, переважно осоково-гіпнових болотах у лісовому поясі є найбільша популяція в Карпатах рідкісної товстянки звичайної. Взагалі то в урочищі збереглася унікальна комбінація різноманітних рідкісних угруповань високогірного водно-болотного та лучного типів, виявлено 7 рідкісних болотних синтаксонів «Зеленої книги України».

Щироко представлена і цінна фауна. Саме тут поширені 5 видів безхребетних, внесених до Червоної книги України.

Територія Погорільця є важливим місцем розмноження гірських видів земноводних, які занесені до Червоної книги України: саламандри плямистої, тритона альпійського, тритона карпатського, а також кумки жовточеревої.

Вражає і тутешній світ ссавців. В альпійському та субальпійському поясах на берегах струмків і потоків, заболочених ділянках верхньої частини поясів букових і смерекових лісів, заростях трави та гірсько-соснового криволісся стали основним місцем мешкання високогірного виду бурозубки альпійської. З комахоїдних ця територія є важливою для кутори звичайної, що тісно пов'язана з водоймами, веде напівводяний спосіб життя і селиться переважно біля невеликих потоків у букових і мішаних лісах, гірсько-сосновому криволіссі. З інших важливих видів трапляються — вовк, лисиця звичайна, ведмідь бурий, рись, куниця лісова, горностаї, видра річкова, свиня дика, козуля європейська, олень благородний.

Таке унікальне і багате природне різноманіття здавна притягує до себе туристів і відпочивальників. Особливий бум тут спостерігався у міжвоєнний період минулого століття за часів панської Польщі. У 1934 році на висоті понад 1700 м н.р.м. біля витоків потоку Погорілець на схилах Смотрича за планом архітектора Єжи Гриневецького Нартярська Секція Академічного Союзу Спортивного з Варшави звела найвисокогірніший туристичний притулок (Schronisko AZS pod Porcem Iwanem). Він містив 50 місць для ночівлі. Його господарем був Людвік Земблиць. Влітку у ньому відпочивали так звані літники, а взимку любителі лиж — лижники.

На жаль, даний притулок залишився єдиним з декількох десятків подібних схроніск, — остаточно не знищеним свідком туристського освоєння Чорногори у міжвоєнний період. Капітальні мури фундаменту, ще й зараз могли б служити надійною основою для відновлення прекрасної колись будови. Тільки треба, щоб до цього комусь дійшли руки...

Залишки притулку у Погорільці

БАЛЬЗАТУЛ

Через гору Бальзатул (Балзатул, Базатул, Балцатул, 1851 м) дуже багато людей ходить, але мало хто на ній зупиняється, хіба що на декілька хвилин, щоб перевести дух після затишного стрімкуватого спуску з Попа Івана чи навпаки — перед початком підйому на нього.

Бальзатул розташувався на головному хребті Чорногори на межі Івано-Франківської і Закарпатської областей. Саме від нього бере початок похребтина до відрогів Смотрича, Вухатого Каменя, Стайок і Скорушного.

Сідловину між Бальзатулом і Попом Іваном називають Поганим місцем, через часті вітри і бурі. Ті вітровії зчиняються через те, що там, Боже прости, повсякчас, щезли би, чорти тлумляться і викликають негоду, особливо град. Сам нечистий збирає градинки на Чорній Горі, навантажує ними свого білого коня і піднімається потім у хмари. Там, де він скидає свою ношу, випадає град, та й немало лиха приносить він тоді людям.

Раймонд Фрідріх Кайндль — дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, доцент Чернівецького університету, австрійський учений, історик, етнограф, народознавець, археолог, фольклорист, літературознавець у книзі «Гуцули», виданій на німецькій мові у Відні у 1894 році на основі живих розповідей гуцулів, зазначав, що, як правило, чорти виступають в образі людей. Вони чорні, мають роги, вогнем палаючий язик... Звичне місце перебування чорта є пекло, звідки він виходить з нього на білий світ, щоб бешкетувати. Чорти збираються опівночі в різних місцях, наприклад, у покинутих хатах, у млинах, під мостами, у тому числі і в чорногірському Поганому місці на роздоріжжі зі Смотрича на закарпатські Луги та з Попа Івана до Говерли, яке лежить якраз на вершині Бальзатула. Тут вони радяться, танцюють і так розтоптують землю, що на ній вже нічого не хоче рости.

Кажуть, що з незапам'ятних часів на тому перехресті знаходився великий яйцеподібний камінь. Гуцули добре знають, що такі штучки рухати з місця не варта, бо вони є чортовими стільцями. Біс, досхочу насидівшись на такому троні, зчиняє свої страшні бешкети і завдає людям всяких прикрощів.

Та не всі про це відають, або в те вірять. Так трапилося і з Бальзатульським стільцем. Коли поляки почали зводити неподалік на Попі Івані обсерваторію, то, кажуть, забрали оте «дідьче яйце» на новобудову. Тому, мабуть, з тієї затії нікому нічого важного й доброго не вдалося звести, бо до двох років появилися на горі чортові слуги з червонозорою Москви (до речі, п'ятикутна зірка є символом сатани) і прекрасний будинок зруйнували. Тому, хто хоче також

На Бальзатулі весна.
Світлина Романа Печижака

щось знайти собі з чортом, то треба прийти опівночі на те Бальзатульське перехрестя і свиснути тричі, тоді перед ним негайно з'явиться біс. Народ говорить, що чорт укладає з тим грішником таємну змову — за багатство забирає у нього душу. Змовники вночі після того регулярно таємно зустрічаються, але душа того хлопа буде мучитись у пеклі.

Такого прислужливого чорта можна собі також висидіти з яйця, що його чорна курка вперше знесла на свято Благовіщення. Але його треба так довго носити під пахою, аж поки чорт не вислизне звідтіля.

Засобом захисту проти чорта служить передовсім свячена вода. Крім цього, виготовляють порожні хрестики з деревини сріблястої тополі і наповнюють їх ртуттю; якщо носити такий хрестик на грудях, то він проганяє чорта геть. Певні жовті камінці також оберігають від лихого. Щоб заборонити чортові вхід у хату закріплюють над дверима шматочок дерева сріблястої тополі.

Якщо людина знаходиться саме в тому місці, на яке навідується чорт, вона повинна вдавати, що спить, тоді ніякого лиха з нею не скоїться.

Якщо чоловік кається, що віддав себе у володіння чорта, ще є засоби й шляхи звільнитися від вічної загибелі через цю страшну провину. Чоловік повинен спокутувати її, попросивши священника освятити хату, щоб стати порядною людиною.

Погане місце зачіпає лише верхів'я хребта між Бальзатулом і Попом Іваном, а вже його схили є звичайними і безпечними як для людей так і для людської худоби та диких звірів.

Південний макросхил головного хребта Чорногори на закарпатській стороні за полониною Ламською і аж до північних та західних схилів Попа Івана формується полониною Бальзатул, найвищою точкою якої є гора Бальзатул, де і досі зберігся колишній прикордонний стовпчик № 18, який розділяв до другої світової війни Чехословаччину і Польщу. Пасовище вкрите переважно субальпійською рослинністю. Поширені чагарники (ялівець сибірський, рододендрон) і ялинові ліси (до висоти 1500-1600 м).

Місцеві унікальні праліси та високогірні лучні системи віднесені до найцінніших екосистем планети і Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Ці чудові місця є останнім оплотом таких великих хижаків у Європі, як ведмідь, вовк та рись.

У високогір'ї Бальзатула і Попа Івана на вологих скалах, у тріщинах і виступах, у місцях, де довго лежить сніг, зустрічається надзвичайно рідкісна середньоевропейська рослина першоцвіт дрібний. Відшукати його ще можна на українсько-румунському кордоні на горі Піп Іван Мармароський. Саме тут проходить крайній східний кордон ареалу цього виду.

Бальзатул, Піп Іван.
Світлина Романа Печижака

Першоцвіт дрібнолистяний

люсткова.

Росте вона в Європі, Азії та Північній Америці як в рівнинній тундрі, так і на високогір'ях. На Україні зустрічається тільки в Карпатах; відомо всього два її місцезнаходження — гори Близниця на Свидовецькому хребті та Попі Івані з Бальзатулом на Чорногорі. Росте на кам'янистих схилах в альпійському поясі на висоті 1800-1900 м над рівнем моря, віддаючи перевагу карбонатним породам — вапняковим ґрунтам. Як багато високогірних рослин, утворює густі подушки. Той, кому довелося побачити Дріаду, назавжди запам'ятає її характерний вигляд.

Як і більшість рослин високогір'я, вона невисока — 1,5-5, рідко 10 см (рослинам легше вижити, притискаючись до землі). Тільки квіткові стрілки досягають висоти 15 см. Квітконоси густо опушені, листя яйцеподібне або довгасте, з великими зубчиками, зверху — блискуче, знизу — сіроповстисте або білоповстисті. Дуже гарні у Дріади квітки — великі (діаметром до 3 см), білі, вони сидять поодиночці на верхівках квітконосів.

Чашолистки квіток густо вкриті довгими чорно-пурпуровими залозистими волосками з домішкою білих.

Дріаду восьмипелюсткову з першого погляду можна віднести до трав'янистих рослин, але це мініатюрний вічнозелений чагарничок.

Квітне в липні. Зростає у вигляді подушок, характерних для альпійського поясу. Вид, цінний для науки. Місцеве населення зриває його для букетів під час традиційного свята пастухів.

Зустрічається на схилах Бальзатула і багато інших рідкісних червонокнижних рослин. На їх різноманіття впливає крім високогір'я і річка Великий Бальзатул довжиною 10 кілометрів, яка витікає на південних схилах полонини Бальзатул під самим верхом гори. Річка типово гірська, зі швидкою течією, кам'янистим дном та вузькою, залісненою долиною.

Це низькорослий високогірний трав'янистий багаторічник висотою до семи сантиметрів. Листя у першоцвіту дрібного ніжне, дрібно опушене, досить оригінальне — його краї лопатчаті і зубчаті. У червні-липні рослина викидає квіткову стрілку, на якій розпускається одна-дві рожеві або рожево-фіолетові квітки. Цінний для науки вид, ізольований в таксономічному і філогенезі відношенні (близькоспоріднені види не відомі).

Зустрічається на Бальзатулі також надзвичайно рідкісна дріада восьмипе-

ПІП ІВАН

На південно-східному кінці Чорногірського хребта на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей розкинулася надзвичайно мальовнича Чорна Гора або Піп Іван Чорногірський, чи, як кажуть місцеві мешканці-гуцули, Попиван. Чорногора споконвіку вабить до себе людей неповторною красою і є найпопулярнішою гірською вершиною в Українських Карпатах. Вона поступається за висотою тільки Говерлі та Бребенескулу і сягає 2022 метри над рівнем моря.

Гора має надзвичайно цікаву й давню історію. Вважається, що вже у X столітті визначний арабський учений-енциклопедист, мандрівник і картограф Абуль-Хасан Алі ібн Хусейн, відомий під іменем аль-Масуді, якого ще називають «арабським Геродотом», у шировідомій своїй праці «Золоті копальні і розсипи самоцвітів» або «Золоті луги», написаній сто років раніше укладення «Повісті врем'яних літ», у розділі LXVI «Опис будівель, шанованих слов'янами» повідомляє про три найбільші язичницькі храми слов'янського світу, один з яких був на Чорній Горі.

Він зокрема зазначав: «В країні слов'ян є три храми, які вони поважають... Другий храм побудовано одним із царів слов'ян на Чорній Горі, який оточують дивовижні води, що відзначаються різними кольорами та смаком, усі дуже корисні. І у них в ньому є величезний ідол в образі Сатурна, зроблений у вигляді діда з патерицею в руці, якою він рушить кості мертвих з могил. Під правою його ногою є зображення чогось на взірєць комахні (мурашок), а під другою (його ногою) — вороночорні зображення граків та інших (птахів?) і дивовижні зображення чогось

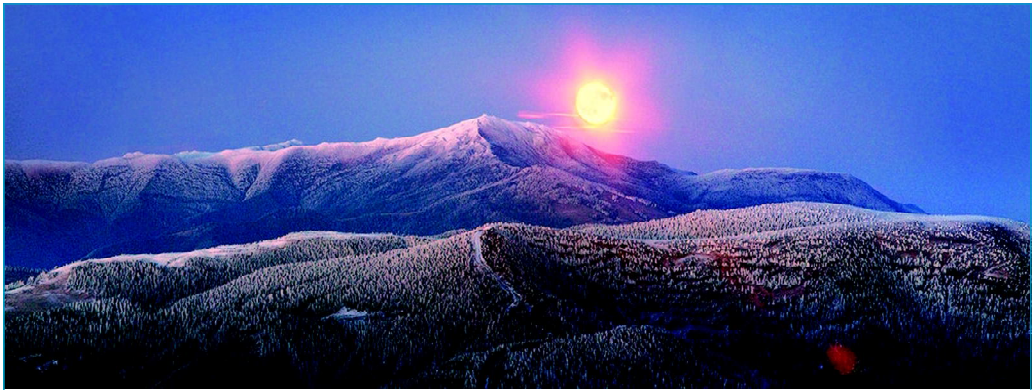
Піп Іван. Вид з Бальзатула. Світлина Ярослава Соколюка

подібного до абіссінців чи негрів». Через, здавалось би, надмірну фантастичність, твір арабського ученого довго не викликав достатнього зацікавлення у вчених-славістів. Історики-традиціоналісти взагалі часто легковажать міфічними, символічними аспектами давніх описів, забуваючи, що тогочасні автори завжди були схильні поєднувати об'єктивне і суб'єктивне, легенду і дійсність, точність і прибілизність. Але попри це уже впродовж останніх двох століть робляться спроби прив'язати названі аль-Масуді храми до якоїсь конкретної місцевості. Найчастіше вказують на Чорногору. Ця версія має як гарячих прихильників, так і палких противників.

Аргументи перших узагальнив Івано-Франківський дослідник Богдан Томенчук (Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина» (№8, 2002 рік); «Чорногора в історії давніх слов'ян» («Жовтень». — 1985. — № 11). Він зокрема звертає увагу на те, що саме у Чорногорі «беруть початок і найбільші водні артерії Карпат: на південних схилах — Тиса, на північних — Прут. А взагалі Чорногора оточена водами Чорного і Білого Черемошів та Чорної і Білої Тис, що і пояснює в описі аль-Масуді різницю кольорів води. Саме використання кольорів у географічних назвах було дуже розповсюджене у давнину і пов'язувалось із загальноприйнятою давньоіранською системою географічних координат: північ — чорний колір, південь — червоний, захід — білий і схід — зелений або голубий. Цей же гірський район Українських Карпат є ще і одним із найбагатших регіонів Європи на мінеральні і соляні джерела. Ось що писали, наприклад, російському цареві Івану Грозному його послы, які в 1558 р. верталися саме через ці місця з Царгорода до Москви: «Яко в державе пана Фуского... меж тех больших рек и гор стоит монастырь, зовомый Занов... В том же монастыре есть кладезь, а в нем вода сладка, что грушевый сок. Да есть и иные кладези, но вода в тех как уксус, а иные как кислые щи»... Про це ж писав й ал-Бакуві: «В одній з гір є джерело, що називають медовим. Воду його змішують, як мед, з водою». Усього на Закарпатті нині відомо понад 300 мінеральних джерел, а в зоні Карпат — близько 650. Крім мінеральних, в регіоні Карпат знаходяться майже 800 соляних джерел, з яких добували здавна сіль способом виварки розсолу. Поряд з багатими покладами кам'яної солі

Піп Іван. Вид із Скупової. Світлина Ігоря Меліку

Схід місяця над Попом Іваном. Світлина Романа Михайлюка

в Верхньотисянській западині (Солотвино), які є найбільшими в Європі, вони були відомі всьому давньому світу. Другий район соляних джерел — Покутські Карпати — з півночі прилягає до Чорногори. Це район літописної «коломиїської солі», яка вперше згадується у 1242 році як особиста власність галицьких князів. Дохід від неї йшов на утримання найманої військової дружини. Соляні джерела тут відомі в 40 пунктах. З численними мінералізованими, соляними джерелами Українських Карпат пов'язано і багато приток басейнів рік Тиси, Пруту і Черемошу з такими специфічними назвами, як «солоний» (3 рази), «солонець» (8), «саратина» (3), «слатина» (2), «квасний» (7), «буркут» (9), «галаш» (2), «ропінний» (2), «банський» (6) та інші. Всі ці факти в цілому і пояснюють у творі аль-Масуді різні «смакові» властивості води, що відомі і як «лікувальні»...

В описі аль-Масуді не говориться про храм на Чорній Горі, як про якусь кам'яну чи дерев'яну споруду, що відповідає історико-археологічним даним. Цікавим є в храмі і великий ідол Сатурна. Арабські астрологи вважали, що північні народи знаходяться під впливом саме цієї планети. За Птолемеєм, у кельтів одним з головних богів був Юпітер, а у фракійців (Карпато-Дунайські землі) — Сатурн. Полісемантичний слов'янський Збруцький ідол (за Г. Марченком) уособлював як Сатурна (верховний підземний бог — Чорнобог), так і Юпітера (верховний небесний бог). Сатурн-Чорнобог первісне був батьком Юпітера, який згодом став батьком багатьох богів і людей. Взагалі, Сатурн у давній міфології — бог хліборобства та засівів, що уособлюється з «підземним царством — чорною землею і ріллею». У зв'язку з цим цікавим є і сам вигляд ідола Сатурна — старця з палицею, якою він «приводить в рух кістки мертвих з могил». Значний інтерес викликає і факт наявності в описі аль-Масуді довкола ідола «зображень мурашок, чорних граків (воронів), якихось абіссінців і негрів». Під правою ногою — мурашки, під лівою — птахи і люди. Вони, очевидно, вказують на присутність тут або скульптурних, або графічних зображень окремих тотемів (племінних, родових богів). Привертає увагу чорний грак (ворон), можливо, чорна галка, яка з давніх часів пов'язана з геральдикой Галицької землі. Стосовно мурашки треба сказати, що це одна з найдавніших істот, яка нині існує на землі, їй уже сотні мільйонів років. Багато легенд

свідчать про культ мурашки в давнину, що робить вірогідним припущення про її тотемне значення для якоїсь групи слов'янського населення (Марамуреш).

У липні 2007 року провідні науковці кафедри етнології та археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника під керівництвом доктора історичних наук, доктора філософії, професора, директора Інституту історії і політології, завідувача кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Миколи Кугутяка провели у Чорногорі пошукову етнологічно-археологічну експедицію «Карпати-Дністер» у рамках науково-дослідного проекту «Духовна культура стародавнього населення Карпат: скельно-печерні комплекси, культові камені, петрогліфи» з метою конкретної локалізації місцезнаходження другого храму слов'ян, згаданого аль-Масуді.

Обстеження вершини Чорної Гори не дало очікуваних результатів, лише у її східній частині виявлено скельно-плитові утворення пісковиків з глибокими печероподібними пустотами. Учасники експедиції змушені були констатувати, що скельні петрогліфи, якщо й були на горі Попі-Івані, то їх було знищено під час будівництва на ній обсерваторії. Малопродуктивним виявилось і обстеження вершини гори Смотрича. Аж на сусідньому з Попом Іваном і Смотричем Вухатому Камені експедиції вдалося виявити природні скелі з петрогліфами та об'ємно просторовими утвореннями (визнаними за скульптурні), ототоженні з храмом Сатурна, описаним аль-Масуді на Чорній горі.

На продовгуватому східному відрозі Вухатого Каменя довжиною 1,3 км експедицією було обстежено 21 скельну групу. Святилище довжиною 320 м та шириною 20-25 м представляє собою великий комплекс, що складається з атропоморфних та зооморфних скель (Голова, Жаба тощо, включно з Вухатим Каменем) з петрогліфічними композиціями, чашоподібними та ступнеподібними заглибленнями.

За 300 м від Вухатого Каменя є друга вершина, утворена нагромадженням скель, на одній з майданчиків якої є стовп у вигляді міksamорфа (істоти зі змішаним фенотипом), який і ототожнюється з використанням археологічних методів, які, на жаль, обмежуються наявністю скельних масивів, браком культурного шару. Тому основним об'єктом дослідження прикарпатських учених виступили петрогліфічні комплекси, до вивчення яких застосовували семіотично-знаковий підхід.

Після ретельних пошуків учасники експедиції заявили, «що храм на Чорній горі, який описав аль-Масуді, за всіма ознаками локалізується в районі карпатських вершин Смотрича, Вухатого каменя і Попа Івана».

Кандидат архітектури, доцент Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка» Юрій Дибя у дослідженні «Агіографічне джерело повідомлення аль-Масуді про споруди, вшановувані у слов'ян» на це зауважує: «Якщо бути об'єктивним, то з позиції історика архітектури немає достатніх підстав для ототожнення природнього комплексу скельних груп дивовижних форм, виявлених на Вухатому Камені (навіть у комплексі з кам'яною плитою із трьома чашоподібними заглибинами, скельними просторовими утвореннями зооморфного й атропоморфного характеру, каменями зі стопоподібною виємкою та чашоподібни-

ми лунками, які трактуються солярними знаками і символами), із храмом Сатурна на Чорній горі, описаним аль-Масуді. Єдиним аргументом на користь цієї гіпотези залишається назва карпатської Чорногори».

Але таких назв у слов'янському світі можна надібати чимало, тому Ю. Діба звертає свій погляд далі на південь і пробує довести, що згадані аль-Масуді три храми знаходилися на території сучасної Чорногорії на Балканах.

Поки різноманітні вчені, дослідники, історики і краєзнавці чубляться над храмом на Чорногорі, та вивчають хто з них найбільш правий, значна маса людей з іншого подібного і зацікавленого гурту оповідає, що на Чорногорі колись давним давно все таки існувало древнє язичницьке святилище.

Кандидат історичних наук, науковий співробітник Верховинської філії «Гуцульщина» ННДІУ Ярослав Зеленчук у статті «Гуцульська піраміда» на горі Піп Іван» стверджує, що споконвіків Чорна Гора була Священною горою гуцулів. Вона й досі залишається найбільш популярною як серед туристів, так і серед місцевих жителів цього краю, що кожного року на Купальське свято здійснюють мандрівку до Священної Гори, шукаючи цілюще карпатське зілля та магічну квітку папороті. Мабуть, це є унікальний феномен відголосу язичницьких часів на Гуцульщині, котрий зберігся до наших днів. Неодноразово під час літніх українознавчих експедицій, зустрічаючись з сучасними паломниками (на Чорногорі), автор стверджує, що у них часто запитували, чому вони йдуть саме до цієї гори і саме у цей час. Здебільшого отримували відповіді, що так уже повелося, що «до цієї гори на Івана Купала ходили наші батьки, діди, прадіди, в свою чергу — їхні діди, прадіди також ходили на Чорну Гору, а ми, гуцули, дуже поважаємо традиції предків і також «йдемо на Йвана у Верьхи».

Тільки у пам'яті окремих старожилів та довгожителів Гуцульщини живуть ще давні легенди про паломництво на Чорногорі, про Білого Бика, якого наші пращури приносили у жертву Богу на вершині цієї гори, про факельні походи в ніч на Івана Купала та величезний Живий Вогонь — найбільший вогонь на честь Чорнобога, що запалювали у тодішньому слов'янському світі, а також про спільне читання апокрифічних молитов та ще багато загадкового.

На Гуцульщині з покоління в покоління передається стара вість, що коли християнство стало активно наступати на наші землі, багато наших предків, які не визнавали нової віри, поселялися у горах, а на малодоступних вершинах вибирали скелясті місця для облаштування святилищ, проводили у час зимового повороту Сонця на літо обряди з ритуальними вогнищами та жертвоприношеннями на честь Даждьбога.

Святилище Вухатого Каменя.
Світлина Романа Печижака

Чимало з них навіть перебиралися жити за Баби́ну гору (Чорногору) і там заводили господарство... Така назва гори вказує на те, що на ній колись перебувало місце язичницького поклоніння. Дослідниця походження назв поселень України А. Коваль, зазначає, що: «...деякі дослідники вважають, що такі назви беруть свій початок у дохристиянських віруваннях, пов'язаних з жіночим Божеством на ім'я Баба. Це тітка Бога Святовита».

Багато науковців і тепер стверджують, і не безпідставно, що гуцули християнами є зовні, а всередині — язичники, бо вірять у духів, надприродні сили, мольфарство.

На Баби́ну гору і досі на Івана Купала сходяться люди на ігрища, (а на Вухатому Камені височіє відомий скельний комплекс, званий Дід і Баба) запалюють величезну очищувальну ватру, танцюють і співають, збирають цілюще чар-зілля. Нездарма ж чимало гуцулів поважного віку збираються в Чорногорі, ніби на духовну сповідь, а, повернувшись із цієї мандрівки, кажуть: «Типеречьки міні дорога до Господа отворена».

Розповідають також, що гуцульські дівчата дуже вірили, що цілюще зілля, зібране на Чорногорі на Івана Купала, допоможе їм скоріше вийти заміж.

Втім «в Чорногорах є всекі зіля, помичні на все, шо лиш хебуєт чьоловікові в тілі, — читаємо у книзі Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік», — лиш треба си розуміти, котре зіле до чого приходить. Там є такі головні зіля, шо навіть будь-кому си й ни покажут, лиш тому, хто має на ні шесте, або знаєт ту прахтику, ек можна їх уздріти. Під Попиваном з загірського боку є й таке зіле, шо ек уздриш, то доків ни покладеш коло него на землю грейцер, то дотів уно си ни даєт урвати, бо Арідникові слуги йиго прикривають. А ек покладеш коло него грейцер, кліпнеш тай глипнеш, то грейцаря вже ни будет, лиш само зіле стоїт. Тогди можна то зіле копати, бо Арідників сокотінник так, ек жид, злакомивси на гріш, хапнет йиго тай лишиєт сокотити то зіле. Хто би дістав тото зіле у свої руки, то був би шесливий чоловік на світі, бо вно є дуже головне й до всего помичне. Але на него дуже тяжело набристи, бо Пекунові слуги прикривають йиго перед людским оком. Там є ключ-зіле, шо ек би йиго дістав та закопав собі в долонь, то до котрого замку лиш би си дотенув, тот би си видразу сам розимок. Є там и пар-зіле, до браня з земні опришківських покладий. Уно парит чорта гірше илею».

Найбільше лікарських трав можна відшукати на верхах головного чорногірського пасма, що піднялося понад 1100-1300 метрів, де проходить верхня межа лісів і розкинулися то рівними, то горбкуватими, то хвилястими обшарами гір полонини.

Найбільше лікарських трав можна відшукати на верхах головного чорногірського пасма, що піднялося понад 1100-1300 метрів, де проходить верхня межа лісів і розкинулися то рівними, то горбкуватими, то хвилястими обшарами гір полонини.

Ломикамінь карпатський

На щастя, тут, крім лікарського чар-зілля, можна ще помилуватися чималими колоніями рідкісних рослин — рододендрона східнокарпатського, беладонни звичайної, булатки червоної, первоцвіту дрібного, сону білого, тирличу жовтого (джинджури), родіоли рожевої (золотого кореня) та багатьох інших уже зникаючих на Землі рослин. На вершині Попа-Івана зростає ломикамінь карпатський, трапляється надзвичайно рідкісний ломикамінь висхідний, а на схилах — низка інших видів, які є малочисельними в інших частинах Чорногори. Варто звернути увагу на місцезростання верби Китайбелевої, левкорхіса білуватого, жовтецю татранського, ломикаменів моховидного та карпатського. Біля вершини гори є невелика популяція дріади восьмипелюсткової, а практично за декілька метрів від самого верха Попа Івана на висоті 2010 метрів спокійненько собі росте найбільш високогірне дерево України сосна гірська. Вона не вибаглива, водиться і на кам'яних сухих скелях та розсипах із нерозвинутим шаром ґрунту. Ця сосна має вигляд криволісся висотою 2-4 метри або дрібних карликових екземплярів заввишки 20-30 сантиметрів.

Та все оце чарівне і помічне зілля показується лише тому, хто знає й дотримуються дванадцять спеціальних п'ятниць у році. Гуцули з даного приводу кажуть, що якби їх знав та сербував (відзначав) так, аби нічого не робив та й нічого не їв, то знав би у Чорногорі усе зілля, до якої слабості воно підходить на лік...

Від осені до початку-середини травня Чорногора — це вкриті снігами безлюдні дикі пустирі. Як тільки повіють теплі літні південні вітри, снігові кучугури і замети перетворюються на тисячі голосних потоків, а гірські обшари покриваються густими соковито-поживними травами і «закосичуються чічками», а для гуцулів і їх маржини — овець, кіз, корів і коней закипає окремішний, але гармонійно вплетений у їх життя світ — літування на полонинах.

Яка ж тота полонинка, на весні весела,

Як овечки у ню ідуть із кожного села.

Полонинка веселая лиш до розлучення,

А як пішла худібонька, вона засмучена.

Життя на полонинах важке, та попри це надзвичайно цікаве. Ранки на високогірних альпійських луках, як правило, дуже гарні, але холодні, часто паде негура — гори вкриває така мряка, що не видно і на декілька кроків перед собою. Коли мряка осідає, то виринають лише найвищі шпилі гір, а під ногами уповите все немов у сивім морі, що ще більше милує око, коли легкий вітер починає колисати і гойдати тим безкраїм морем, аж поки сильніший подув чорногірських верхів не розвіває мряку, і все більшими озерцями продирається крізь хмари і мряку глибоке синє небо, але через мить воно знову затягується надоїдливим і пронизливо мокрим туманом.

Незважаючи на таку погоду — особливо надокучливі часті і протяжні дощі, попри які піднімаються полонинники вдосвіта, доять худобу, зносять у стаю молоко, і, поснідавши, виганяють кожний свою маржину на високогірне пасовище.

Чорногора хліб не родить, нічим ї орати,

Викохує вівчєриків, як рідная мати.

Чорногора хліб не родить, не родить пшеницю,

А годує легіників бриндзев та й жинтицев.

Давні люди ворожили: як дотримається у Чорногорі до нового сніг, то дотримається у коморі до нового хліб.

Чорногора, наче рідна дбайлива мати, не тільки «викохує вівчерикив сиром та й жинтицев», але й багато років давала притулок, сили і насагу легіникам-опришкам:

*На високій полонині ізродили рижки,
Та чи підем, пане-брате, навесні в опришки?
Ой, підемо, товаришу, у гори та в гори,
Та будемо розбивати багацькі комори.*

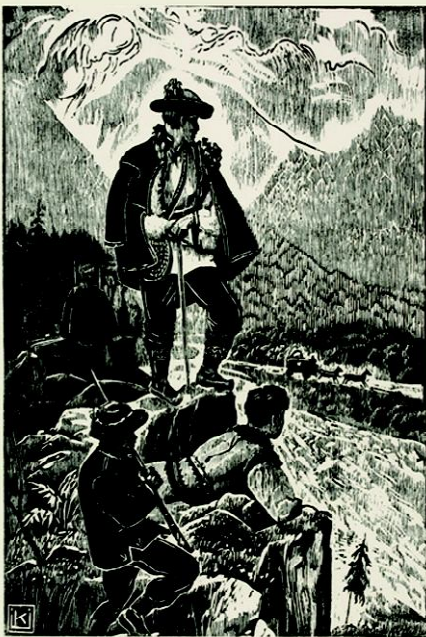
У народі навіть кажуть, що «за то, що на тих верхах, у тій горі Довбуш убив чорну Біду, чорнокнижника, за це тоти верхи називають си Чорногора».

А треба знати, що нечистої сили на Чорногорі ніколи не бракувало. Михайло Тафійчук з села Розсішка Рахівського району згадував, що всі навколишні люди добре знають, що «мижи нами перебувають душі померших. Є всекі душі — праведні, тай злі, их звут наші хрестене «нипевні», бо дуже тяжело угадати, яка в чоловіка душе. Кажім — в Бирлибаши, як приказував своему хрещеному нанашко (хресний батько) Романюк за одного богачи. Всі того богачи дуже честували, на его погребі (похороні) було все село. А як сі змерькло, дивитси нанашко — уни жили з другого боку, під Бутином — урвалася над селом хмара, грім б'є, а копіршів из богачем, най си ни приказує, Анцихрист несе из цвинтаря на Попиван. Туди все

носило, бо під Попиваном мали красні (мавки) в якіс колибі пристановище, уни туди душі лудили, майбілше тотих зависних легінів, шо си на весілах з-за дівок били»...

Але коли вже в горах появился Довбуш, тото вже на якийсь час сперлося. Як набрав собі ватажко 12 надійних опришків і вибрався з ними у гори, наказав їм другого дня видовбати у скалі на всіх придатну для життя і переховку печеру.

Всі полягали спати. Одна варта стояла. Раптом почувся гул. Скотився камінь. Варта збудила Довбуша. Він швидко одягнувся, схопив рушницю і побіг до того місця, звідки вирвало камінь. Враз зарядив рушницю ярою пшеницею і штолею, зірвав з сардака срібний гудзик і його заклау у рушницю. Бачить, щось чорне пливе по небу, а з очей іскри летять. Довбуш прицілився

Довбуш
Життя на горах, 1940

і вистрілив. Як тільки він вистрілив, те чорне вдарилося в землю. Він підбіг і уздрів нечисту силу — дідька. У нього було вибите праве око, відірване ліве вухо і перебіта права нога. Довбуш побачив на пояску у дідька топірець, який був увесь із золота. Він хотів узяти його, але щось не допускало. Тоді він ножем навхрест ударив по чорту. Зразу щось завило і стихло. Після цього прийшов до нього якийсь чоловік у білій одежі. То був ангел. Промовив він до Олекси.

— Що ти собі бажаєш за те, що нечистого звів зі світу?

Олекса оторопів і мовчить, а ангел знову йому каже:

— Не бійся, Олексо, кажи, що бажаєш собі, то будеш мати: хочеш мати гроші — то матимеш міхами, а ні, то може королем хочеш бути?

Як співається у гуцульській народній пісні, на те «Довбуш молоденький довго не думає».

Святому ангелу небесному так відповідає:

«Хочу бути найсильнішим, в горах найфайнішим,

Й легінем над легінями, та найвідважнішим.

Щоби мні си не ловили ні куля, ні зброя.

Позволь мені, сильний Боже, коли Твоя воля».

І так сталося. Ніхто вже не міг відкрито помірятися з ним силою. Тоді він розбудив своїх опришків і вони уздріли свого Довбуша таким, як ніколи. Біля нього лежав убитий дідько. Коли ватажок відчув у собі небувалу міць, вихопив сокиру і з розмаху загнав її у великий камінь, забитий у землю, так глибоко, що утворилася велика ущелина. І сказав Довбуш:

— Оце печера, яку вам завтра треба було самим видовбати. Буде вона нам надійним сховищем від панів.

Потім вони зайшли у ту ущелину і полягали спати. На ранок подалися знову панів бити, а вночі повернулися до печери з багатою здобиччю. І досі стоїть та печера, яку називають Довбушевою скринєю. Наповнена вона сріблом-злотом і різноцвітними діамантами. Вхід до неї закриває величезна кам'яна брила-двері, замкнена на кількاپудову колодку, уже віддавна наполовину розрубана, хоч ніхто не може в скриню добутися, кожен раз щось перешкоджає, і все. Нема чоловікові права, аби подивився, що там є. Знайти оту скриню пробувало дуже багато людей. Шукали-шукали, а відшукати не можуть, бо ніхто туди ніяк не може добратися. І ті величезні багатства лежать, хоч не один з надією ступав у ці краї, за роки добре вторувавши стрімкий і крутий плай аж до самого вершка Чорногори.

Є ще у Чорногорі і сталевий топір Довбуша. Як він загинув марно через космацьку бабу-любаску, то залишив бартку залізну у залізнім стовпі в Чорногорі зятю і його син мав по восьми роках свого життя піти і витягнути оту бартку з того стовпа, і тоді він мав воювати з тією барткою по цілому світу, і уже би був його ніхто не стратив.

Але той Довбушів синок не міг дочекатися до восьмого року життя, а пішов пробувати забрати собі оту бартку вже на сьомому році життя. Коли він взявся за оту бартку, то вже був її добре розхитав, але однак не міг її витягнути, бо ще не прийшов тоді добрий час на те. Та про те хтось доніс ляхам і незабаром вони дізна-

лися про Довбушевого сина, який мав стати сильнішим і славнішим навіть від свого дєді, тоді вони того хлопчика знайшли і стратили.

А та бартка і до сьогоднішнього дня іржавіє в Чорногорі, бо нема кому її витягнути і звільнити гуцулів від усієї біди, яка їх присіла від смерті Довбуша.

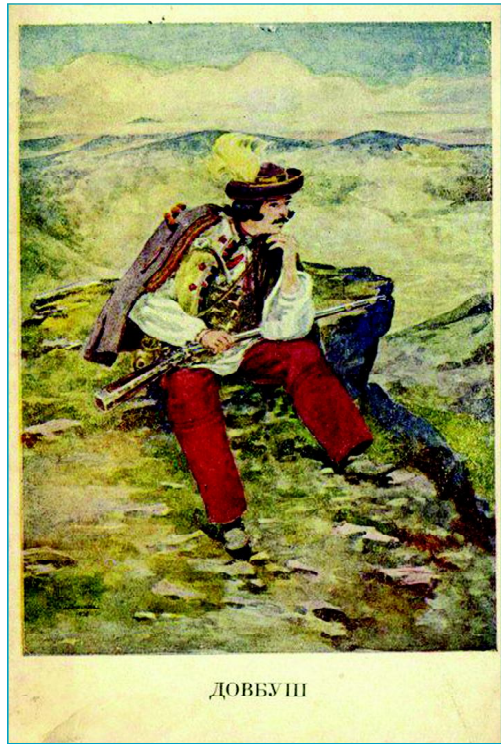
Серед гуцулів на галицькій стороні є ще розповідь про трагічну долю якоїсь дівчини, яка щиро покохала бідного хлопця, але на заваді їхньому щастю стали батьки. Вони виступили категорично проти такого союзу сердець. Дівчина не стерпіла батьківської наруги і кинулася з верха гори. Її чорне волосся покрило гору, що стала від того уся чорною. З того часу називають жителі навколишніх сіл її Чорногорою. І пісня про те збереглася:

*Чорна гора не орана,
Лиш трупами засіяна,
Лиш трупами засіяна
Та кровцею поливана.*

Хто побуває на Чорній горі, той і нині ще почує стогін дівчини, що там загинула...

Але то лише легенда, а насправді немало гуцулів пояснює походження назви Чорногори тим, що кожного ранку та вечора у ясну погоду, коли сонце знаходиться низько над небосхилом і його проміння освітлює лише скелясту вершину гори та гребінь головного хребта, на протилежній стороні гірського пасма неосвітлені схили особливо різко контрастують із вже освітленими і тому видаються темними і похмурими. Надзвичайної контрастності цій картині додають чорні темні хмари, що збираються майже кожного дня навколо вершини та завжди густі смереково-ялицеві ліси і порослі гірською сосною (жерепом) полонини навколо, що викликає в людей гостре емоційне сприйняття величності і суворості гір, через що їх і назвали Чорними горами.

Слід звернути увагу на те, що в язичників дні весняного рівнодення та літнього сонцестояння були основними ритуальними днями, й пов'язано це із землеробсько-скотарським циклом робіт. Традиція зберігалася гуцулами протягом багатьох тисячоліть, а з переходом на нове літочислення (за новим стилем), коли 24 лютого 1582 р. папа Римський Григорій XIII прийняв пропозицію астронома Луїджі Джиральді і Кристофера Клавія і видав булу, згідно з якою після 4 жовтня 1582 р. відразу наставало 15 жовтня 1582 р., повинно було зсунутися у часі і паломництво на

ДОВБУШ

Чорну Гору (на 22-23 червня — день літнього сонцестояння за новим стилем). Але з поширенням християнства масові виходи на вершини гір дещо послабилися, надалі вони здійснювалися місцевими жителями 6-7 липня, але були приурочені до свята Івана Купала та Івана Хрестителя, що вже не співпадало з днем літнього сонцестояння. Можливо, з цим і пов'язано часте вживання гуцулами замість назви Чорна Гора назви Піп Іван.

Микола Кугутяк у виданій в 2007 році книзі «Кам'яні старожитності Космача» теж зауважує, що «Чорногора, як і Лисина Космацька, для жителів Прикарпаття була місцем, де заходить Сонце в день зимового сонцестояння, коли воно знаходиться у найкритичнішій точці свого річного руху. В цей час ніч найдовша, а день найкоротший.

Для стародавніх жителів краю Чорногірський хребет був полюсом темряви, царством Чорнобога. У зв'язку з цим є підстави вважати, що назву Чорногорі дали жителі Прикарпаття, адже для жителів Закарпаття Чорногора розташована в дузі горизонту від північного до південного сходу, де Сонце сходить протягом року. Звідси цілком ймовірно, що в уяві місцевих мешканців саме в Чорногорі містилося одне з головних святилищ бога землі. Астрономічний підхід такої гіпотези дає реальне підґрунтя».

Відомий прикарпатський археолог, учасник експедиції «Карпати-Дністер» Богдан Томенчук ще задовго до неї, у 1985 році стверджував, що у язичницькі часи найімовірніше саме цю вершину називали Чорною Горою, і дуже часто саме таку назву вживають і тепер.

У часи християнізації, коли князь Володимир хрестом і мечем впроваджував русинам-українцям християнство, треба було звісно затерти у пам'яті людей і поганське минуле цієї вершини — знищити осідок язичницького верховного бога, а саму гору наректи іменем одного з найшанованіших християнських святих.

Отак і виникла, правда, невідомо конкретно коли і у кого, ідея дати Чорній Горі, де був храм Чорнобога (а, можливо, Сатурна), ім'я Івана Хрестителя, чи, простіше кажучи, Попа Івана. В народі він більше відомий як просто Іван або Піп Іван.

Ще великий мандрівник Марко Поло у «Книзі про різноманітність світу», згадуючи про одну з далекосхідних держав, зауважував, що «татари, треба знати, жили на півночі, у Чіоргіні (Чорга, Сіорга, Джордже — тобто держава чжурчженів)... Не було у них князів, платили вони великому царю і називали його по-своєму Унекан, а по-французьки це означає піп Іван; це той самий піп Іван, про чию могутність говорить весь світ. Татари платили йому данину, з десяти худобин одну худобину».

Слід все-таки зазначити, що місцеві жителі вперто називають гору на своєму характерному гуцульському діалекті не Піп Іван, а Попиван. (Гуцули часто вживають замість звука і звук и). Дехто в цьому відчуває навіть кумедне походження слова Попиван від попивати. І пояснення знаходиться відповідне — гора попиває воду з навколишніх рік. Воно то так, та не так. Якраз навпаки — Попиван не попиває, а живить водою усі навколишні озера, струмки, потоки і річки. Серед гуцулів з цього приводу навіть є таке прислів'я: «Чорногора — це край, де починається вода і закінчується хліб». Раз так, говорять інші гуцули, то звідки вона черпає воду?

Попиває з хмар. Тому і звуть гуцули гору Попіван!

Ще дотепер в селі Дземброні й навколишніх селах існує звичай посвяти семирічних хлопців на Чорній Горі. Цей ритуал має захисну символіку. В давні часи вважалося, що саме на Чорній Горі верховне божество бере під свій захист молодих жерців, які, як подекують старі люди під час священного самозаглиблення жерців, чули голоси предків і богів, тому завдяки вітру щось втаємничене «попівали» (наспівували), через що значна частина гуцулів вперто вимовляє назву гори Попіван.

Не менш «цікаве» пояснення походження назви гори Піп Іван знаходимо у «Гуцульському календарі» за 2003 рік: «Тільки ніяких «попів» тут не було. Ні один гуцул не вживає слова «піп». На цій вершині постійно виє вітер. Гуцули кажуть — піє. Піти — співати. «Піє у вухах — свище у вухах». Гора, на якій постійно дмуть вітри (піють), охрещена гуцулами Попіваном — гора, що поспівує (попіває). А комусь причулось, що то «піп». Це так міркують гуцули, але якщо врахувати те, що у середні віки найвищі полонини освоювали сусіди волохи, де священника інакше як попом не називали, то, можливо, був такий шанований піп Іван, ім'ям якого назвали аж три вершини — Піп Іван Чорногірський, Піп Іван на Рахівщині (1873 м), Піп Іван Мармароський (1937 м) у тій же Рахівщині». Але кожна, нехай і найабсурдніша думка, має право на існування.

З наведених аргументів відразу видно, що автор не місцевий. Досить пройти-ся хоча б деякими селами, наприклад, навколо Косова та іншими, чи, хоча би взяти в руки «Гуцульщину» В. Шухевича, як стає зрозумілим, що священників гуцули і досі полюбляють згадувати саме як попів.

У листі Марка Черемшини, уродженця села Кобаки на Косівщині, в листі до Володимира Гнатюка від 27 листопада 1925 року знаходимо підтвердження широкого вжитку серед гуцулів слова піп: «Високоповажний пане редактор!

Посилаю в залученню новельку п[ід] з[аголовком] «Як дим підймається...» для «Літ[ературно]-наук[ового] вісника». Написав я її, щоб не залежуватись. Є це особистий спомин і, мабуть, тому сентиментальний. В усіх виступаючих тут осіб слово «піп» відповідає їх світоглядів і інтимній їх конверзації, що вже видно з тексту, і я гадаю, що не доконче треба заступати його словом «панотець», якого мужики в інтимній бесіді між собою ніколи не вживають».

Що стосується іншої складової у назві Попіван — попівати, то варта нагадати, що піють кугути вранці на бантах у стайні та плотах-парканах, а не хтось інший. Їм то що? Головне прокукурікати, а там хоч і не розвиднюйся та не розсвітай. Але, як мовиться, хто як уміє, так і піє.

— Ой, чому ти, легінику, тай і не співаєш?

Де ти свої співаночки тай позадіваєш?

— Ой, знаю я, товаришу, де я їх задію:

Занесу їх в Чорногору, та там їх посію.

А там будут співаночки по горах співати,

А я буду, товаришу, по світі блукати...

Рознесли славу Чорногори не лише легіники, які «блукати по світу». Старі

гуцули розказують також, що колись на вершині Чорногори стояла велика скала, яка нагадувала обрисами монаха в рясі. Чи не відгомін це старих байок бува про «ідола-старця з палицею у руці»? Тепер від тієї скали залишилася купа каміння. Причина — процеси природного руйнування скель. Дехто схильний вважати, що древню скульптуру розтрошили на кам'яні блоки для спорудження обсерваторії перед Другою світовою війною. Як би там не було, але сліди монаха-ідола-старця затерлися в мороці віків. Ніщо не вічне під сонцем, як сказано в Еклезіаста.

Інша легенда говорить про те, що в тих місцях жив священик Іван, який на день Івана Купала водив на ту гору людей для збору цілющих трав. Після його смерті гору стали називати Піп Іван. Існує й інша легенда, згідно якої священик Іван обвинчав дівчину Говерлу (проти волі її батька) з парубком Петром, за що всі вони втрьох були перетворені на високі гори: Говерлу, Петрос та Піп-Іван.

Пов'язують назву гори і з більш близьким до нас святим попом Іваном Новим (Сучавським). Ніби-то він тут неодноразово бував і зіцлював Божим словом людей. До речі, не так уже й далеко від Попа Івана Чорногірського у Мармароських Альпах на кордоні між Марамурським повітом Румунії і Рахівським районом Закарпатської області є ще одна вершина, висотою 1940 метрів, яка носить ім'я Піп Іван (Мармароський). Питання походження її назви також до цих пір не з'ясоване. Є на Закарпатті також і Чорна гора.

Слід зазначити, що у Карпатах, особливо на Закарпатті, Прикарпатті і Буковині багато гірських вершин мають імена як з давньої слов'янської, так і зі східно-романської міфології. Зокрема: Баба і Попада, Драгобрат (Баба Докія, Баба Марта і її син Драгобет-Драгомир-Йован-Іван), Мара-Муреш, Свидовець, Бескиди, Горгани (Могили), Бребенескул, Копілаш, тощо.

Кожна з них цікава, цінна і унікальна. І все ж над усіма ними гордо підноситься у захмарну височінь Піп Іван збереженими ще руїнами колишньої обсерваторії.

— Це — особливий релікт міжвоєнної архітектури, уламок того міфічного львівсько-варшавсько-віденсько-паризького вектора, про який сьогодні циркулюють лише чутки і здогади, — узагальнив все, що знав про будову у коротенькому образку «...обсерваторія на г. Піп Іван «Білий Слон» відомий прикарпатський письменник Юрій Андрухович. — Це споруда і це структура, житло, робітня, цитадель, академія, бібліотека, зали для конференцій, танців і гімнастики, салон, басейн, машинне відділення, ресторація, електростанція, котельня, анфілада комор, а ще підземелля і безліч інших загадкових приміщень з вічно зачиненими дверима, це ковчег, це комплекс. Це комплекс Європи, тут, у найдальшій з її околиць, на межі з Несвропою, в самому центрі Європи.

Це колишня обсерваторія, себто місце для обсервації, для споглядання, для вдивляння і спостереження, можливо, за ангелами, можливо, за кометами...

Є (там) планетники, цей особливий різновид магів і вішунів, під'єднаних до кожного з космічних явищ міріадами невидимих і болючих струмів. Чи не вони створили це поле, цю пустку, цю лунку порожнечу? Чи не їхніми зусиллями виникла ця заборонена зона, ця руїна, цей шемріт вітру в нічних коридорах обсерваторії: «Туди не можна»?..

Гра кольорів при сході сонця у Чорногорії/
Seimlina oleh photo-mandy

Та це вже діється тепер, а після першої світової війни у Варшаві зародилася ідея спорудити для наукових досліджень спеціальну базу в гуцульських Карпатах, які несправедливо відійшли до Польщі. Однак з різних причин задум не вдалося реалізувати.

Аж у 1935 році міністерство протиповітряної оборони Польщі повернулося до призабутого проекту і взялося будувати на горі Піп Іван метеорологічну обсерваторію для своїх потреб. За-

одно військові запропонували Варшавській обсерваторії відкрити тут своє астрономічне відділення. Вони провели конкурс, на якому переміг проект будівлі польських архітекторів К. Марчевського і Й. Погоського. Автори не тільки вдало вкомпонували замок у сувору гірську місцину, але й передбачили його зведення з місцевого будівельного каменю — піскови́ка.

Символічний камінь у фундамент споруди заклали влітку 1936 року. Астрономічно-метеорологічна обсерваторія була побудована у стилі конструктивізму, на рельєфі. Стіни викладено з каменю-вапняку, товщина стін цокольного поверху становить 1,25 м, товщина стін поверхів — 1,05 м. Зовні стіни мають циклопічну кам'яну кладку, не тиньковані. Для утеплення приміщень з внутрішнього боку між сухим тиньком і кладкою влаштовано прошарок, заповнений просмоленним корком.

Краєзнавцю з Верховини Василю Кобилюку від Петра Сокола, 1913 року народження, жителя села Зелене Верховинського району вдалося дізнатися деякі подробиці того будівництва: «Передусім ми починали будувати дорогу. По гірських крутосхилах поволі прокладали метр за метром. Трудилися тут сотні гуцулів різного віку. Немало було підлітків, жінок. Керував роботами євреї Гейзер Гертнер. На гору на плечах я носив цемент, вапно та корок, який закладали у стіни. Доводилося працювати і в спеку, і в холод. Люди голодували, та змушені були працювати, щоб заробляти. З угорської сторони до будинку обсерваторії підвели водопроводи. На висоті 2028 метрів вода цінувалася на вагу золота. У підвальному приміщенні знаходились спеціальні двигуни, котрі обігрівали будинок. А морози взимку сягали тридцяти чи й сорока градусів. Та, незважаючи на суворі умови й клімат, біля обсерваторії зробили парники, в яких вирощували помідори й огірки. Сам будинок покрили мідною бляхою, що в сонячну погоду надавало йому особливо святкового вигляду.

Науковці приїжджали туди взимку на нартах, їх нерідко присипали снігові лавини, і тоді на пошуки вирушало навіть військо. Поштовий зв'язок був налагоджений слабо. Пошту на Попіван доставляв учений пес пана Зембіча...»

Мешканець села Бабина Косівського району Василь Палійчук, 1900 року народження згадував свою участь у спорудженні «гуцульської піраміди»: «Участь у

будівництві самої обсерваторії я не брав, але коли вона почала працювати, піднявся на гору як тесляр, щоб виготовити різні столярні вироби (скрині для продуктів, шафи для інструментів, меблі тощо). Якраз у цей час інженери з Варшави піднялися на гору, щоб випробувати центральне опалення. Хоч ще не було дуже холодно, його запустили і не зупиняли протягом двох діб, щоб прогріти новозбудоване приміщення.

Кухарем на обсерваторії був Дмитрук із Яворова, який раніше варив їсти чеському президенту Масарику.

У вересні 1938 року на Попіван вийшов староста Косівського повіту з однією багатою пані з Ясенова. Її звали Грабіна Боваровська, і дарувала вона на будівництво обсерваторії мільйон злотих. Пані прийшла подивитись, як використали її гроші. Я провів екскурсію по обсерваторії і показав пані зал, названий її ім'ям.

Кандидат історичних наук, науковий співробітник Філії «Гуцульщина» ННДІУ Ярослав Зеленчук від старожила із села Ільці Андрія Спаського, 1919 р. н., дізнався про нелегку працю на будівництві обсерваторії: «Боже, ика то була дуже кіжка, просто рабська робота... То була надсадна робота ек для людей, так і для коний. Вид роботи коні зачели заслабати тай здихати і через це фирмани сперлиси з роботов. Зразу фирманам платили погано, а они застрайкували і стали платити крашше. А ек вийшов жид Гетнер з Жеб'я, то стало ще гирше. Я хочу вам сказати, шо тогди на Гуцульщині ни була чисто польська держава, а польсько-жидівська...».

На зиму 1937 р. на будові обсерваторії залишилися сторожами Василь Палійчук з Бабина та Василь Томащук з Буківця. Вже з другої половини грудня 1937 р. до обсерваторії кілька разів виїздив новопризначений керівник Владислав Мідович. На час його приїзду туди там перебував зі сторожами також і старший механік Владислав Шевчук, який «пильнував центральне опалення, яке сушило свіжі мури».

Дружина Василя Томащука — Василина Томащук, котра ще донедавна проживала у селі Буковець, оповідала Я. Зеленчуку: «Мий покійний чоловік Томащук Василь, 1906 р.н., розказував, шо після служби у польському війську штири роки сторожив будинок обсерваторії на Попівані, мав там свою цимбру (кімнату сторожа). Кіньми виносили їду з Погорільця на Попіван. За цису роботу поляки їму платили гроші. Він також водив панив по Чоногорі. Зимі на Попівані буваї дуже страшна студінь: валет зими, віют вітри, тиснут морози... Через ту студінь Василь простудив собі ноги,

Обсерваторія розпочалося з прокладання дороги

видморозив три пальці на нозі. Видморожені пальці видрубали і вин на це брав пенсію з-за Польщі. Покійний чоловік розказував, що у схороніску на Погорілиці варила панам їсти Васюта Грималюкова из Дзимброні. Она удаласи тому паничеви из обсерваторії й навіть мала вид него хлопця. Але коли Польща си розпала, то той панич забрав сина из собов у світ».

Старший науковий співробітник Головної астрономічної обсерваторії АН України, кандидат фізико-математичних наук Алла Корсунь у першому номері Всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», що видається у Рахові Закарпатської області, доводить, що нагляд за будівництвом вів Адам Мейснер зі Львова (двоюрідний брат письменника Яна Мейснера), виконробом був Василь Баневський. Зводилася обсерваторія з місцевого матеріалу, доставка якого на гору вимагала значних зусиль. Крім того, треба було підняти сюди 800 тонн різних будівельних матеріалів від залізниці, що знаходилася за 70 кілометрів. Транспортування вантажу здійснювали в основному мешканці навколишніх сіл за допомогою гуцульських коней, а також вручну, пішки. Великі труднощі були з доставкою 33 ящиків з обладнанням для обсерваторії, деякі з них важили 950 кг.

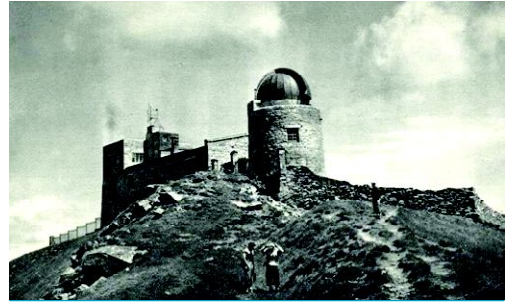
Урочисте відкриття метеорологічної обсерваторії відбулося 29 липня 1938 року. З цього приводу на гору Піп Іван прибули офіційні особи, а також група астрономів, серед яких були директор Варшавської обсерваторії проф. М. Камінський, його помічник Я. Гадецький, директор Львівської обсерваторії Е. Рибка та інші. Офіційне відкриття закінчилося урочистим обідом, який раптово перервали у зв'язку з різким погіршенням погоди.

Довершена будівля мала вигляд дзеркальної латинської літери «L» з добудованою до неї у верхній частині баштою.

Головним астрономічним інструментом на горі Піп Іван був астрограф з діаметром об'єктиву 33 см, що замовили в Единбурзі за ініціативою М. Камінського. Цей інструмент ще восени 1937 року було доставлено до Польщі, відтак транспортовано на гору. Крім астрографа, з Единбурга надійшло кілька вимірювальних при-

«Білий слон» у сніговій задумі. Світлина Романа Михайлюка

Обсерваторія після відкриття

ладів. Астрограф розмістили в башті, двометрові стіни якої були побудовані з каменю. Башту увінчував мідний купол діаметром 6 метрів, що відкривався автоматично. На астрографі велись фотографічні спостереження великих та малих планет, комет та змінних зірок. У 1938-1939 роках працівники обсерваторії отримали багатий матеріал спостережень, на основі якого були підготовлені наукові праці, проте архіви «Білого слона» не збереглися.

Рух телескопа забезпечували двигуни, автоматично регульовані спеціальним хронометром із секундними контактами.

Споруда складалася з самого будинку готелю, який зі східної сторони мав два поверхи, а з західної, завдяки розташуванню на рельєфі — п'ять рівнів. Система розміщення кімнат — коридорна. Над дверима центрального входу була ще таблиця зі стилізованим гербом-орлом і написом: «Obserwatorium Astrologiczno-meteorologiczne im. Marszałka Piłsudskiego».

У будинку було 43 кімнати з 57 вікнами. Усі вікна і двері змайстрував столяр з села Соколівки Косівського району Юрій Сенчук. На першому поверсі розміщувались конференц-зал, квартира керівника і житлові кімнати. На другому поверсі — їдальня, кабінети, готель і приміщення для зв'язку, на верхньому — зал для метеорологічних інструментів. У підвалі знаходилися акумуляторна, звідки подавали електричний струм, котельня та інші господарські приміщення.

Обсерваторія мала центральне опалення: у кімнатах було встановлено чавунні батареї метрової висоти, а на найнижчому рівні господарсько-технічного блоку обладнано котельню з великими потужними котлами. На двох поверхах розміщувалися туалети з умивальниками, душові кабінети.

Але погано було з забезпеченням водою, бо, бажаючи зекономити при будівництві, не проклали водопровід, тому взимку топили сніг, а влітку носили воду з джерела, що було за півкілометра від будівлі. Раз на рік завозили гас, причому бочки доставляли до підніжжя гори, а потім на конях — до обсерваторії. Харчовими продуктами запасалися двічі на рік. Хліб пекли на місці.

На той час за своєю значимістю обсерваторія на Попівані була на другому місці в Європі після французької у Піренеях і на шостому місці у світі. Так розповідав гуцулам астроном Хмелевський, який у той час там працював.

Обсерваторією керував уродженець села Микуличина Владислав Мідович,

Піп Іван без обсерваторії

жно-наукового і технічного персоналу, які забезпечували постійне проведення астрономічних та метеоспостережень, а також перебував загін польських прикордонників.

Після початку Другої світової війни, а незабаром і зайняття Західної України радянськими військами частину інструментів, які вдалось зберегти, було вивезено в Угорщину, а пізніше повернуто Польщі.

Матеріали довоєнних досліджень, як вважається, потрапили до Варшави, де пізніше пропали під час Варшавського повстання у січні 1945 року. З осені 1939 р. до липня 1941 р. на г. Попіван наукові спостереження проводились радянськими дослідниками, але з початком німецько-радянської війни життя в обсерваторії загло. Великі кошти, що їх потребувала обсерваторія, як науковий заклад та скептичне ставлення до неї деяких чиновників, породили незвичну назву обсерваторії — «Білий слон», як символ непотрібного задуму. Це твердження, однак, не має під собою якогось конкретного підґрунтя. Все набагато прозаїчніше. Будинок взимку обростав снігом та льодом так, що він справді був подібним на величезного білого слона. Тому й поляки називали споруду «biały slon».

Початок другої світової війни перервав звичний плін життя на горі Піп Іван. Припинився телефонний зв'язок з Варшавою, почався нелегальний перехід кордону. Обсерваторія стала готуватися до евакуації. Астрономічні інструменти упаковували в оцинковані ящики і вивезли. У кінці вересня 1939 року обсерваторія на горі Піп Іван перейшла до Радянської України, на ній велись метеорологічні спостереження до 1941 року. Наприкінці року будинок обсерваторії зайняли угорські війська, які обладнали тут пункт спостереження. Коли війська залишили гору, місцеві жителі розтягли по домівках усе, що можна було рознести. З того часу ніхто не охороняв будівлю, і вона поступово перетворилася на руїни.

У 1944 році, коли за ініціативою академіка О. Орлова була заснована Головна астрономічна обсерваторія АН України у Києві, планувалось створити на горі Піп Івані її філію. Та нестача коштів і відсутність відповідних кадрів стали на перешкоді здійсненню цих планів. Відтоді колосально дорогий проект руйнується все більше, та обростає серед місцевих жителів найнеймовірнішими вигадками і ле-

котрий разом із своєю дружиною Антоніною (уроджена Цвях) та п'ятирічним сином Яцеком приїхали на базу у Погорільці, а потім майже постійно проживали на горі Попіван. Як відзначають сучасники, він був фанатом своєї професійної справи, не побоювшись поміняти теплу і затишну сільську оселю на захмарну обсерваторію, що розташувалась у надзвичайно суворох кліматичних умовах.

Крім Мідовичів, на горі ще почергово перебували кілька чоловік допомі-

гендами. Про них ще згадував керівник обсерваторії магістр Владислав Мідович, який не раз розказував, що місцеве населення було певне, що «сніг на угорській стороні (тепер закарпатській) Піп-Івана не тримається й тане одразу, ба навіть часто серед сильних морозів парує. Правдивий Піп є глибоко, всередині гори, а будинок стоїть тільки як бутафорія і прикриває підземний аеродром. «Він», тобто керівник, якщо натисне сховану кнопку в стіні, викликає ліфт, який з'їжджає вглиб гори, де знову іншою кнопкою посувається частина схилу, відкриваючи величезний ангар з великого розміру літаками».

А ось незадовго до початку спорудження обсерваторії «Гуцульський календар на 1935 рік» передбачливо стверджував, що через те, що народ відвертається від Бога і не сербує п'ятниці наступить кінець світа, коли «люди будуть у повітрі літати так, як птахи. Навіть попід облаки будут терх носити так, як тепер кіньминосять, чи возами возять. Така настане на світі велика мудрість, що люди одночасно будуть чути і знати, що де скрізь у світі діється. Тоді зможе чоловік сидіти на Чорногорі — на самім Попі Івані та й буде чути, що де у світі діється й говориться. Навіть звідти буде можна говорити з ким захоче, та й де йому треба, то відразу порозуміється в одній хвилині. Навіть на край світу. Але однако важко буде житися хлопам — бідному народові на світі. Тоді будуть накладені на людей такі великі драцьки (податки), що люди лиш си будут сміяти з того, бо оплатити не матимуть змоги».

Як бачимо, пройшло лише декілька десятиліть з того часу, а все пророцтво повністю збулося.

На унікальну вигідність можливого зв'язку людини з Чорногори не тільки з найвіддаленішими куточками Землі, а й Всесвіту, звернули увагу не тільки кмітливі гуцули, а й у владних та наукових колах крупних європейських центрів.

Після здобуття Україною незалежності практично не було такого року, щоб не велися розмови у державних органах, наукових колах про реставрацію будівлі обсерваторії на горі Піп-Іван. Поки що справа рухається надзвичайно повільно.

Нарешті у 2012 році багатостраждальну обсерваторію вирішили хоча б законсервувати. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника і Варшавський університет почали роботи з консервації колишньої астрономо-метеорологічної обсерваторії. На ці роботи Міністерство культури й національної спадщини Польщі, Варшавський і Прикарпатський університети виділили 100 тисяч доларів. Для реалізації проекту університети збираються залучити також грантові кошти в рамках програм транскордонної співпраці Європейсько-го Союзу. Загальна вартість проекту \$2 млн.

З того часу замуровано цеглою вікна і дверні пройоми головного кор-

Відремонтована башта обсерваторії.
Сейтлина Віктора Свириденка

Капличка на вершині Попа Івана

пусу, а найголовніше — відновлено конструкцію даху і завершено перекриття будівлі мідною бляхою...

На верхівці гори Піп Іван біля колишньої обсерваторії з нагоди 1020-річчя хрещення України-Руси на Різдво святого Івана Хрестителя 7 липня 2009 року з ініціативи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника урочисто освятили металевий хрест, а працівники Гринявського лісгоспу Верховинського району до цієї славної дати спорудили найвищу в Україні оригінальну дерев'яну капличку у гуцульському стилі.

ЗМІСТ

Ой, нема то краю, краю	3
ЧОРНОГОРА	9
Погане місце	18
Висячі долини і болота	24
Полиці і Плечі Чорногори	29
Говерла	33
Брескул	46
Дрижиполе	49
Пожижевська	55
Озірне	61
Данциж	66
Туркул	72
Широке поле	78
Великі і Малі Кізли	84
Шпиці	86
Гомул	94
Ребра	97
Гаджина	100
Гутин Томнатик	106
Бребенескул	113
Менчул	119
Кедроватий	126
Розшибеник	134
Кізі Улоги	136
Динарське поле	141
Степанець	144
Чуфрова	148
Дземброня	156
Пільце	160
Вухатий Камінь	163
Смотрич	172
Погорілець	181
Бальзатул	184
Піп Іван	187

Науково-художнє краєзнавче видання

Городенко М.Д. Зачарована країна краси. Чорногора.
— Косів. Писаний Камінь. 2017. — 208 с. Ілюстрації.

*Книга «Зачарована країна краси. Чорногора»
побачила світ завдяки добрій волі і фінансовій підтримці
депутатів Косівської районної ради VIII скликання
і керівництва Косівського видавництва «Писаний камінь».
Автор висловлює їм свою щиру вдячність.*

Підготовлено до друку 13.05.2017. Підписано до друку 18. 05. 2017.
Формат 70x100/16. Папір крейдяний. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Друк офсетний.

Видруковано в ПП «Писаний камінь» (директор М.Д. Павлюк),
м. Косів, вул. Незалежності, №28
Свідоцтво Державного реєстру серія ІФ №5083
Тел/факс (03478) 2-24-91
E-mail: evrira-pk@ukr.net